МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования и науки Республики Башкортостан

Муниципальный район Мечетлинский район Республики Башкортостан

филиал МОБУ лицей №1 с. Большеустьикинское СОШ д. Теляшево

РАССМОТРЕНО	СОГЛАСОВАНО	УТВЕРЖДЕНО
Руководитель ШМО	Завуч УВР	Заведующий филиала
______________ Ганиева З.Н.	______________ Хатмуллин Р.М.	______________ З.А.Хатмуллина
Протокол №1 от «31» 08 2023 г.	Протокол № 1 от «31» 08 2023 г.	Приказ № 85 от «31» 08 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

Учебного предмета

«Башкирская литература. Базовый уровень»

для обучающихся 5 – 9 классов

Составитель: Хатмуллина Зимфира Альбертовна,

учитель башкирского языка и литературы

Теляшево, 2023 г.

92. Федеральная рабочая программа по учебному предмету «Родная (башкирская) литература».

92.1. Федеральная рабочая программа по учебному предмету «Родная (башкирская) литература» (предметная область «Родной язык и родная литература») (далее соответственно – программа по родной (башкирской) литературе, родная (башкирская) литература, башкирская литература) разработана для образовательных организаций с родным (башкирским) языком обучения, для обучающихся, владеющих родным (башкирским) языком, и включает пояснительную записку, содержание обучения, планируемые результаты освоения программы по родной (башкирской) литературе.

92.2. Пояснительная записка отражает общие цели изучения родной (башкирской) литературы, место в структуре учебного плана, а также подходы к отбору содержания, к определению планируемых результатов.

92.3. Содержание обучения раскрывает содержательные линии, которые предлагаются для обязательного изучения в каждом классе на уровне основного общего образования.

92.4. Планируемые результаты освоения программы по родной (башкирской) литературе включают личностные, метапредметные результаты за весь период обучения на уровне основного общего образования, а также предметные результаты за каждый год обучения.

92.5. Пояснительная записка.

92.5.1. Программа по родной (башкирской) литературе разработана с целью оказания методической помощи учителю в создании рабочей программы по учебному предмету.

92.5.2. В основе программы по родной (башкирской) литературе лежат идеи гуманитарные педагогические принципы, позволяющие рассматривать духовную жизнь человека, его внутренний мир, отражённый в произведении, как главный предмет осмысления, а мир самого обучающегося – как главную ценность.

92.5.3. Программа по родной (башкирской) литературе обеспечивается содержательными связями с учебными предметами гуманитарного цикла («Родной (башкирский) язык», «Литература», «История»).

Освоение программы по родной (башкирской) литературе содействует формированию разносторонне развитой, гармоничной личности, воспитанию гражданина, патриота. Приобщение к гуманистическим ценностям культуры и развитие творческих способностей – необходимое условие становления человека, эмоционально богатого и интеллектуально развитого, способного конструктивно и вместе с тем критически относиться к себе и окружающему миру.

92.5.4. Знакомство с произведениями искусства башкирского народа расширяет представления обучающихся о богатстве и многообразии художественной культуры, духовного и нравственного потенциала многонациональной России.

92.5.5. В содержании программы по родной (башкирской) литературе выделяются следующие содержательные линии: устное народное творчество, башкирская литература XI – XVIII веков, башкирская литература XIX – начала XX века, башкирская советская литература, современная башкирская литература, русская литература, сведения по теории и истории литературы.

92.5.6. Изучение родной (башкирской) литературы направлено на достижение следующих целей:

воспитание духовно развитой личности, включённой в культурно-языковое поле башкирского народа, приобщение обучающегося к литературному наследию башкирского народа, формирование отношения к башкирской литературе как к одной из основных культурных ценностей башкирского народа;

развитие умений воспринимать, анализировать, критически оценивать и интерпретировать прочитанное, осознавать на эмоциональном и интеллектуальном уровнях художественную картину жизни, отражённую в литературном произведении;

совершенствование базовых коммуникативных навыков, воспитание культуры выражения собственной позиции, способности аргументировать своё мнение и оформлять его словесно в устных и письменных высказываниях разных жанров, создавать развёрнутые высказывания творческого, аналитического и интерпретирующего характера.

92.5.7. Общее число часов, рекомендованных для изучения родной (башкирской) литературы – 272 часов: в 5 классе – 68 часов (2 часа в неделю), в 6 классе – 68 часов (2 часа в неделю), в 7 классе – 68 часа (2 часа в неделю), в 8 классе – 34 часа (1 час в неделю), в 9 классе – 34 часа (1 час в неделю).

92.6. Содержание обучения в 5 классе.

92.6.1. Введение. Государственный гимн Республики Башкортостан.

Введение понятий: родная литература, национальный язык народа, башкирский язык – язык художественной литературы. Художественная литература – вид искусства, отражающий жизнь при помощи слова, письменного или устного (до развития письменности). Место литературы среди других видов искусства. Литература – специфическая художественная деятельность человека. Особенности выразительности литературы, своеобразие её формы. Образ как способ выражения содержания в литературе.

Предмет художественной литературы – действительность. Главный предмет художественной литературы – человек в его отношениях к обществу, природе, самому себе. Книги художественные, научно-популярные, исторические.

Государственный гимн Республики Башкортостан.

92.6.2. Башкирская литература XIX – начала XX века. Башкирская советская литература.

Р. Фахретдинов (1859-1936). Основная информация о творчестве автора. Учёный-просветитель, историк, богослов, религиозный и общественный деятель. Насихаты «Наставления», «Знание».

М. Гафури (1880-1934). Основная информация о творчестве автора. Народный поэт Башкирской АССР (1923), классик советской башкирской и татарской литературы, поэзии, фольклорист, драматург. Стихотворение «Нурлы мәктәп» («Светлая школа»).

Р. Нигмати (1909-1959). Жизнь и творчество автора. Стихотворение «Хәйерле юл һеҙгә!» («Счастливого пути!»).

Роль знаний в жизни человека. Обращение к теме системы образования и трудового воспитания. Связь преумножения новых знаний со светлым будущим. Образ школы и учительницы в стихотворениях. Описание летних каникул и первого дня учебы в произведениях. Тема любви к родине, тема учёбы и работы.

Теория литературы: лирический герой.

Р. Байбулатов (1937-2002). Жизнь и творчество автора. Башкирский писатель, переводчик, драматург и журналист. Рассказ «Деревянный памятник».

Тема дружбы и взаимоотношения. Два взгляда на мир: безразличие, бессердечие и гуманизм, доброта, сострадание юных героев рассказа. Воспитание детей в семье. Сложность

взаимопонимания детей и взрослых. Актуальные проблемы современной жизни в произведении. Проявления чувств героя, анализ собственных поступков. Мысли автора о роли образования и воспитания в жизни человека. Тема рассказа, сюжет, идейный смысл. Смысл названия рассказа.

М. Карим (1919-2005). Жизнь и творчество автора. Народный поэт Башкирской АССР (1963), писатель и драматург, общественный деятель. Стихотворение «Уҡытыусыма» («Моему учителю»).

Н. Наджми (1918-1999). Жизнь и творчество автора. Народный поэт Республики Башкортостан (1992), публицист, драматург, мемуарист. Стихотворение «Беренсе дәрес» («Первый урок»).

Роль первого учителя, значение первого урока в становлении и развитии личности. Тема благодарности поэтов за вклад в них знания, уважения, любви к ближнему, вечным ценностям, нравственным понятиям и части учительской души, за помощь вступить во взрослую жизнь.

Д. Юлтый (1893-1938). Жизнь и творчество автора. Башкирский советский писатель, драматург, журналист и общественный деятель. Стихотворение «Көҙ» («Осень»).

Г. Рамазанов (1923-1993). Жизнь и творчество автора. Башкирский советский поэт, литературовед, переводчик, доктор филологических наук. Стихотворение «Ураҡ өҫтө» («Время жатвы»).

Красота природы в стихотворениях, подготовка к зиме. Описание природы в стихотворениях. Отражение красоты каждого времени года.

Тема почётной и ответственной работы хлебороба. Описание радости сбора урожая. Роль и место хлеба в жизни человека. Поэтизация труда хлебороба.

Теория литературы: сравнение.

А. Карнай (1904-1943). Краткий рассказ о писателе. Башкирский писатель и переводчик, журналист, военный корреспондент. Повесть «Урманда» («В лесу»). Рассказ «Турғай» («Воробей»).

Изображение природы в произведениях. Выражение душевных настроений, состояний автора через описание картин природы. Общее и индивидуальное в восприятии природы писателем. Аллегория в содержании. Образы, художественные особенности произведения. Особенности характера персонажей. Олицетворение борьбы добра и зла, любви и ненависти, помощи друг другу и зависти, коварства и светлых дум. Осознание роли прекрасного в душе человека, в окружающей природе. Размышления писателя о взаимосвязи человека и природы, о их неразделимости. Особенности художественной образности автора.

Теория литературы: описание, аллегория.

92.6.3. Башкирская советская литература. Современная башкирская литература.

Б. Бикбай (1909-1968). Жизнь и творчество автора. Башкирский поэт, прозаик, драматург, либреттист. Стихотворение «Туған тел» («Родной язык»), стихотворение «Рус теле» («Русский язык»).

Роль и значение родного и русского языков в жизни человека и общества, их функции – важная сторона существования социума. Язык – хранитель духовных и культурных ценностей. Цитирование выражений выдающихся людей и превращение их из личного достояния в духовное богатство общества. Достижение взаимопонимания различных народов с помощью языка межнационального общения.

Р. Гарипов (1932-1977). Жизнь и творчество автора. Народный поэт Республики Башкортостан (1992), переводчик. Стихотворение «Туған тел» («Родной язык»).

К. Аралбай (1941). Народный поэт Республики Башкортостан (2011). Жизнь и

творчество автора. Стихотворение «Башҡорт теле» («Башкирский язык»).

Красота и богатство родного языка. Уважение и любовь к родному языку. Роль языка в жизни общества, в формировании личности обучающихся, приобщение к духовным богатствам, культуре.

Ф. Акбулатова (1960). Жизнь и творчество автора. Башкирская писательница, журналист. Рассказ «Атай икмәге» («Отцовский хлеб»).

Картины быта XX века, их значение для понимания характеров и идеи рассказа. Реалистическая основа произведения. Тяжёлая судьба детей и женщин в тылу во время Великой Отечественной войны, их мечты. Идея доброты, взаимопонимания. Взаимоотношения детей и взрослых. Душевное богатство героев рассказа. Образ детей и особенности их изображения в рассказе. Терпение и выдержка маленьких героев. Сила внутренней, духовной красоты детей. Авторское отношение к изображаемому – боль автора за судьбу детей. Осознание необходимости сострадания и уважения к человеку. Чувство сострадания к детям. Неповторимость и ценность каждой человеческой личности. Гуманистический пафос рассказа и смысл его названия.

Х. Тапаков (1955). Жизнь и творчество автора. Поэт, писатель, публицист. Рассказ «Бибинур «улусяй»» («Бабушка Бибинур»).

Современная городская жизнь. Переселение родителей из деревни в город. Взаимосвязь поколений. Проблема отцов и детей. Роль родного языка. Проблема отстранения от национальных традиций и обычаев.

Р. Фахретдинов (1859-1936). Основная информация о биографии автора. Происхождение. Становление. Первый уфимский период. В Оренбурге. Второй уфимский период. Отрывок из книги «Назидания». «Книга и чтение».

М. Гафури (1880-1934). Основная информация о биографии автора. Стихотворение «Балалар һәм китап» («Дети и книга»).

Я. Кулмый (1918-1994). Жизнь и творчество автора. Поэт и журналист. Стихотворение «Ҡыҙыҡлы китап» («Интересная книга»).

Н. Идельбаев (1912-1991). Жизнь и творчество автора. Поэт, писатель, драматург, переводчик и журналист. Стихотворение «Иң яҡын дуҫ» («Мой самый лучший друг»).

Роль книги в жизни ребёнка. Книги – для расширения представления ребёнка о мире. Книга – источник информации и друг человека.

Д. Буляков (1944-1995). Жизнь и творчество автора. Башкирский писатель и общественный деятель. Рассказ «Яралы китап» («Раненая книга»).

Тема единства народа и борьбы за освобождение Родины во время Великой Отечественной войны. Патриотизм и сила духа советского народа. Идейно-художественный смысл произведения, реалистические особенности, структура произведения.

92.6.4. Устное народное творчество.

Башкирское народное творчество. Эпос как фольклорный жанр. Эпос «Урал батыр». Самоотверженность и благородство героя эпоса, его неоценимый вклад в развитие мира. Утверждение идеи борьбы за счастье народа. Нравственная проблема эпоса. Противоборство добра и зла в эпосе. Сопоставительная характеристика двух братьев Урала и Шульгена. Народное представление о героическом. Патриотический и гуманистический смысл. Стихотворные особенности и ритмика. Историчность и мифологическая основа. Роль сказочных деталей.

Теория литературы: эпос.

Башкирские народные сказки. «Урал-батыр», «Акъял-батыр», «Алпамыша-батыр»,

«Камыр-батыр». Символика образа батыров. Тема испытания в сказках. Утверждение идеи борьбы за своё счастье и счастье народа. Нравственная проблематика сказок.

«Бродячие» сюжеты. Сказочный герой и его типы. Волшебный помощник и волшебные предметы, их роль в волшебных сказках. Язык сказок. Образ сказителя в фольклорной сказке.

Теория литературы: композиция, сюжет (ознакомительно).

Сказка «Әминбәк» («Аминбек»). Значение трудовой деятельности в жизни человека. Роль и желание родителей в выборе профессии сына. Выбор Аминбека - путь науки и искусства. Воспитание уважительного и доброго отношения к людям разных профессий.

Теория литературы: синонимы, омонимы.

Сказка «Ҡәмән менән Сәмән, картуф сәскән Сәлмән» («Каман и Саман, посеявший картошку Салман») – сопоставительная характеристика трех братьев. Народное представление о значении труда. Народная оценка труда. Нравственная проблематика сказок. Цифра «три» – неизменный атрибут башкирского фольклора.

Сказка «Айыу менән бал ҡорттары» («Медведь и пчёлы»). Сравнение отношения медведя и человека к пчёлам. Поддержка и помощь друг другу в трудную минуту. Доброта и справедливость. Одомашнивание человеком пчёл. Забота о природе.

Малые жанры башкирского народного творчества. Пословицы. Поговорки.

Богатство и разнообразие тематики, форм и способов включения пословиц и поговорок в живую речь и в тексты художественных произведений. Отличие пословиц от поговорок по роли в речи по завершённости мысли. Связь с другими жанрами фольклора. Процесс постоянного обогащения речи малыми формами фольклора. Тема пословиц и поговорок. Афористический и повествовательный характер пословиц и поговорок. Поговорки. Образные мысли. Загадки. Метафора в загадках.

Теория литературы: пословица, поговорка, афоризм, определение основных жанровых особенностей пословиц, поговорок.

Загадки. Загадка как один из фольклорных жанров и как древнейшая форма «текстов» на сообразительность. Особенности процесса создания загадок, роль метафоры. Место загадки в фольклоре и в современной литературе. Особенности строения загадки. Отгадка.

Теория литературы: метафора.

Башкирские народные песни. Частушки.

Песня как форма словесно-музыкального искусства. Виды народных песен, их тематика. Частушка как одна из форм песенного фольклора. Стих и мелодия в песне и частушке. Причины популярности этих жанров.

Теория литературы: мелодика стиха.

92.6.5. Башкирская литература XI – XVIII веков.

Краткая информация об Орхоно-Енисейских дастанах (поэмы) VII-VIII веков, написанных на скалах и отдельных камнях, прославляющих историю I и II Тюркских Каганатов, а также Тунюкук, Культигин и Билге каганов. Краткие сведения об общетюркских литературных произведениях VII-XI веков: Юсуфа Баласагуни «Кутадгу билик», Махмуда Кашгари «Дивану лугат ат-тюрк», Ахмеда Ягнуки «Хибат аль-хакикат», об эпических произведениях «Угызнамэ», «Алпамыша».

Башкирская литература булгарского периода (XII – середина XIII веков). Произведения в жанре таварих, кисса, дастан, ривайет, хикайет. Поэма Кул Гали «Кисса-и Юсуф». Хикейет «Зухра и Алдар». Эпические памятники «Бушман Кипчак», «Акман-Тукман».

Башкирская литература кипчакского периода (середина XIII – первая половина XVI веков). Творчество известных йырау (Хабрай, Асан-кайгы, Казтуган, Шалгыйыз), кубаиры

«Идукей и Мурадым», «Мэргэн и Маянхылу», ривайете «Последний из Сартаево рода», творчестве суфиев, произведения в жанре таварих, кисса, газель, рубаи.

Поэмы «Хусреу и Ширин» (Кутуб), «Мухаббатнамэ» (Харезми), «Жумжумэ султан» (Хусам Катиб), «Гульстан бит-тюрки» и «Сухеил и Гулдурсун» (Сайф Сараи).

Башкирская литература (середина XVI века – XVIII век) о добровольном присоединении башкир к Русскому государству в середине XVI века.

Башкирские сэсэны (сказители): Кубагуш, Карас Еренсэ, Баик Айдар, башкирские шежэрэ. Таварих и хикейет. Сейехетнамэ и хажнамэ. Сейехетнамэ «Исмагил ага сейехете».

Развитие публицистических жанров: официальные письма башкир царям Русского государства, челобитные, наказы. О письме Батырши – идеолога башкирского восстания 1755-1756 годов.

Творчество поэтов-суфиев Г. Усмана и М. Кулуй, поэзии поэта-импровизатора и героя башкирского народа С. Юлаева, поэте и учёном Тажетдине Ялсыгул аль-Башкорди.

С. Юлаев (1754-1800). Биография. Стихотворения «Ҡайтып киләм» («Возвращаюсь»), «Яуҙа яраланғас...» («Ранения в бою…»), «Йырҙарҙан» («Из песен»). Идея и содержание. Песни-четверостишия. Образ Салавата в народном творчестве и литературе.

92.6.6. Башкирская советская литература. Современная башкирская литература.

Н. Наджми (1918-1999). Жизнь и творчество автора. Стихотворение «Первый снег».

Г. Юнысова (1948). Жизнь и творчество автора. Народный поэт Республики Башкортостан (2015), переводчица, драматург, журналист. Стихотворение «С Новым годом».

С. Сурина (1957). Жизнь и творчество автора. Поэтесса, драматург, сценарист, журналист. Драма «Встречая зиму».

Х. Назар (1942). Жизнь и творчество автора. Народный поэт Республики Башкортостан (2017), переводчик, журналист. Стихотворение «Снег идёт».

Стихотворная речь. Лиризм стихотворений. Ритм стихов. Созерцательное-эстетическое, оптимистическое отношение к природе. Человек и природа. История и современность. Обращение к изменчивым, неуловимым явлениям природы.

Теория литературы: тропы, эпитет, сравнение, ритм.

Р. Гарипов (1932-1977). Жизнь и творчество автора. Народный поэт Республики Башкортостан (1992). Стихотворение «Башкортостан».

И. Киньябулатов (1938-2016). Жизнь и творчество автора. Башкирский поэт и прозаик. Стихотворение «Земля дружбы».

Р. Шакур (1937). Народный поэт Республики Башкортостан (2021), башкирский учёный-тюрколог, топонимист, публицист, доктор филологических наук, общественный деятель. Жизнь и творчество автора. Стихотворение «Родина Урал батыра – седой Урал».

К. Киньзябулатова (1920-2012). Жизнь и творчество автора. Поэтесса, прозаик, переводчица. Стихотворение «Душа матери».

Идейно-тематический комплекс стихов: родной Башкортостан, седой Урал, мать. Составление характеристики образов Родной земли, родного города и родной деревни. Изображение чувства любви к родной земле. Образ лирического героя. Переплетение образа матери с родными просторами.

М. Карим (1919-2005). Жизнь и творчество автора. Народный поэт Башкирской АССР (1963). Отрывки из повести «Таганок».

Описание жизни детей и дружбы между ними. Идея и образы произведения. Проблема экологии глазами детей.

92.7. Содержание обучения в 6 классе.

92.7.1. Современная башкирская литература.

Введение. Государственный флаг Республики Башкортостан.

Ф. Губайдуллина (1945). Жизнь и творчество автора. Поэтесса, писательница, переводчица. Стихотворение «Флаг Башкортостана».

С. Алибаев (1941-2014). Жизнь и творчество автора. Башкирский поэт, детский писатель, переводчик, журналист. Стихотворение «Дорога в школу».

Я. Валиев (1921-1981). Жизнь и творчество автора. Башкирский писатель и журналист. Рассказ «Первый день».

Я. Кулмый. Стихотворение «Школа».

Р. Фахретдинов. Насихаты «Школа».

К. Аралбаев. Стихотворение «Башҡорт ҡоролтайына» («Башкирскому Курултаю»).

Р. Бикбаев (1938-2019). Народный поэт Республики Башкортостан (1992), литературовед, доктор филологических наук и общественный деятель. Отрывок из поэмы «Халҡыма хат» («Письмо моему народу»).

З. Биишева (1908-1996). Народный писатель Башкирской АССР (1990), поэтесса, драматург, переводчица. Стихотворение «Башҡорт теле» («Башкирский язык»).

Поэтизация и воспевание красоты, нежности, своеобразие языка. Особенности языка поэтов. Отражение культуры и обычаев народа в стихотворениях. Родной язык – многовековое наследие народа. Многообразность, мелодичность и красота башкирского языка. Богатство лексики: фразеологизмы и речевые обороты, величие и многогранность языка.

Д. Буляков (1944-1995). Рассказ «Черный хлеб». Рассказы и повести для детей из книг «Акбуз вступает в бой». «Танец над пропастью», «Клён обновляет листья», «Горячий снег». Изображение жизни детей. Проблема морально-этического самоопределения подрастающего поколения. Характеристика стремлений, индивидуальных черт юных героев, особенности речи. Психологическое мастерство Д. Булякова.

Г. Юнысова (1948). Стихотворения «Сыну земли», «Качается ива».

Ф. Чанышева (1926-2018). Стихотворение «Запах хлеба».

Стихи-размышления. Изображение деревенского быта и жизни. Выражение переживаний и мироощущения о роли хлеба. Чувство уважения и любви к труду хлебороба. Связь с прошлого и настоящего. Художественные средства, передающие эмоциональное состояние лирического героя.

Теория литературы: изображение, описание, повествование.

А. Вахитов (1932-1984). Основная информация о биографии и творчестве автора. Писатель, поэт, литературовед, кандидат филологических наук, переводчик. Рассказы «Три зёрнышка пшеницы», «Опора мужчины». Обострённое чувство любви к хлебу, бережное отношение детей к каждому зёрнышку в годы Великой Отечественной войны. Понимание значимости хлеба в жизни человека. Описание доброты людей после войны.

Теория литературы: жанр рассказа: художественные особенности, признаки рассказа.

92.7.2. Устное народное творчество – современная башкирская литература.

Сказка «Урал-батыр», «Ҡариҙел» («Каридель»). Фольклорная сказка как жанр. Классификация фольклорных сказок. Значение художественной условности и фантастики в создании художественного мира сказки. Воплощение в сказке героических свойств башкирского народа. Урал-батыр – носитель лучших человеческих качеств (трудолюбие, доброта, щедрость, физическая сила). Бескорыстное служение Родине и народу, мужество, справедливость, чувство собственного достоинства – основные черты характера батыра.

Теория литературы: волшебные сказки, гипербола, постоянные эпитеты, легенда.

Баиты. Баиты как один из видов народного творчества. Тематика и особенности. Своеобразие баитов. Поэтичность. Тематическое различие. Своеобразие стиха баита. Собирание былин. Баиты «Герман һуғышы бәйеттәре» («Баиты германской войны»), баиты «Мәскәүҙән киттек, Берлинға еттек» («От Москвы ушли, дошли до Берлина»), баиты «Дон далаларында» («В степях Дона»).

Теория литературы: баиты, архаизмы, варваризмы, диалектизмы, частушки, неологизмы.

Частушки. «Егеттэр» («Парни»). Героизм башкирских джигитов в Великой Отечественной войне.

Анекдот. Анекдот как один из малых жанров фольклора. Популярность анекдота в устной речи и в литературе.

Причины создания произведений, сочетающих разные жанры: сказка-загадка, сказка-анекдот.

Кул Гали. Кисса «Йософтың матурлығы» («Красота Юсуфа»). Шежере «Табын ҡәбиләһенең Ҡара Табын ырыуы шәжәрәһе» («Кара-Табынское шежере башкир племени Кара-Табын»), о шежере. Поиск справедливости общества. Чистая, беззаветная любовь. Общечеловеческие, гуманистические идеи борьбы добра и зла. Религиозно-дидактическое толкование событий. Традиционный сюжет. Устойчивые формы образности.

Теория литературы: шежере.

Ш. Бабич (1895–1919). Творческий путь Ш. Бабича. Место Ш. Бабича в башкирской литературе. Особенности поэзии: народность, простота, лёгкость стихосложения.

З. Биишева. Стихотворение «Башҡортостан» («Башкортостан»).

Н. Наджми. Стихотворение «Башҡортостан» («Башкортостан»).

Гражданский пафос стихотворений. Любовь к Родине и гордость поэтов за республику. Опора на традиции Ш. Бабича. Особое отношение к материальным и духовным богатствам родной земли.

92.7.3. Башкирская советская литература. Современная башкирская литература.

Н. Идельбаев. Рассказ «Камень Салавата». Фольклорная и поэтическая основа образа Салавата Юлаева. Роль Вставных мотивов и элементов фольклорных жанров в рассказе.

Дж. Киекбаев (1911-1968). Основная информация о биографии и творчестве автора. Писатель, советский лингвист-тюрколог, доктор филологических наук. Кубаир про Урал. Жанр кубаира в творчестве Дж. Киекбаева. Специфика жанровой структуры. Его связь с фольклорной и литературной традициями. Патриотический аспект и лирическая символика в авторской позиции.

С. Юлаев. Поэзия С. Юлаева. Эпос «Салават и Юлай» (отрывок). Народная память в эпосе «Юлай и Салават». Обобщённое изображение событий и образов на широком эпическом фоне. Преобладание реалистических изображений исторических событий и образов.

М. Идельбаев (1945). Основная информация о биографии и творчестве автора. Писатель, доктор филологических наук. Повесть «Сон» (отрывок). Жанр историко-документального эссе. Роль научных исследований, размышлений автора их внутренняя взаимосвязь и взаимодействие с другими художественными компонентами. Детский образ Салавата, его отца, их сложность и многосторонность, социально-нравственный смысл. Роль художественных деталей. Сон Гульсафия, его функция и символическое значение.

Теория литературы: понятие художественного образа.

Р. Гарипов. Стихотворения «Салават батыр», «Руки матери», «Печали одной матери». Биография поэта. Восхваление красоты родного языка, воспитание уважения к родному языку.

Любовь к родной земле, природе, к матери, родному народу, своей истории.

К. Киньябулатова. Стихотворение «Моя учительница».

Л. Якшибаева (1947). Основная информация о биографии и творчестве автора. Рассказ «Учитель – это вторая мама». Морально-нравственная проблема рассказа. Семейный конфликт. Обращение к образу учительницы. Нравственная стойкость и душевная красота учительницы, её роль в жизни девочки.

Р. Шаммас (1930). Основная информация о биографии и творчестве автора. Народный поэт Республики Башкортостан (1921). Стихотворение «Учителю».

Ф. Исянгулов (1928–1983). Основная информация о биографии и творчестве автора. Рассказ «Учитель Гумеров». Деятельность молодого учителя. Огромное желание работать с детьми. Внимательное отношение к своему будущему классу. Знакомство с проблемами учеников. Проявление уважения к ученикам.

92.7.4. Башкирская советская литература. Современная башкирская литература.

К. Даян (1910-1975). Основная информация о биографии и творчестве автора. Драматург, поэт, писатель. Стихотворение «Генерал Шаймуратов». Образ командира легендарной 112-й Башкирской кавалерийской дивизии. Патриотическое чувство любви к Родине, ответственность за неё в годы жестоких испытаний.

А. Бикчентаев (1913-1989). Основная информация о биографии и творчестве автора. Башкирский советский писатель и сценарист. Повесть «Бөркөт һауала үлә» («Орёл умирает на лету») (отрывок). Реалистическая тенденция в повести. Система образов. Описание сложного, противоречивого периода жизни юноши в уфимской детской колонии. Особенности характера и эволюция внутреннего мира героя. Обострённое чувство справедливости, проявление глубокого патриотизма в годы больших испытаний для страны. Подвиг героя во время Великой Отечественной войны.

Р. Насыров (1935-2014). Основная информация о биографии и творчестве автора. Писатель, журналист. Отрывок из повести «Ил балаһы Шакирйән» («Шакирьян – сын страны»). Р. Насыров как историк литературы. Усиление внимания к исторической правде. Реалистическая тенденция в повести. Судьба А. Матросова. Сила внутренней, духовной красоты героя. События, связанные с его жизнью, особенности характера.

92.8. Содержание обучения в 7 классе.

92.8.1. Устное народное творчество – современная башкирская литература.

И. Киньябулатов. Стихотворение «Ҙур ышаныс Һеҙгә, Уҡытыусы!» («Большая надежда на Вас, Учитель!»). Главная тема – роль учителя в развитии страны, проявление уважение к учителям и делу образования в обществе. Глубокие знания и образцовые моральные качества педагога.

А. Аминев (1953). Основная информация о биографии и творчестве автора. Писатель, публицист. Рассказ «Сочинение». Особенности характера героя – сельского мальчика, понимание окружающей природы. Первые творческие стихи мальчика о родной природе. Выражение душевных настроений, состояний человека через описание картин природы. Истоки высокой нравственности, духовного совершенства героя.

Р. Гарипов. Стихотворение «Тел» («Язык»).

Р. Гамзатов (1923-2003). Стихотворение «Туған тел» («Родной язык», перевод Рами Гарипова). Выражение чувства любви к родному языку. О его богатстве и красоте. Родной язык как духовная опора человека.

Теория литературы: фольклор, исторические песни.

Песни. Песни как один из видов устного народного творчества. Длинные башкирские

песни. Короткие песни. Тематика песен. Исторические песни «Урал», «Эскадрон», «Азамат», «Салауат», «Любизар», «Кахым туря», «Икенсе эрме» («Вторая армейская»), «Салауат телмэре» («Речь Салавата»). Песни и сказания о людях, высланных в баструки, ссылки: «Буранбай», «Бейеш». Песни о кантонах: «Кулуй-кантон», «Абдулла-ахун», «Тэфтилэу». Противоречивость взгляда народа в этих песнях.

Сказания и легенды. Сказания и песни о тяжёлой судьбе женщин: «Зульхиза», «Таштугай», «Гильмияза». Отличие легенд от сказаний. Основные образы в легендах. Тематика легенд. Топонимические легенды, исторические легенды, бытовые легенды.

Сказка «Ерәнсә сәсән һәм хан» («Ерэнсэ-сэсэн и хан»). Содержание сказки. Образ Ерэнсэ-сэсэн. Воплощение в образе сэсэн национального характера: ум, рассудительность, образность речи.

Теория литературы: сказание, легенда.

М. Акмулла (1831-1895). Биография. Стихотворение «Башкорттарым, уҡыу кәрәк!» («Башкиры мои, ученье нужно!»), «Дуҫлыҡ» («Дружба»), «Нәфсе» («Нафс»), «Аттың ниһен маҡтайһың?» («За что коня хвалить»?), «Нәсихәттәр» («Назидания»). Призыв народа к просвещению. Основная идея и содержание его поэзии. Отражение народной педагогики, социальные мотивы. Сатира поэта. Идейно-эстетическое содержание стихотворений. Место творчества М. Акмуллы в башкирской литературе.

М. Гафури. Идеи просветительства в стихотворениях «Үҙем һәм халҡым» («Я и мой народ»), «Мин ҡайҙа?» («Где я?»), «Гөлдәр баҡсаһында» («В саду цветов»). Басни «Һарыҡты кем ашаған?» («Кто съел овцу?»), «Ат менән эт» («Лошадь с собакой»). Особенности жанра. Образность языка басен. Сравнение басен М. Гафури с баснями И.А. Крылова. Анализ структуры басни по содержанию, по поэтической речи, по стиху, по жанровому своеобразию. Непреходящее значение басен И.А. Крылова и М. Гафури, их функциональная роль в наше время.

92.8.2. Башкирская литература XIX – начала XX века. Башкирская советская литература.

В. Зефиров. Рассказ «Йәнтүрә» («Янтура»). События Отечественной войны 1812 года. Освободительная война разных народов, живущих в России, против армии Наполеона. Сведения об участии башкирских женщин со своими мужьями-воинами в войне против французов.

Ш. Бабич. Стихотворение «Көтәм» («Жду»), «Ҡурайҡайға» («Курай»), «Салауат батыр» («Салават-батыр»). Стихотворение «Башҡорт халҡына көйлө хитап» («Стихотворение-обращение к башкирскому народу») (отрывок). Особенности поэзии: народность, простота, лёгкость строения стихотворений.

Д. Юлтый (1893-1938). Жизнь и творчество. Рассказ «Тимеркәй фәлсәфәһе» («Философия Тимеркая»). Трагическая судьба простого человека, изображение внутреннего мира, размышлений, мечты простого человека. Образ Тимеркая. Образ старика Сами. Бесчеловечность деревенского богача Кутлуяра.

Х. Давлетшина (1905-1954). Жизнь и творчество. Рассказ «Айбика». Образ женщины, которая активно принимает участие в социалистическом преобразовании села. Богатство языка рассказа. Характеристика образов.

Теория литературы: образ в литературных произведениях, средства раскрытия характера персонажей в литературном произведении.

92.8.3. Башкирская советская литература. Русская литература.

Р. Нигмати. Жизнь и творчество. Поэма «Йәмле Ағиҙел буйҙары» («Прекрасные долины

Агидели»). Центральный образ реки Агидель – олицетворение Родины, свидетель всех историй, произошедших на его берегах. История башкирского народа, борьба за счастливое будущее. Особенности изображения людей и природы в поэме. Внутреннее состояние персонажей.

Традиции народного творчества. Язык и средства изображения.

М. Карим. Рассказ «Ап-аҡ мөғжизә» («Белое чудо») из книги «Мгновения жизни». Верность другу. Образ Аксал. Воспитание любви и внимания к животным. Драма «Айгөл иле» («Страна Айгуль»). Содержание драмы, тема, идея, образы. Характеристика главных героев. Особенности художественной обработки сюжета. Язык драмы.

Теория литературы: сюжет и композиция, система образов.

М. Шолохов (1905-1984). Рассказ «Кеше яҙмышы» («Судьба человека») в переводе Сабира Шарипова. История создания. В основе рассказа – реальные события. Тема войны. Сила духа человека, поиск жизненного смысла. Композиция произведения – рассказ в рассказе.

Г. Хусаинов (1928-1921). Жизнь и творчество. Народный писатель Республики Башкортостан (2008), писатель, учёный, литературовед, доктор филологических наук, академик Академии наук Республики Башкортостан. Сказания «Һуңғы тарпан» («Последний тарпан»), «Ете ырыу» («Семь родов»), «Алдар батыр» («Алдар-батыр»). Образы батыров родной земли. Историческая действительность.

Я. Хамматов (1925-2000). Основная информация о биографии и творчестве автора. Роман «Бөртөкләп йыйыла алтын» («Золото собирается крупицами») отрывок «Ғәйзулла» («Гайзулла»). Картины быта XX века на башкирской земле, накануне империалистической войны, их значение для понимания характеров и идеи поэмы. Идейно-тематическое содержание, центральные образы, стилистико-языковые особенности. Мифологическое мировоззрение народа. Понятие о повествовании.

Р. Уметбаев (1924-1997). Жизнь и творчество. Отрывок из повести «Атлы башҡорт» («Конный башкир»). Славный путь легендарной 112-й Башкирской кавалерийской дивизии. Судьба башкирского воина-кавалериста и его коня во время Великой Отечественной войны. Героизм, патриотизм, самоотверженность советских воинов, трудности и радости трагических лет войны.

92.9. Содержание обучения в 8 классе.

92.9.1. Современная башкирская литература.

Р. Назаров (1944-2006). Основная информация о биографии и творчестве автора. Стихотворение «Башҡорт» («Башкир»).

А. Игебаев (1930-2016). Основная информация о биографии и творчестве автора. Народный поэт Республики Башкортостан (2010)

Стихотворение «Башҡортостан» («Башкортостан»). Стихотворения о Родине, родной природе, собственном восприятии окружающего мира. Человек и природа. Выражение душевных настроений, состояний человека через описание картин природы родного края. Общее и индивидуальное в восприятии родной природы башкирскими поэтами

Х. Гиляжев (1923-1997). Основная информация о биографии и творчестве автора. Башкирский поэт и писатель. Стихотворение «Башҡорт теле» («Башкирский язык»).

М. Ямалетдинов (1947-2020). Основная информация о биографии и творчестве автора. Башкирский поэт, писатель, журналист, общественный деятель, редактор, сценарист. Стихотворение «Халҡым хазинаһы» («Сокровище моего народа»).

М. Хусаин (1923-1993). Стихотворение «Башҡорт теле ғорур яңғырай» («Башкирский язык звучит гордо»). Изображение народной жизни, национального характера,

раскрывающегося в свете общей проблемы – самосознание народа. Поэтизация положительных черт народного характера.

Валентин Распутин (1937-2015). Рассказ «Француз теле дәрестәре» («Уроки французского») (перевод Амира Аминева). Отражение в повести трудностей военного времени. Жажда знаний, нравственная стойкость, чувство собственного достоинства, свойственные юному герою. Душевная щедрость учительницы, её роль в жизни мальчика.

92.9.2. Религиозная литература.

Р. Бикбаев. Стихотворение «Хәҙистәр» («Хадисы»).

М. Ямалетдинов. Стихотворение «Аль-фатиха».

Поэтизация высказываний пророка Мухаммада и художественное отражение коранических мотивов в поэзии. Поэтические переводы сур Корана. Переосмысление сути мироздания, духовного совершенства человека.

Ш. Аминев-Тамъяни (1858-1936). Башкирский поэт, сэсэн-импровизатор. Стихотворение «Урал», «Башҡорт бабаларының тарихы» («История башкирских предков»). Прославление мужчин, защитивших Родину. Язык, особенности стиля.

Г. Ибрагимов (1919-1989). Основная информация о биографии и творчестве автора. Башкирский писатель и поэт. Роман «Кинйә» («Кинзя»). История создания романа. Образ Кинзи Арсланова, сподвижника Пугачёва. Борьба башкирского народа против захватчиков их земель. Художественные особенности романа. Своеобразие языка и стиля романа.

92.9.3. Устное народное творчество. Современная башкирская литература

Әйтештәр (Айтыши). «Бер тигәс тә ни яман?» («Что в первую очередь считается злом?»), «Аҡмырҙа сәсәндең Ҡобағыш сәсән менән әйтеше» («Айтыш Акмурзы-сэсэна и Кубагуш-сэсэна»).

Ҡобайырҙар (Кубаиры). «Ил тигәндең кеме юҡ» («Кого же нет у страны»), «Салауат батыр» («Салават-батыр»).

Теория литературы: жанр айтыш, кубаир.

Я. Хамматов. Роман «Төньяҡ амурҙары» («Северные Амуры»). История создания романа. Описание героизма башкирских войск в Отечественной войне 1812 года. Главные герои. Язык и стиль романа.

Г. Хусаинов. Сказание «Последний тарпан». Рассказ «Семь родов», Повесть «Алдар-батыр». Образы батыров родной земли. Историческая действительность.

Б. Рафиков (1934-1998). Основная информация о биографии и творчестве автора. Башкирский писатель и поэт, переводчик, драматург, журналист. Повесть «Эйәрләнгән ат» («Конь осёдланный»). Описание жизни Салавата Юлаева, отца Юлая, других повстанцев-пугачёвцев в заточении в крепости Рогервик. Духовная стойкость героев повести. Судьба двух сыновей Салавата, оставшихся на родине.

Р. Султангареев (1935-1999). Основная информация о биографии и творчестве автора. Башкирский писатель, публицист. Повесть «Осто бөркөт» («Полёт орла»).

М. Ямалетдинов. Повесть «Ҡотолоу юлҡайҙарын тапманым». («Не нашёл путей спасения»). События Гражданской войны. Образ комбрига Мусы Муртазина. Описание героизма, военных заслуг перед Родиной, трагической гибели.

92.9.4. Башкирская советская литература. Современная башкирская литература.

Г. Салям (1911-1939). Жизнь и творчество. Поэма «Шоңҡар» («Кречет»). Тема, идейное содержание поэмы. Тема перерождения нового человека. Главные герои (Ахмат, Гульнур, писатель, архитектор, капитан, Миньян). Особенность и богатство композиции, особенности языка, образность.

Б. Бикбай (1909-1968). Жизнь и творчество. Поэма «Ер» («Земля»). Тематика поэмы – многовековая борьба народов за свободу. Изображение образа народа и земли. Образ лирического героя. Художественные особенности поэмы.

Драма «Кахым-туря». Участие башкир в Отечественной войне 1812 года. Идейное содержание драмы. Дружба между русским и башкирскими народами. Образ народа. Основной конфликт драмы. Композиционные особенности. Функция фольклорных жанров и элементов.

З. Биишева. Жизнь и творчество. Рассказ «Һөнәрсе менән Өйрәнсек» («Мастер и подмастерье»). Главные герои рассказа. Мастер и подмастерье, два соседа, которые выросли и жили в одном ауле. Характеристика Мастера и Подмастерья. Раскрытие обмана. Победа добра над злом.

М. Карим. Жизнь и творчество. Лирика. Поэма «Үлмәҫбай» («Ульмясбай»). История создания поэмы. Изображение войны и человека на войне. Народный герой в поэме. Образ автора-повествователя. Особенности стиха поэмы, её интонационное многообразие. Связь с башкирским народным творчеством. Юмор.

Творчество М. Карима в годы Великой Отечественной войны.

Р. Гарипов. Биография поэта. Стихотворения «Урал йөрәге» («Сердце Урала»), «Аманат» («Завещание»). Кубаир «Уйҙарым» («Думы»). Восхваление красоты родного языка, воспитание уважения к родному языку. Любовь к родной земле, природе.

Р. Бикбаев. Стихотворения «Башҡортостан бында башлана» («Башкортостан здесь начинается»), «Йүкәләрҙән һығылып бал тама» («Когда мёд капает с лип»). Проблемы любви к родной земле, её благополучия, охраны природы, беспокойства за судьбу народа, дружбы между людьми, осознанного отношения к жизни.

Р. Паль (1938). Стихотворение «Уралым» («Мой Урал»). Воспевание красоты Урала. Человек и природа. Своеобразие пейзажа. Патриотические чувства лирического героя.

Т. Гиниятуллин (1925-1919). Рассказы «Мәтрүшкә еҫе» («Запах душицы»), «Әсә һәм бала» («Мать и дитя»). Описание в произведениях чистоты внутреннего мира, великолепия души простых людей. Тема войны, тяжёлой жизни сельских людей, их взаимоотношения.

92.9.5. Современная башкирская литература.

Н. Наджми. Стихотворения «Аҡ шишмә» («Белый родник»), «Һинең ниндәй улыңмын мин» («Какой я сын твой»). Образ Башкортостана и описание его достопримечательностей. Характеристика образов Родной земли, родного города и родной деревни. Изображение чувства любви к родной земле. Образ лирического героя.

А. Аминев. Повесть «Ҡытайгород» («Китай-город»). Земельный вопрос. Размышления о менталитете, морали, свободы-несвободы личности, информированности населения, ассимиляции, утери национальной самобытности, языка и культуры, продажи Родины чужеземцам. Сатира. Приём антитезы. Особенности построения сюжета произведения.

Р. Камал (1954). Основная информация о биографии и творчестве автора. Роман «Таня-Таңһылыу» («Таня-Танхылу»). Идейное содержание произведения. Основная тема. Воспитание любви к родному языку, уважение нации. Особенности жанрового построения произведения. Главные образы повести. Характеристика Тансылу, Фанисе, Петрику. Воплощение судьбы целого народа в судьбе героя произведения.

92.10. Содержание обучения в 9 классе.

92.10.1. Устное народное творчество.

Введение. Художественная литература – вид искусства. Специфика художественной литературы. Сопоставление с другими видами искусства. Многоплановость художественной литературы. Две основные стороны: вымышленная предметность, образы «внесловесной»

действительности и собственно речевые конструкции, словесные структуры.

Башкирское народное творчество. Ҡарһүҙҙәр (Мифы). Йола поэзияһы (Обрядовая поэзия). Башкирская семейно-бытовая обрядовая культура – важная составляющая историко-генетической, духовной, экономико-правовой, идеологической жизни народа. Разделение обрядовой культуры на семейно-бытовые и природоведческие (календарные) обряды.

Эпос. Эпос «Урал батыр». Стихотворные особенности и ритмика. Историчность, мифологическая основа. Утверждение идеи борьбы за счастье народа. Нравственная проблема. Противоборство добра и зла. Сопоставительная характеристика двух братьев Урала и Шульгена. Народное представление об образе богатыря. Роль сказочных деталей. Патриотический и гуманистический смысл.

Мифологическая основа эпоса. Идея борьбы против стихийных сил природы за народное счастье. Тема бессмертия человека и природы. Народная философия. Общественный идеал. Элементы фантастики и реализма. Образ Урал батыра.

Теория литературы: эпос.

Эпос «Идукай и Мурадым». Отражение борьбы башкирского народа за освобождение от татаро-монгольского ига. Образ главного героя Идукая, воплощение в нём мечты народа о справедливом правителе. Поэтические особенности эпоса. Прославление героизма и самоотверженности. Борьба за освобождение родной земли. Композиция эпоса. Язык и стиль.

Творчество йырау и сэсэнов. Изустная литература в творчестве профессиональных мастеров слова. Развитие поэтической формы. Появление первых определений – һынсы, баҡсы, йырау. Актуальные темы в эпосах, кубаирах, песнях йырау и сэсэнов.

Основные темы в изустной литературе – сражение, борьба. Три направления данной темы: воспевание батыров, героизма, военных предводителей, обращение к врагам – разоблачение их и осмеивание, обращение к народу. Защита родных земель от захватчиков.

Творчество йырау XIV-XVI веков. Общее достояние творчества йырау Хабрау, Асана Кайгы, Казтугана, Шалгииза для башкир, казахов, каракалпаков и ногайского народа. Ведущие проблемы и идеи.

Хабрау. Асан Кайгы. Казтуган. Шалгииыз. Жизнь и творчество.

Творчество сэсэнов XVI-XVIII веков.

Российский период башкирской литературы. Эпоха сэсэнов. Сэсэн – башкирский мастер изустного слова. Профессиональные сэсэны-импровизаторы: Еренсе, Кубагуш, Акмурза, Карас, Байык Айдар, Махмут, Буранбай, Ишмухамет Мурзакаев, Габит Аргынбаев, Мухамметша Бурангулов (XVI – первая половина XX века).

Переход изустных авторов к письменному изложению сочинений, исчезновение импровизаторских качеств, подчинение идеологии существующего строя.

Салават Юлаев. Биография. Роль и участие С. Юлаева в Крестьянской войне 1773-1775 годов. Поэтическое творчество. Стихотворения «Битва», «Стрела», «Зулейха», «Родные края», «Мой Урал», «Егеткә» («Юноше-воину»), «Мой кош», «От песен», «Речь Салавата». Любовная и пейзажная лирика. Героическая лирика. Устно сочинённые импровизации: «По бездорожью тропы пробивая…», «Юрюзань, река души ты нашей…», «Монисты твоих кос мне навевают…», «Агидель течёт средь бурых скал…», «Наброситься готов летящий ястреб…».

Идея и содержание. Документально-публицистические письма (письмо, приказы).

Теория литературы: историческая личность и литературный герой, прототип, историческое событие и художественное произведение.

92.10.2. Башкирская литература XI – XVIII веков.

Кул Гали «Красота Йусуфа» (отрывок из «Кысса-и Йусуф»). Особенности поэмы

«Кысса-и Йусуф». Построение сюжета.

Шежере Юрматинского рода. Шежере Усергенского рода. Место шежере в башкирской эпической функциональной литературе XVI – XVIII веков. Шежере Юрматинского, Усергенского, Карагай-Кипчакского, Кара-Табынского, Айлинского, Бурзянского, Тамьянского родов, родословная рода Айли, шежере рода Усерген, Бурзян, Кипчак, Усерген, Тамьян.

Документальные факты. Картина развития русско-башкирских взаимоотношений в середине XVIII века.

Письмо Батырши. Факты, раскрывающие картину развития русско-башкирских взаимоотношений к середине XVIII века.

92.10.3. Литература XVIII века. Литературные направления.

Появление в башкирской литературе устной литературы. Развитие творчества йырау и сэсэнов. Идейно-тематические содержания дастанов. Анонимная рукопись поэзии.

Т. Ялсыгул-аль-Башкорди (1767-1838). Биография. Путешествия. Культурная и литературная деятельность. Книга «Тарихнаме-и булгар» («Тәуарихи Болгарийа»), описывающая шежере (родословные) башкирских и тюрко-монгольских родов, булгарских ханов.

Г. Усман (1754-1834). Поэзия Г. Усмана (Утыз-Имяни). Преобладание жанров Восточной литературы: газель, хикмет, марсия, баит. Научные работы поэта по лингвистике, философии и теологии.

Подборки «Гавариф эз-заман» («Образованные люди эпохи»), «Эбъяти тюркифи-фазилати гилем» («Тюркские баиты о достоинствах знания»), «Танзих аль-афкар фи насихат ал-ахйар» («Назидания, очищающие мысль»).

92.10.4. Башкирская литература XIX – начала XX века.

Литература первой половины XIX века. Элементы новой реалистической литературы. Традиции суфийской поэзии. Литература второй половины XIX века (после реформы 1861 года). Общественная жизнь в Башкортостане и России в первой половине XIX века. Культурно-литературное движение в башкирской общественности. Религиозно-мистические направления в башкирской поэзии и её представители. Рост идеи просветительства. Состояние просветительства и его влияние на литературный процесс. Представители просветительской литературы: М. Акмулла, М. Уметбаев. Роль русской литературы в оживлении башкирской культурно-литературной жизни. Быт башкир в творчестве русских писателей (А.С. Пушкин, Л.Н. Толстой, А.П. Чехов).

Культура во второй половине XIX века. Связь башкирской и русской культуры и литературы. Тенденции развития башкирской литературы во второй половине XIX века.

Народные сюжеты в литературных произведениях: «Ҡуҙыйкүрпәс менән Маянһылыу» («Кузкурпяч и Маянхылыу»), «Алдар менән Зөһрә» («Алдар и Зухра»), «Бәхтиәрнамә» («Бахтиярнамэ»), «Бузегет» («Бузъегет»).

Версия Т.С. Беляева эпоса «Куз-Курпяч, башкирская повесть, писанная на башкирском языке одним курайчем и переведённая на российский в долинах гор Рифейских, 1809 года». Памятник башкирской литературы начала XIX века. Связь сюжета с эпосами тюркских народов: казахов, алтайцев.

Конфликт. Романтические и реалистические тенденции.

Г. Сокрый (1826-1889). Биография. Шежере поэта. Поэтические заметки. Рукопись «Таварих-и Булгария». Стихотворения.

М. Акмулла (1731-1895). Биография. Стихотворение «Башкорттарым, укыу кәрәк!»

(«Башкиры мои, ученье нужно!»), «Дуҫлыҡ» («Дружба»), «Нәфсе» («Нафс»), «Аттың ниһен маҡтайһың?» («За что коня хвалить»?), «Урыным – зиндан» («Место моё – в зиндане»). Призыв народа к просвещению. Основная идея и содержание его поэзии. Отражение народной педагогики, социальные мотивы. Сатира поэта. Идейно-эстетическое содержание его стихотворений. Место творчества М. Акмуллы в башкирской литературе.

М. Уметбаев (1841-1907). М. Уметбаев – публицист и переводчик. Биография и общественная деятельность автора. Стихотворение «Йомран иле» («Юмранский род»), «Ҡайыш иләйүкә» («Ремень и лыко»), «В прошлом проводы башкирских девушек». Тематика стихотворений. Поэтическое мастерство. Отражение этнографических традиций в стихотворении «Ҡайыш илә йүкә». Аллегорическое значение образов.

Р. Фахретдин (1859-1936). Просветитель-педагог, лингвист, литературный деятель. Повесть «Сәлимә» («Салима»). Образы девушки Салимы и шакирдов. Язык и стиль произведения. Отражение идеи просветительства. Повесть «Асма». Сюжет повести. Система образов. Основная идея. Значение творчества Р. Фахретдина в башкирской литературе.

С. Якшигулов (1871-1931). Жизнь и творчество. Сборник стихов «Дим буйында яҙғы таң» («Весенний рассвет в долинах Дёмы»), «Башҡорт хәлдәре» («Положение башкир»), «Дим буйы» («Берега Дёмы»). Раздумья поэта о положении башкир, вопросы земли, культуры. Просветительские взгляды поэта. Традиции жанра хитап.

Теория литературы: хитап.

Ф. Сулейманов (1889-1976). Биография. Участие в башкирском движении. Отражение в творчестве темы башкир. Стихотворение «Башҡорт моңо» («Башкирская мелодия»). Раздумья о тяжёлой судьбе родного народа. Рассказ «Башҡорт йәйләүендә» («В башкирском яйляу»).

Рассказы об истории и жизни башкир в начале XX века: «Ил өсөн» («За страну»), «Ҡасҡын» («Беглец»), «Үләт» («Смерть»). Фольклорные мотивы. Романтические элементы.

Рассказ «Тимербай ҡурайсы» («Тимербай-кураист»). Трагическая судьба Тимербая. Причина пессимистических настроений. Драма «Салават батыр». Идея свободы. Первое художественное произведение о Салавате Юлаеве, его значение в башкирской литературе.

92.10.5. Башкирская советская литература.

М. Гафури. Идеи просветительства в стихотворениях «Себер тимер юлы йәки Милләттең хәле» («Сибирская железная дорога или Положение нации»), «1906 йылдан 1907 йылға васыят» («Завещание 1906 года 1907 году»), «1907 йылдың яуабы» («Ответ 1907 года»), «Бөтһөн һуғыш», «Икмәк» («Хлеб»), «Ант» («Клятва»), «Аждаһа» («Аждаха»), «Бир ҡулыңды» («Дай руку») и в повести «Шағирҙың алтын приискаһында» («На золотых приисках поэта»), «Фәкирлектә үткән тереклек» («Жизнь, проведённая в бедности»). Реалистическое изображение жизни городской и деревенской бедности. Рассказ «Ярлылар, йәки Өйҙәш ҡатын» («Бедняки»). Раскрытие социального неравенства, морального лица буржуазного общества.

Прозаические произведения: «Ҡара йөҙҙәр» («Черноликие»), «Тормош баҫҡыстары» («Ступени жизни»). Изображение прошлой жизни с позиции идеологической борьбы. Повесть «Шағирҙың алтын приискаһында» («На золотых приисках поэта»). Автобиографический характер произведения. Отражение в повести тяжёлой жизни рабочих. Система образов. Стремление к знанию шакирдов Зиннат, Мажит, Файзулла, Шакир, Лутфулла. Грубость хозяев прииска Закира, Шакира Рамиевых. Композиционное своеобразие, сюжет повести, успешное применение приёма контраста. Богатство языка и средства авторского стиля.

Ш. Бабич. Стихотворения «Халҡым өсөн» («Ради народа!»), «Кем өсөн» («Для кого»), «Бер минут» («Одна минута»), «Көрәшеп үткәр ғүмереңде» («В борьбе проведи жизнь»), «Көтәм» («Жду»), «Йәшәһен эшселәр!» («Да здравствуют рабочие!»), «Ҡурайҡайға»

(«Курай»), «Башҡортостан» («Башкортостан»), «Салауат батыр» («Салават-батыр»), «Көтмәҫтән» («Нежданно»), «Яҙғы йыр» («Весенняя песнь»), «Башҡорт халҡына көйлө хитап» («Стихотворение-обращение к башкирскому народу»), «Беҙ» («Мы»).

Бабич – романтик. Основная идея стихотворений «Бер минут» («Одна минута»), «Әйҙә, милләт» («Вперёд, моя нация!»), «Көрәшеп үткәр ғүмереңде».

Бабич – сатирик. Баллада «Ҡандала» («Клоп»). Поэма «Ғазазил», эпиграммы «Китабеннас». Идейное содержание и художественная форма.

Бабич – мастер стихов. Особенности поэзии: народность, простота, лёгкость строения стихотворений. Место Ш. Бабича в башкирской литературе.

92.10.6. Сведения по теории и истории литературы.

Литература как искусство словесного образа. Литература и мифология. Литература и фольклор.

Художественный образ. Персонаж. Литературный герой. Героический характер.

Главные и второстепенные персонажи. Лирический герой. Образы времени и пространства, природные образы, образы предметов. «Вечные» образы в литературе. Художественный вымысел. Правдоподобие и фантастика.

Сюжет и композиция. Конфликт. Внутренний конфликт. Эпизод. Пейзаж. Портрет. Диалог и монолог. Внутренний монолог. Дневники, письма и сны героев. Лирические отступления. Эпилог. Лирический сюжет.

Авторская позиция. Заглавие произведения. Эпиграф. «Говорящие» фамилии. Финал произведения.

Тематика и проблематика. Идейно-эмоциональное содержание произведения. Возвышенное и низменное, прекрасное и безобразное, трагическое и комическое в литературе. Юмор. Сатира.

Художественная речь. Поэзия и проза. Изобразительно-выразительные средства (эпитет, метафора, олицетворение, сравнение, гипербола, антитеза, аллегория). Символ. Гротеск. Художественная деталь. Системы стихосложения. Ритм, рифма. Строфа. Литературные роды и жанры. Эпос. Лирика. Драма. Эпические жанры (рассказ, сказ, повесть, роман, роман в стихах). Лирические жанры (ода, элегия, послание, стихотворение в прозе). Лироэпические жанры (басня, баллада, поэма). Драматические жанры (драма, трагедия, комедия).

92.11. Планируемые результаты освоения программы по родной (башкирской) литературе на уровне основного общего образования.

92.11.1. В результате изучения родной (башкирской) литературы на уровне основного общего образования у обучающегося будут сформированы следующие личностные результаты:

1) гражданского воспитания:

готовность к выполнению обязанностей гражданина и реализации его прав, уважение прав, свобод и законных интересов других людей, активное участие в жизни семьи, образовательной организации, местного сообщества, родного края, страны, в том числе в сопоставлении с ситуациями, отражёнными в литературных произведениях;

неприятие любых форм экстремизма, дискриминации, понимание роли различных социальных институтов в жизни человека, представление об основных правах, свободах и обязанностях гражданина, социальных нормах и правилах межличностных отношений в поликультурном и многоконфессиональном обществе, в том числе с использованием примеров из родной (башкирской) литературы;

готовность к разнообразной совместной деятельности, стремление к взаимопониманию и взаимопомощи, в том числе с использованием примеров из литературы; активное участие в самоуправлении в образовательной организации, готовность к участию в гуманитарной деятельности;

2) патриотического воспитания:

осознание российской гражданской идентичности в поликультурном и многоконфессиональном обществе, проявление интереса к познанию родного (башкирского) языка и родной (башкирской) литературы, истории, культуры Российской Федерации, своего края в контексте изучения произведений башкирской литературы, а также русской и зарубежной литератур.

ценностное отношение к достижениям своей Родины – России, к науке, искусству, спорту, технологиям, боевым подвигам и трудовым достижениям народа, в том числе отражённым в художественных произведениях;

уважение к символам России, государственным праздникам, историческому и природному наследию и памятникам, традициям разных народов, проживающих в родной стране, обращая внимание на их воплощение в башкирской литературе;

3) духовно-нравственного воспитания:

ориентация на моральные ценности и нормы в ситуациях нравственного выбора с оценкой поведения и поступков персонажей литературных произведений;

готовность оценивать своё поведение и поступки, а также поведение и поступки других людей с позиции нравственных и правовых норм с учётом осознания последствий поступков;

активное неприятие асоциальных поступков, свобода и ответственность личности в условиях индивидуального и общественного пространства;

4) эстетического воспитания:

восприимчивость к разным видам искусства, традициям и творчеству своего и других народов, понимание эмоционального воздействия искусства, в том числе изучаемых литературных произведений;

осознание важности художественной литературы и культуры как средства коммуникации и самовыражения;

понимание ценности отечественного и мирового искусства, роли этнических культурных традиций и народного творчества;

стремление к самовыражению в разных видах искусства;

5) физического воспитания, формирования культуры здоровья и эмоционального благополучия:

осознание ценности жизни с использованием собственного жизненного и читательского опыта, ответственное отношение к своему здоровью и установка на здоровый образ жизни (здоровое питание, соблюдение гигиенических правил, сбалансированный режим занятий и отдыха, регулярная физическая активность);

осознание последствий и неприятие вредных привычек (употребление алкоголя, наркотиков, курение) и иных форм вреда для физического психического здоровья, соблюдение правил безопасности, в том числе правил безопасного поведения в Интернет-среде;

способность адаптироваться к стрессовым ситуациям и меняющимся социальным, информационным и природным условиям, в том числе осмысляя собственный опыт и выстраивая дальнейшие цели, умение принимать себя и других, не осуждая;

умение осознавать эмоциональное состояние себя и других, опираясь на примеры из литературных произведений, умение управлять собственным эмоциональным состоянием,

сформированность навыка рефлексии, признание своего права на ошибку и такого же права другого человека с оценкой поступков литературных героев;

6) трудового воспитания:

установка на активное участие в решении практических задач (в рамках семьи, образовательной организации, населенного пункта, родного края) технологической и социальной направленности, способность инициировать, планировать и самостоятельно выполнять такого рода деятельность;

интерес к практическому изучению профессий и труда различного рода, в том числе на основе применения изучаемого предметного знания и знакомства с деятельностью героев на страницах литературных произведений;

осознание важности обучения на протяжении всей жизни для успешной профессиональной деятельности и развитие необходимых умений для этого;

готовность адаптироваться в профессиональной среде; уважение к труду и результатам трудовой деятельности, в том числе при изучении произведений башкирского фольклора и литературы, осознанный выбор и построение индивидуальной траектории образования и жизненных планов с учетом личных и общественных интересов и потребностей;

7) экологического воспитания:

ориентация на применение знаний из социальных и естественных наук для решения задач в области окружающей среды, планирования поступков и оценки их возможных последствий для окружающей среды;

повышение уровня экологической культуры, осознание глобального характера экологических проблем и путей их решения;

активное неприятие действий, приносящих вред окружающей среде, в том числе сформированное при знакомстве с литературными произведениями, поднимающими экологические проблемы;

осознание своей роли как гражданина и потребителя в условиях взаимосвязи природной, технологической и социальной среды, готовность к участию в практической деятельности экологической направленности;

8) ценности научного познания:

ориентация в деятельности на современную систему научных представлений об основных закономерностях развития человека, природы и общества, взаимосвязях человека с природной и социальной средой с использованием изученных и самостоятельно прочитанных литературных произведений;

овладение языковой и читательской культурой как средством познания мира;

овладение основными навыками исследовательской деятельности с учётом специфики литературного образования, установка на осмысление опыта, наблюдений, поступков и стремление совершенствовать пути достижения индивидуального и коллективного благополучия;

9) обеспечение адаптации обучающегося к изменяющимся условиям социальной и природной среды:

освоение обучающимися социального опыта, основных социальных ролей, соответствующих ведущей деятельности возраста, норм и правил общественного поведения, форм социальной жизни в группах и сообществах, включая семью, группы, сформированные по профессиональной деятельности, а также в рамках социального взаимодействия с людьми из другой культурной среды, изучение и оценка социальных ролей персонажей литературных произведений;

способность во взаимодействии в условиях неопределённости, открытость опыту и знаниям других, способность действовать в условиях неопределенности, повышать уровень своей компетентности через практическую деятельность, в том числе умение учиться у других людей, осознавать в совместной деятельности новые знания, навыки и компетенции из опыта других;

навык выявления и связывания образов, способность формирования новых знаний, в том числе способность формулировать идеи, понятия, гипотезы об объектах и явлениях, в том числе ранее неизвестных, осознавать дефициты собственных знаний и компетентностей, планировать своё развитие;

умение оперировать основными понятиями, терминами и представлениями в области концепции устойчивого развития;

умение анализировать и выявлять взаимосвязи природы, общества и экономики;

умение оценивать свои действия с учётом влияния на окружающую среду, достижений целей и преодоления вызовов, возможных глобальных последствий;

способность осознавать стрессовую ситуацию, оценивать происходящие изменения и их последствия, опираясь на жизненный и читательский опыт, воспринимать стрессовую ситуацию как вызов, требующий контрмер, оценивать ситуацию стресса, корректировать принимаемые решения и действия, формулировать и оценивать риски и последствия, формировать опыт, находить позитивное в произошедшей ситуации, быть готовым действовать в отсутствии гарантий успеха.

92.11.2. В результате изучения родной (башкирской) литературы на уровне основного общего образования у обучающегося будут сформированы познавательные универсальные учебные действия, коммуникативные универсальные учебные действия, регулятивные универсальные учебные действия, умение совместной деятельности.

92.11.2.1. У обучающегося будут сформированы следующие базовые логические действия как часть познавательных универсальных учебных действий:

выявлять и характеризовать существенные признаки объектов (художественных и учебных текстов, литературных героев и другие) и явлений (литературных направлений, этапов историко-литературного процесса);

устанавливать существенный признак классификации и классифицировать литературные объекты по существенному признаку, устанавливать основания для их обобщения и сравнения, определять критерии проводимого анализа;

с учётом предложенной задачи выявлять закономерности и противоречия в рассматриваемых литературных фактах и наблюдениях над текстом, предлагать критерии для выявления закономерностей и противоречий;

выявлять дефициты информации, данных, необходимых для решения поставленной учебной задачи;

выявлять причинно-следственные связи при изучении литературных явлений и процессов, проводить выводы с использованием дедуктивных и индуктивных умозаключений, умозаключений по аналогии, формулировать гипотезы об их взаимосвязях;

самостоятельно выбирать способ решения учебной задачи при работе с разными типами текстов (сравнивать несколько вариантов решения, выбирать наиболее подходящий с учётом самостоятельно выделенных критериев).

92.11.2.2. У обучающегося будут сформированы следующие базовые исследовательские действия как часть познавательных универсальных учебных действий:

использовать вопросы как исследовательский инструмент познания в литературном

образовании;

формулировать вопросы, фиксирующие разрыв между реальным и желательным состоянием ситуации, объекта, и самостоятельно устанавливать искомое и данное;

формировать гипотезу об истинности собственных суждений и суждений других, аргументировать свою позицию, мнение;

проводить по самостоятельно составленному плану небольшое исследование по установлению особенностей литературного объекта изучения, причинно-следственных связей и зависимостей объектов между собой;

оценивать на применимость и достоверность информацию, полученную в ходе исследования (эксперимента);

самостоятельно формулировать обобщения и выводы по результатам проведённого наблюдения, опыта, исследования; владеть инструментами оценки достоверности полученных выводов и обобщений;

прогнозировать возможное дальнейшее развитие событий и их последствия в аналогичных или сходных ситуациях, а также выдвигать предположения об их развитии в новых условиях и контекстах, в том числе в литературных произведениях.

92.11.2.3. У обучающегося будут сформированы умения работать с информацией как часть познавательных универсальных учебных действий:

применять различные методы, инструменты и запросы при поиске и отборе литературной и другой информации или данных из источников с учётом предложенной учебной задачи и заданных критериев;

выбирать, анализировать, систематизировать и интерпретировать литературную и другую информацию различных видов и форм представления;

находить сходные аргументы (подтверждающие или опровергающие одну и ту же идею, версию) в различных информационных источниках;

самостоятельно выбирать оптимальную форму представления литературной и другой информации и иллюстрировать решаемые учебные задачи несложными схемами, диаграммами, иной графикой и их комбинациями;

оценивать надёжность литературной и другой информации по критериям, предложенным учителем или сформулированным самостоятельно;

эффективно запоминать и систематизировать эту информацию.

92.11.2.4. У обучающегося будут сформированы умения общения как часть коммуникативных универсальных учебных действий:

воспринимать и формулировать суждения, выражать эмоции в соответствии с условиями и целями общения, выражать себя (свою точку зрения) в устных и письменных текстах;

распознавать невербальные средства общения, понимать значение социальных знаков, распознавать предпосылки конфликтных ситуаций, находя аналогии в литературных произведениях, смягчать конфликты, вести переговоры;

понимать намерения других, проявлять уважительное отношение к собеседнику и корректно формулировать свои возражения, в ходе учебного диалога и (или) дискуссии задавать вопросы по существу обсуждаемой темы и высказывать идеи, нацеленные на решение учебной задачи и поддержание общения; сопоставлять свои суждения с суждениями других участников диалога, обнаруживать различие и сходство позиций;

публично представлять результаты выполненного опыта (литературоведческого эксперимента, исследования, проекта);

самостоятельно выбирать формат выступления с учётом задач презентации и особенностей аудитории и в соответствии с ним составлять устные и письменные тексты с использованием иллюстративных материалов.

92.11.2.5. У обучающегося будут сформированы умения самоорганизации как части регулятивных универсальных учебных действий:

выявлять проблемы для решения в учебных и жизненных ситуациях, анализируя ситуации, изображённые в художественной литературе;

ориентироваться в различных подходах принятия решений (индивидуальное, принятие решения в группе, принятие решений группой);

самостоятельно составлять алгоритм решения учебной задачи (или его часть), выбирать способ решения учебной задачи с учётом имеющихся ресурсов и собственных возможностей, аргументировать предлагаемые варианты решений;

составлять план действий (план реализации намеченного алгоритма решения) и корректировать предложенный алгоритм с учётом получения новых знаний об изучаемом литературном объекте;

проводить выбор и брать ответственность за решение.

92.11.2.6. У обучающегося будут сформированы умения самоконтроля, эмоционального интеллекта, принятия себя и других как части регулятивных универсальных учебных действий:

владеть способами самоконтроля, самомотивации и рефлексии в литературном образовании;

давать оценку учебной ситуации и предлагать план её изменения;

учитывать контекст и предвидеть трудности, которые могут возникнуть при решении учебной задачи, адаптировать решение к меняющимся обстоятельствам;

объяснять причины достижения (недостижения) результатов деятельности, давать оценку приобретённому опыту, находить позитивное в произошедшей ситуации;

вносить коррективы в деятельность на основе новых обстоятельств и изменившихся ситуаций, установленных ошибок, возникших трудностей, оценивать соответствие результата цели и условиям;

различать, называть и управлять собственными эмоциями и эмоциями других;

выявлять и анализировать причины эмоций;

ставить себя на место другого человека, понимать мотивы и намерения другого, анализируя примеры из художественной литературы;

регулировать способ выражения своих эмоций;

осознанно относиться к другому человеку, его мнению, размышляя над взаимоотношениями литературных героев;

признавать своё право на ошибку и такое же право другого;

принимать себя и других, не осуждая;

проявлять открытость себе и другим;

осознавать невозможность контролировать всё вокруг.

92.11.2.7. У обучающегося будут сформированы умения совместной деятельности:

понимать и использовать преимущества командной (парной, групповой, коллективной) и индивидуальной работы при решении конкретной проблемы на уроках родной (башкирской) литературы, обосновывать необходимость применения групповых форм взаимодействия при решении поставленной задачи;

принимать цель совместной учебной деятельности, коллективно строить действия по её

достижению: распределять роли, договариваться, обсуждать процесс и результат совместной работы;

обобщать мнения нескольких человек, проявлять готовность руководить, выполнять поручения, подчиняться;

планировать организацию совместной работы на уроке родной (башкирской) литературы, определять свою роль (с учётом предпочтений и возможностей всех участников взаимодействия), распределять задачи между членами команды, участвовать в групповых формах работы (обсуждения, обмен мнений, «мозговые штурмы» и иные);

выполнять свою часть работы, достигать качественного результата по своему направлению и координировать свои действия с другими членами команды;

оценивать качество своего вклада в общий результат по критериям, сформулированным участниками взаимодействия на литературных занятиях;

сравнивать результаты с исходной задачей и вклад каждого члена команды в достижение результатов, разделять сферу ответственности и проявлять готовность к предоставлению отчёта перед группой.

92.11.3. Предметные результаты изучения родной (башкирской) литературы. К концу обучения в 5 классе обучающийся научится:

понимать образную природу словесного искусства, литературных героев, пейзажей;

различать основные жанры башкирского фольклора (эпос, сказка, загадка, пословица, поговорки) и художественной литературы (рассказ), понимать отличие прозаических текстов от поэтических, различать особенности жанров народной песни, частушки, гимна, выявлять особенности жанров волшебной сказки, легенды, повести;

определять тему и идею (основную мысль) произведения, находить в тексте аллегории, метафоры, синонимы, омонимы, неологизмы, понимать их художественную значимость, понимать авторскую позицию, находить в тексте художественную деталь, сравнение, характеризовать героев произведения, сопоставляя их образы и поступки, давать их портретную характеристику и находить портрет в тексте, владеть понятием лирический герой;

иметь представление о мелодике стиха, выразительно читать произведения (или фрагменты), в том числе выученные наизусть, соблюдая нормы литературного произношения;

составлять простой план художественного произведения (или фрагмента);

пересказывать содержание изученных литературных произведений, владеть различными видами пересказа;

отвечать на вопросы по прочитанному произведению, выражать собственное отношение к прочитанному, формулировать вопросы с целью понять содержание;

выбирать произведения устного народного творчества для самостоятельного чтения, руководствуясь конкретными целевыми установками, рассказывать о самостоятельно прочитанном произведении, обосновывая свой выбор;

создавать небольшие тексты в устной и письменной форме по типу сочинений и малых жанров художественной литературы;

читать выразительно по ролям прозаические произведения.

92.11.4. Предметные результаты изучения родной (башкирской) литературы. К концу обучения в 6 классе обучающийся научится:

давать развёрнутый ответ на вопрос, связанный со знанием и пониманием литературного произведения; пересказывать прозаические произведения или их отрывки с использованием образных средств родного языка, вести диалог;

выделять смысловые части художественного текста, составлять план и тезисы

прочитанного, сопоставлять эпизоды литературных произведений и сравнивать их героев;

анализировать литературное произведение: определять его принадлежность к одному из литературных родов и жанров, понимать и формулировать тему и идею, выявлять нравственный пафос, характеризовать героев, сопоставлять героев одного или нескольких произведений, выявлять роль того или иного персонажа в раскрытии темы художественного произведения, находить завязку, кульминацию, развязку в тексте, находить в текстах гиперболы, эпитеты, олицетворения, понимать их роль в раскрытии образов;

понимать особенности башкирского стихосложения (ритм и рифма);

практически различать основные жанры башкирского фольклора и литературы, понимать значение устного народного творчества как основы письменной башкирской литературы, определять особенности жанра поэмы, характеризовать жанр драмы;

определять фантастические элементы в произведениях;

формулировать высказывания на основе изученных произведений родной литературы, создавать связный устный и письменный текст на родном языке с учётом литературных норм, формулировать собственное отношение к произведениям родной (башкирской) литературы, оценивать их эстетическую значимость;

писать отзывы о самостоятельно прочитанных произведениях;

понимать духовно-нравственные ценности башкирской литературы и культуры в их сопоставлении с духовно-нравственными ценностями русского и тюркских народов.

92.11.5. Предметные результаты изучения родной (башкирской) литературы. К концу обучения в 7 классе обучающийся научится:

понимать ключевые проблемы изученных произведений башкирского фольклора и литературы, выявлять конфликт произведения, устанавливать связи литературных произведений с эпохой их создания, выявлять авторскую позицию, объяснять собственное понимание нравственно-философской, социально-исторической и эстетической проблематики произведений;

правильно соотносить содержание понятий образ, герой, характер, конфликт, сюжет, композиция, объективно оценивать характер героя литературного произведения;

различать и характеризовать жанры исторической песни, сказания, характеризовать жанр басни и постигать сущность использованных в баснях аллегорий, определять специфику авторских произведений, созданных по мотивам устного народного творчества;

устанавливать связи между фольклорными произведениями и произведениями художественной литературы на уровне тематики, проблематики, образов (по принципу сходства и различия), определять отражённые в народном творчестве черты башкирского национального характера;

выявлять сатирические черты в тексте, выявлять и интерпретировать авторскую позицию, определяя своё к ней отношение, и на этой основе формировать собственные ценностные ориентиры;

выделять нравственную проблематику фольклорных текстов, башкирского эпоса «Урал-батыр», как основу для развития представлений о нравственном идеале своего народа, формирования представлений о национальном характере;

давать устный или письменный ответ на вопрос с использованием цитат из текстов произведений, участвовать в учебных дискуссиях, выступать с публичными докладами и сообщениями, создавать творческие работы;

писать сочинения на материале художественных произведений и жизненных впечатлений;

эффективно пользоваться библиотечными фондами, справочной литературой, словарями, интернет-ресурсами.

92.11.6. Предметные результаты изучения родной (башкирской) литературы. К концу обучения в 8 классе обучающийся научится:

осознавать особенности башкирского сказительского творчества, его связь с фольклором и письменной литературой;

анализировать литературное произведение: определять его принадлежность к литературному роду и жанру, понимать тему, идею литературного произведения, характеризовать героев (в том числе на основе сопоставления героев одного или нескольких произведений), определять элементы сюжета и композиции, изобразительно-выразительные средства языка, устанавливать их роль в раскрытии идейно-художественного содержания произведения;

понимать ключевые проблемы, раскрываемые в произведениях башкирских писателей, связь изображённых в них событий с эпохой написания и современностью; постигать нравственно-эстетическую ценность изучаемых произведений;

аргументировать своё отношение к героям произведения, объяснять мотивы поведения героев, сопоставлять и оценивать их поступки, переживания, портреты, речь, находить прямые авторские оценки, находить приём антитезы в текстах;

выявлять художественные особенности романа, своеобразие языка и стиля писателя, видеть общность и различия в раскрытии писателями близких тем в произведениях, относящихся к одному жанру;

работать с разными источниками литературоведческой информации и владеть основными способами её обработки и презентации, осуществлять самостоятельную учебно-исследовательскую деятельность и оформлять её результаты в разных формах (исследовательская работа, реферат, проект);

словесно воспроизводить картины, созданные писателем (пейзаж, портрет, интерьер), воспринимать многозначность слова в художественном тексте, выявлять авторское отношение к изображаемому на основе определения функциональной роли сравнений, эпитетов и метафор, использованных писателем в портретных зарисовках и в речи персонажей;

составлять цитатный план текста.

92.11.7. Предметные результаты изучения родной (башкирской) литературы. К концу обучения в 9 классе обучающийся научится:

понимать родную литературу как явление национальной, общероссийской и мировой культуры, средство сохранения и передачи духовно-нравственных ценностей и традиций башкирского народа;

осознавать значимость чтения на родном языке для личностного развития и самосовершенствования, понимать закономерности развития родной литературы как историко-литературного процесса в диалектической взаимосвязи с русской и литературами других народов Российской Федерации;

выявлять особенности обрядовой поэзии, осознанно воспринимать и оценивать содержание и специфику текстов разных жанров, участвовать в их обсуждении, давать обоснованную нравственную оценку поступкам героев, выделять особенности жанра хитап;

прослеживать изменение настроения (интонации) в стихотворении;

устанавливать причинно-следственные связи в действиях и поступках персонажей, определять наиболее значимые художественные детали, элементы сюжета и композиции, проблематику и идейный замысел произведения, художественные средства и их функции;

аргументировать своё отношение к героям произведения, объяснять мотивы поведения героев, сопоставлять и оценивать их поступки, переживания, портреты, речь, использовать понятие прототип, выявлять формы авторской оценки героев, событий, характер авторских взаимоотношений с читателем как адресатом произведения;

создавать собственный текст на основе художественного произведения, репродукций картин художников, иллюстраций, а также личного опыта, развивать художественно-творческие способности;

составлять тезисный план, конспект, готовить доклад, писать аннотации, сочинения, эссе, отзыв на прочитанное произведение, литературно-творческую работу, создавать проекты на заранее объявленную или самостоятельно выбранную литературную или публицистическую тему;

самостоятельно выбирать литературу, пользоваться справочными источниками для понимания и получения дополнительной информации, для участия в дискуссии;

сравнивать изученные и самостоятельно прочитанные художественные тексты одного или разных авторов, образы персонажей, литературные явления и факты, сюжеты, темы и проблемы, жанры, стили, приёмы, эпизоды, детали в целях более объективного восприятия и оценки произведений;

сопоставлять произведения башкирской литературы с произведениями других народов России, выявлять их сходство и национальное своеобразие, объективно их оценивать, выражать в процессе анализа произведений собственную аргументированную позицию, основанную на жизненном и читательском опыте;

осуществлять самостоятельную учебно-исследовательскую и проектно-исследовательскую деятельность по литературе, оформлять её результаты.

ТЕМАТИК ПЛАНЛАШТЫРЫУ

5-СЕ КЛАСС – 68 СӘҒӘТ.

Тематик блоктар, темалар	Төп йөкмәткеһе	Уҡыусылар эшмәкәрлегенең төп төрҙәренә характеристика
ХӘҘЕРГЕ БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ (1 с.)		
Инеш. Башҡортостан Республикаһының Дәүләт гимны менән таныштыу. (1 с.)	**Инеш.** Туған әҙәбиәт – халыҡтың милли теле – башҡорт теле – нәфис әҙәбиәт теле кеүек төшөнсәләрҙе асыҡлау. Телдән (яҙыу үҫешкәнгә тиклем) йәки яҙма рәүештә һүҙ ярҙамында тормошто сағылдырыусы сәнғәттең бер төрө булараҡ нәфис әҙәбиәт. Әҙәби әҫәр үҙәгендә кеше образы тороуы, ижтимағи үҫеш процесында уның матди һәм рухи тормошо. Борон, кешеләр яҙыу танымағанда, ижад телдән үҫешкәндә – Башҡорт халыҡ ижадын, фольклорҙы таратыусы таратыусы кешеләр булыуы, уларҙы сәсән исеме менән атауҙары. Яҙыу барлыҡҡа килеү менән яҙыусыларҙың да барлыҡҡа килеүе. Нәфис әҙәбиәттән тыш, үҫемлектәр, хайуандар донъяһы, тарихи ваҡиғалар, фәнни асыштар тураһында һөйләүсе фәнни-популяр китаптар булыуы.	Йәмғиәт һәм дәүләт тормошонда, хәҙерге донъяла, кеше тормошонда туған әҙәбиәттең роле; туған әҙәбиәтте өйрәнеү Республиканың һәм илдең тарихын һәм мәҙәниәтен яҡшыраҡ белергә мөмкинлек биреүен раҫлаған миҫалдар табыу (өйрәнелгәндәр сиктәрендә); Башҡортостан Республикаһының дәүләт гимны тексын өйрәнеү һәм уны ҡулланыу ҡағиҙәләре; уҡытыусының уның барлыҡҡа килеүе, тәғәйенләнеше, йөкмәткеһе тураһында аңлатмаларын тыңлау; башҡа музыкаль әҫәрҙәрҙең билдәләре менән оҡшашлыҡтарын һәм айырмаларын билдәләү.
XIX – XX БЫУАТ БАШЫ БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ (15 с.)		
Ризаитдин Фәхретдинов (1859–1936). Автор ижады хаҡында төп информация. Мәғрифәтсе, яҙыусы-ғалим, тарихсы, шәрҡиәтсе, дин әһеле	Кеше тормошонда белемдең роле. Мәктәптә белем биреү һәм хеҙмәт тәрбиәһе темаһына мөрәжәғәт итеү. Яңы белемдәрҙе яҡты киләсәк менән арттырыу. Шиғырҙарҙа мәктәп һәм укытыусы образы. Йәйге	«Нәсихәттәр»ҙе һәм шиғырҙарҙы тасуири уҡыу; әҫәрҙәрҙе тасуири уҡығанда хис-тойғоларҙы тапшырыу; текст буйынса һорауҙар билдәләү; дәреслек һәм уҡытыусы һорауҙарына яуап эҙләү;

һәм йәмәғәт эшмәкәре. Нәсихәттәр, «Белем». (1 с.) **Мәжит Ғафури (1880–1934).** Автор ижады хаҡында төп информация. Башҡорт АССР-ның халыҡ шағиры (1923), совет башҡорт һәм татар әҙәбитәттәре, поэзияһы классигы, фольклорсы, драматург. «Нурлы мәктәп» шиғыры. (1 с.) **Рәшит Ниғмәти (1909–1959).** Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡорт АССР-ның халыҡ шағиры (1959), башҡорт совет балалар яҙыусыһы, драматург, тәржемәсе. «Хәйерле юл һеҙгә!» шиғыры. (1 с.).	каникулдар һәм әҫәрҙәрҙә уҡыуҙың беренсе көнөнөң һүрәтләнеше. Ватанға мөхәббәт темаһы, уҡыу һәм хеҙмәт темаһы. *Әҙәбиәт теорияһы: лирик герой.*	текста эпитеттар, сағыштырыуҙар һәм һынланыштарҙың табыу, төп фекерҙе асыуҙа уларҙың ролен билдәләү; һүҙлектәр менән эшләү; фекерҙәр һәм эмоциялар ҡарашынан, һүрәтләнгән картиналары йәһәтенән бер темаға яҙылған шиғырҙарҙы сағыштырыу, дөйөм һәм үҙенсәлекле яҡтарын асыҡлау.
Раил Байбулатов (1937-2002). Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡорт яҙыусыһы, тәржемәсе, драматург һәм журналист. «Ағас һәйкәл» хикәйәһе. (4 с.)	Дуҫлыҡ һәм үҙ-ара мөнәсәбәт темаһы. Донъяға ике ҡараш: битарафлыҡ, йөрәкһеҙлек һәм гуманизм, изгелек, хикәйәнең йәш геройҙарының йәлләү хисе. Ғаиләлә балалар тәрбиәләү. Балаларҙың һәм ололарҙың үҙ-ара бәйләнешенең ҡатмарлылығы. Хәҙерге тормоштоң актуаль проблемалары. Геройҙың хистәрен күрһәтеү, үҙ эшеңде анализлау. Авторҙың кеше тормошонда белем һәм тәрбиә роле тураһындағы уйҙары. Хикәйә темаһы, сюжет, идея мәғәнәһе. Хикәйә исеменең мәғәнәһе.	Хикәйәне тасуири уҡыу, йөкмәткене үҙләштереү; текст буйынса һорауҙар төҙөү, һорауҙарға яуаптар әҙерләү; әҫәрҙең темаһын һәм идеяһын билдәләү; авторлыҡ позицияһын аңлатыу; образдар системаһын анализлау, уҡыусыларға иң яҡын булған образдарҙы асыҡлау; хикәйәне һөйләү.
Мостай Кәрим (1919-2005). Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡорт АССР-ның халыҡ шағиры (1963), яҙыусы һәм драматург, йәмәғәт эшмәкәре. «Уҡытыусыма» шиғыры. (1 с.)	Шәхес формалашыуҙа һәм үҫешендә тәүге уҡытыусының роле, беренсе дәрестең әһәмиәте. Белем, хөрмәт, яҡындарыңа мөхәббәт, мәңгелек ҡиммәттәр, әхлаҡи төшөнсәләр һәм оло тормошҡа аяҡ баҫырға ярҙам иткәндә уҡытыусылар күңеленең бер	Шиғырҙарҙы тасуири уҡыу, йөкмәткеһен үҙләштереү, идеяны һәм теманы билдәләү; шиғырҙар буйынса һорауҙар төҙөү, һорауҙарға яуаптар әҙерләү; шиғырҙың художестволы-һүрәтләү сараларын ҡулланып уҡытыусыға характеристика биреү; Мостай Кәримдең һәм Назар Нәжмиҙең тормошо һәм ижады

Назар Нәжми (1918-1999). Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡортстан Республикаһының халыҡ шағиры (1992), публицист, драматург, мемуарист. «Беренсе дәрес» шиғыры. (1 с.)	өлөшөн һалыуҙары өсөн шағирҙарҙың рәхмәт темаһы.	тураһында материалдар һайлап алыу; яңы белемдәрҙе дөйөмләштереү.
Дауыт Юлтый (1893-1938). Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡорт совет яҙыусыһы, драматург, журналист һәм йәмәғәт эшмәкәре. «Көҙ» шиғыры. (1 с.) **Ғилемдар Рамазанов (1923-1993).** Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡорт совет шағиры, әҙәбиәт белгесе, тәржемәсе, филология фәндәре докторы. «Ураҡ өҫтө» шиғыры. (1 с.)	Тәбиғәттең матурлығы, ҡышҡа әҙерлек. Тәбиғәтте тасуирлау: төрлө төҫтәр берлеге, алтын япраҡтарҙың ғәжәйеп балҡыуы, көҙгө күктең һоро төҫ менән алмашыныуы, ҡурғаш ямғыр болоттары. Төнгө тынлыҡҡа иҫәбенә ҡыҫҡарыусы көн. Йылдың һәр миҙгеленең матурлығын сағылдырыу. Игенсенең маҡтаулы һәм яуаплы хеҙмәте темаһы. Урып-йыйыу шатлығын тасуирлау. Кеше тормошонда икмәктең роле һәм урыны. Игенсенең хеҙмәтен поэтикалаштырыу. *Әҙәбиәт теорияһы:* сағыштырыу.	«Көҙ» һәм «Ураҡ ваҡыты» шиғырҙарын тасуири уҡыу, теманы асыу, йөкмәткене үҙләштереү; Текста эпитеттар, сағыштырыу һәм һүрәтләүҙәрҙе таба белеү, төп фекерҙе асыуҙа уларҙың ролен асыҡлау.
Али Карнай (1904-1943). Яҙыусы хаҡында ҡыҫҡаса хикәйә. Башҡорт яҙыусыһы һәм тәржемәсеһе, журналист, хәрби корреспондент. «Урманда» повесы. «Турғай» хикәйәһе. (3 с.)	Әҫәрҙәрҙә тәбиғәт образы. Тәбиғәт картиналарын тасуирлау аша авторҙың күңел торошон, кәйефен белдереү. Яҙыусының тәбиғәтте ҡабул итеүҙәге дөйөм һәм шәхси ҡарашы. Йөкмәткелә аллегория. Образдар, әҫәрҙәрҙең художестволы, персонаждарҙың характер үҙенсәлектәре. Йылан, Турғай һәм Ҡарға образдарында яҡшылыҡ һәм яуызлыҡ, мөхәббәт һәм нәфрәт, бер-береңә ярҙам итеү һәм көнләшеү, мәкерле һәм яҡты уйҙарҙың сағылышы. Тәбиғәттә, кеше күңелендәге матурлыҡтың ҙур ролен аңлау. Яҙыусының кеше һәм тәбиғәт бәйләнеше,	Хикәйә һәм повесть тексын уҡыу, аңлашылмаған һүҙҙәрҙе ҡысҡырып әйтеү; хикәйә һәм повесть тексында оҡшаған урынды уҡыу; текстың өҙөктәрен һайлап уҡыу һәм әңгәмә менән оҙата барыу; йөкмәткеһен анализлау; повестың йөкмәткеһе буйынса һорауҙар төҙөү һәм уларға яуаттар табыу; хикәйә һәм повестың йөкмәткеһе буйынса план төҙөү һәм уларҙы өлөштәргә бүлеү; образдарға ҡылыҡһырлама биреү; әҫәрҙәр тексында аллегория алымын табыу; хикәйәләү һәм тасуирлау үҙенсәлектәрен билдәләү; әҙәби әҙәрҙәр тексын һөйләү; «Көҙгө урман» темаһына хикәйә төҙөү.

	уларҙың айырылғыһыҙлығы тураһында уйланыуҙары. Авторҙың художестволы образлылығының үҙенсәлектәре. *Әҙәбиәт теорияһы: тасуирлау, аллегория.*	
1-се сирек буйынса тест эшләү. (1 с.)		
БАШҠОРТ СОВЕТ ӘҘӘБИӘТЕ. ХӘҘЕРГЕ БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ (16 с.)		
Баязит Бикбай (1909-1968). Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡорт шағиры, прозаик, драматург, либреттист. «Туған тел» шиғыры. «Рус теле» шиғыры. (2 с.)	Кеше һәм йәмғиәт тормошонда туған тел һәм рус телдәренең роле һәм әһәмиәте, уларҙың функциялары – социум йәшәйешенең мөһим яғы. Тел – рухи һәм мәҙәни ҡиммәттәрҙе һаҡлаусы. Күренекле кешеләрҙең һүҙҙәрен килтереү һәм уларҙы шәхси байлыҡтан йәмғиәттең рухи байлығына әйләндереү. Милләт-ара аралашыу теле аша төрлө халыҡтарҙың үҙ-ара аңлашыуына ирешеү.	«Туған тел» һәм «Рус теле» шиғырҙарының идея-тематик йөкмәткеһен үҙләштереү, тасуири уҡыу, текста эпитеттарҙы, сағыштырыуҙарҙы һәм һүрәтләүҙәрҙе табыу, төп фекерҙе асыуҙа уларҙың ролен билдәләү; тематиканы асыу; әҫәрҙәрҙең тексы буйынса һорауҙар төҙөү, һорауҙарға яуаптар әҙерләү.
Рәми Ғарипов (1932-1977). Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡортостан Республикаһының халыҡ шағиры (1992), тәржемәсе. «Туған тел» шиғыры. (1 с.) **Ҡәҙим Аралбай (1941).** Башҡортостан Республикаһының халыҡ шағиры (2011). Авторҙың тормошо һәм ижады. «Башҡорт теле» шиғыры. (1 с.)	Туған телебеҙҙең матурлығы һәм байлығы. Туған телгә хөрмәт һәм мөхәббәт. Йәмғиәт тормошонда, уҡыусыларҙың шәхесен формалаштырыуҙа, рухи байлыҡҡа, мәҙәниәткә йәлеп итеүҙә телдең роле.	Шиғырҙарҙы тасуири уҡыу, йөкмәткеһен, тематикаһын, идея нигеҙен үҙләштереү; текст буйынса һорауҙар төҙөү, һорауҙарға яуаптар әҙерләү, аңлайышһыҙ һүҙҙәрҙе эҙләү һәм уларҙың мәғәнәһен аңлатыу; һәр шиғырҙың лирик геройын билдәләү һәм уларға ҡылыҡһырлама биреү, тасуирлау сараларын һәм художество деталдәрҙе анализлау, әҫәрҙә уларҙың ролен аңлатыу; «Туған тел», «Башҡорт теле» шиғырҙарын яттан һөйләү.
Фәрзәнә Аҡбулатова (1960). Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡорт яҙыусыһы, журналист. «Атай икмәге» хикәйәһе. (3 с.)	XX быуаттағы тормош-көнкүреш картиналары, уларҙың характерҙарҙы һәм хикәйә идеяларын аңлау өсөн әһәмиәте. Әҫәрҙең реалистик нигеҙе. Бөйөк Ватан һуғышы ваҡытында тылдағы балаларҙың	Комментарий һәм әңгәмә менән хикәйә тексын уҡыу; хикәйәнең идея-тематик йөкмәткеһен билдәләү; әҫәрҙең йөкмәткеһе буйынса һорауҙар төҙөү; һорауҙарға яуаптар әҙерләү, персонаждарға тексҡа таянып ҡылыҡһырлама биреү; әҫәр өҙөгөн һайлап

	һәм ҡатын-ҡыҙҙарҙың ауыр яҙмышы, уларҙың хыялдарын хикәйәләү. Изгелек, үҙ-ара аңлашыу идеяһы. Балалар һәм ололар мөнәсәбәттәре. Хикәйә геройҙарының рухи байлығы. Хикәйәлә балалар образы һәм уларҙы һүрәтләү үҙенсәлектәре. Кескәй геройҙарҙың сабырлығы һәм сыҙамлылығы. Балаларҙың эске, рухи матурлыҡ көсө. Хәл-ваҡиғаларға авторҙың мөнәсәбәте – авторҙың балалар яҙмышы өсөн ғазаптары. Кешегә ҡарата ҡыҙғаныу һәм хөрмәт кәрәклеген аңлау. Балаларҙы йәлләү хисе. Һәр бер кеше шәхесенең ҡабатланмаҫлығы һәм ҡиммәте. Хикәйәнең гуманистик пафосы һәм уның исеменең мәғәнәһе.	алып ҡыҫҡаса һөйләү; хикәйә геройҙарының телдән портретын һүрәтләргә мөмкин булған һүҙҙәрҙе табыу һәм уҡыу; персонаждарҙың яҙмышын элек уҡыған әҫәр геройҙары менән сағыштырыу; хикәйәнең төп фекерен сағылдырған өҙөктө табыу; хикәйәнең төп ваҡиғаһы урынынан репортаж яһау.
Хәйҙәр Тапаҡов (1955). Авторҙың тормошо һәм ижады. Шағир, яҙыусы, публицист. «Бибинур «улусяй»» хикәйәһе. (2 с.)	Хәҙерге ҡала тормошо. Ата-әсәләрҙе ауылдан ҡалаға күсереү. Быуындар бәйләнеше. Аталар һәм балалар проблемаһы. Туған телдең роле. Милли традицияларҙан һәм гөрөф-ғәҙәттәрҙән ситләшеү проблемаһы.	Хикәйәне тасуири уҡыу; әҫәрҙең йөкмәткеһе буйынса һорауҙар төҙөү; класташтарҙың һорауҙарына яуаптар әҙерләү; авторҙың хикәйәлә ҡуйған проблема тураһында әңгәмәлә ҡатнашыу; хикәйә атамаһының поэтик нигеҙен асыҡлау.
Ризаитдин Фәхретдинов (1859-1936). Автор биографияһы тураһында төп мәғлүмәт. Сығышы. Үҫеш йылдары. Тәүге Өфө осоро. Ырымбур осоро. Икенсе Өфө осоро. «Китап һәм уҡыу» «Нәсихәттәр» китабынан өҙөк. (1 с.) **Мәжит Ғафури (1880-1934).** Автор биографияһы тураһында төп мәғлүмәт. «Балалар һәм китап» шиғыры.	Китапның бала тормошондағы роле. Китаптың баланың донъя тураһындағы ҡарашын киңәйтеү өсөн хеҙмәт итеүе. Китап – мәғлүмәт сығанағы һәм кешенең дуҫы.	Шиғырҙарҙы тасуири уҡыу, хис-тойғоларҙы тапшырыу; текст буйынса һорауҙар төҙөү; дәреслек һәм уҡытыусы һорауҙарына яуаптар; һүрәтләү сараларын табыу; һүҙлектәр менән эшләү; бирелгән картиналар, уй-фекерҙәр һәм хис-тойғолар ҡарашынан сығып бер темаға яҙылған шиғырҙарҙы сағыштырыу, дөйөм һәм үҙенсәлекле яҡтарын асыҡлау; кеше тормошонда китаптың ролен билдәләү.

Яҡуп Ҡолмой (1918-1994). Авторҙың тормошо һәм ижады. Шағир һәм журналист. «Ҡыҙыҡлы китап» шиғыры. (1 с.) **Нәжип Иҙелбаев (1912-1991).** Авторҙың тормошо һәм ижады. Шағир, яҙыусы, драматург, тәржемәсе һәм журналист. «Иң яҡын дуҫ» шиғыры. (1 с.)		
Динис Бүләков (1944-1995). Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡорт яҙыусыһы һәм йәмәғәт эшмәкәре. «Яралы китап» хикәйәһе. (3 с.)	Халыҡтар берҙәмлеген хикәйәләү һәм Бөйөк Ватан һуғышы ваҡытында Ватанды азат итеү өсөн көрәш. Совет халҡының патриотизмы һәм рухи көсө. Әҫәрҙең идея-художестволы мәғәнәһе, реалистик үзенсәлектәр, әҫәрҙең структураһы.	Хикәйәне тасуири уҡыу һәм уҡыған буйынса әңгәмә ҡороу; хикәйәнең планын һәм әҫәр йөкмәткеһе буйынса һорауҙар төҙөү; геройҙарҙың эш-ҡылыҡтарын сағыштырыу нигеҙендә ҡылыҡһырлама биреү; теманы һәм идеяны билдәләү; теманы тормошсан ысынбарлыҡ менән сағыштырыу; Бөйөк Ватан һуғышы геройҙары һәм ҡатнашыусылары тураһында хәтер; үҙ позицияңды дәлилләү.
2-се сирек буйынса тест эшләү. (1 с.)		
БАШҠОРТ ХАЛЫҠ ИЖАДЫ (16 с.)		
«Урал батыр» эпосы (2 с.)	Башҡорт милли эпосы «Урал Батыр» – халыҡтың бөтмәҫ-төкәнмәҫ байлығы. Эпос геройының фиҙәкәрлеге һәм юғары выжданлылығы, уның донъя үҫешенә баһалап бөтөргөһөҙ өлөшө. Халыҡ бәхете өсөн көрәш идеяһын раҫлау. Эпостың әхлаҡ проблемаһы. Эпоста яҡшылыҡ һәм яуызлыҡтың көрәше. Ике бер туған Урал һәм Шулгәнгә сағыштырма характеристика. Геройлыҡ тураһында халыҡ күҙаллауы. Патриотик һәм гуманистик мәғәнә.	Эпостан өҙөк уҡыу; геройҙарға, ваҡиғаларға, шиғри үҙенсәлектәргә һәм ритмикаға мөнәсәбәтеңде белдереү; үҙ ҡарашыңды дәлилләү; эпостың жанр үҙенсәлектәре тураһында әңгәмә; эпостың художестволы-һүрәтләү сараларын ҡулланып геройҙарға ҡылыҡһырлама биреү; инша яҙғанда файҙаланырға мөмкин булған һүҙҙәрҙе һәм әйтемдәрҙе эпостан табыу; тыуған төйәктең тарихи үткәне менән танышыу.

	Шиғыр үҙенсәлектәре һәм ритмикаһы. Тарихи һәм мифологик нигеҙ. Әкиәт деталдәренең роле. *Әҙәбиәт теорияһы:* эпос.	
Башҡорт халыҡ әкиәттәре (10 с.)	«Урал батыр», «Аҡъял батыр», «Алпамыша батыр», «Ҡамыр-батыр». Батыр образы символикаһы. Ҡамыр батыр, Алпамыша батыр һәм уның дуҫтары. Әкиәттә һынау темаһы. Үҙ бәхетең һәм халҡың бәхете өсөн көрәш идеяһын раҫлау. Әкиәттәрҙең әхлаҡи проблемаһы. «Аҙашҡан» сюжеттар. Әкиәт геройы һәм уның төрҙәре. Тылсымлы ярҙамсы һәм тылсымлы әйберҙәр, уларҙың тылсымлы әкиәттәрҙәге роле. Әкиәттәр теле. Фольклор әкиәтендә сәсән образы. *Әҙәбиәт теорияһы:* композиция, сюжет (танышыу). «Әминбәк» әкиәте. Төрлө һөнәрҙәр барлығы тураһында. Хеҙмәттең кеше тормошондағы әһәмиәте. Ата-әсәләрҙең улдарының һөнәр һайлауындағы роле һәм теләге. Әминбәктең фән һәм сәнғәт юлын һайлауы. Төрлө һөнәр эйәләренә хөрмәтле һәм изгелекле ҡараш тәрбиәләү. *Әҙәбиәт теорияһы*: синонимнар, омонимнар. «Ҡәмән менән Сәмән, картуф сәскән Сәлмән» әкиәте – өс бер туғанға сағыштырма характеристика Хеҙмәттең әһәмиәте тураһында халыҡ күҙаллауы. Халыҡҡа хеҙмәткә баһаһы. Әкиәттәрҙең әхлаҡи проблемаһы. «Өс» һаны – башҡорт фольклорының үҙгәрешһеҙ атрибуты.	Әкиәттәр тексын уҡыу һәм абзацтың, әкиәт өҙөгөнөң төп мәғәнәүи һүҙҙәрен айырып күрһәтеү; уҡылған материал буйынса һорауҙарға яуап биреү; әкиәт өҙөктәрен ҡыҫҡаса һәм һайлап алып һөйләү; әкиәттәрҙе ролдәргә бүлеп уҡыу; теманы һәм әкиәттәрҙең төп фекерен билдәләү; хайуандар тураһындағы, көнкүреш һәм тылсымлы әкиәттәрҙең героик әкиәттәрҙән айырмаһын билдәләү; персоналдарға халыҡ ижады тексынан өҙөктәр килтереп ылыҡһырлама биреү; әкиәттәрҙең әхлаҡи пафосын асыҡлау; художестволы алымдарҙы асыҡлау: гипербола, парлы һәм өс тапҡыр ҡабатланыусы эпитеттарҙы билдәләү.

	«Айыу менән бал ҡорттары» әкиәте. Айыу менән кешенең бал ҡорттарына мөнәсәбәтен сағыштырыу. Ауыр минуттарҙа бер-береңә терәк булыу һәм ярҙам итеү. Изгелек һәм ғәҙеллек. Кешенең бал ҡорттарын ҡулға эйәләштереүе. Тәбиғәтте һаҡлау.	
Башҡорт халыҡ ижадының бәләкәй жанрҙары **Мәҡәлдәр. Әйтемдәр** (3 с.)	Фольклорҙың бәләкәй жанрҙарының төрлөлөгө. Иң популяр фольклор жанрҙары буларак мәҡәл, әйтем, йомаҡ. Тематиканың байлығы һәм төрлөлөлөгө, мәҡәлдәр һәм әйтемдәрҙе телмәргә һәм художестволы текст әҫәрҙәренә индереү формалары һәм алымдары. Мәҡәлдәр фекер тамамланыуы йәһәтенән, һөйләмдә роле буйынса әйтемдәрҙән айырмалы булыуы. Башҡа фольклор жанрҙары менән бәйләнеш. Телмәрҙе фольклорҙың бәләкәй формалары менән даими байытыу процессы. Мәҡәлдәр һәм әйтемдәр темаһы. Мәҡәлдәрҙең һәм әйтемдәрҙең афористик һәм хикәйәләү характерлы булыуы. Әйтемдәр. Образлы уйҙар. Йомаҡтарҙың метафора, һүҙ уйынының төрө булыуы. *Әҙәбиәт теорияһы:* әҙәби төшөнсәләр һәм терминдар: мәҡәл, әйтем, афоризм; мәҡәлдәрҙең, әйтемдәрҙең төп жанр үҙенсәлектәрен билдәләү. Йомаҡ Йомаҡ – фольклорҙың бер жанры һәм зирәклекте, отҡортлоҡто билдәләүсе иң боронғо «текст» формаһы булараҡ. Йомаҡтар уйлап табыу процессының үҙенсәлектәре; фольклорҙа һәм хәҙерге әҙәбиәттә метафораның роле һәм	Мәҡәл һәм әйтемдәр араһындағы айырманы билдәләү; «мәҡәл», «әйтем» төшөнсәләрен үҙләштереү; йәнле һөйләү телмәрендә йомаҡтарҙы, мәҡәлдәрҙе һәм әйтемдәрҙе ҡулланыу; башҡортса мәҡәл-әйтемдәрҙең йөкмәткеһенә ярашлы бәләкәй күләмле инша яҙыу; мәҡәл һәм әйтемдәр һүҙлектәрен ҡулланыу; йомаҡта күрһәтелгән билдәһеҙ объект билдәләрен айырып күрһәтеү, анализлау, асыҡланған билдәләрҙе берләштереү, улар араһында бәйләнештәр булдырыу, предмет йәки күренештең артыҡ билдәләрен берләштереү, абстрактлаштырыу, иҫбатлау формаһында материалды теҙеп биреү, билдәләрен асыҡлау, бәйләнештәрен дөйөмләштереү, йомғаҡлау; йомаҡтар сисеү.

	йомаҡтарҙың урыны. Йомаҡ структураһының үҙенсәлектәре. Йомаҡ ҡойоу, яуабын табыу. *Әҙәбиәт теорияһы:* метафора.	
Башҡорт халыҡ йырҙары. Таҡмаҡтар (1 с.)	Музыкаль-һүҙ сәнғәте формаһы булараҡ йыр. Халыҡ йырҙарының төрҙәре, уларҙың темалары. Такмаҡ йыр фольклорының бер төрө булараҡ. Йыр һәм таҡмаҡтарҙа шиғыр һәм көй. Был жанрҙарҙың популярлығының сәбәптәре. *Әҙәбиәт теорияһы:* шиғыр мелодикаһы.	Иҫкергән һүҙҙәр һүҙлеген төҙөү, йырҙар һәм таҡмаҡтар тексын аңлатыу; йырҙарға хас булған художество алымдарҙы асыҡлау; телдән һөйләү, йырҙар тексы буйынса һорауҙарға яуап биреү; үҙ фекереңде дәлилләү; йыр төрҙәрен характеристикалау; уларҙың тематикаһын билдәләү; таҡмаҡтар һәм йыр жанры айырмаһын табыу; халыҡ йырҙарын башҡарыусылар (А. Солтанов, С. Абдуллин, Ф. Килдейәрова, М. Хисмәтуллин, Р. Йәнбәков һәм башҡалар) аудиояҙмаһын тыңлау; таҡмаҡтар ритмын анализлау; ижади эш: уҡыусылар араһында таралған таҡмаҡтарҙы йыйыу; үҙ класыңдың тормошо хаҡында таҡмаҡтар яҙыу.
XI – XVIII БЫУАТ БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ (3 с.)		
Салауат Юлаев (1754-1800). (2 с.)	Биографияһы. Башҡорт милли геройы (батыр) һәм шағир-сәсән 1773-1775 йылдарҙағы Крәҫтиән һуғышында ҡатнашыусы, Емельян Пугачевтың көрәштәше. «Ҡайтып киләм», «Яуҙа яраланғас...», «Йырҙарҙан» шиғырҙары... Идея һәм йөкмәткеһе. Дүрт юллыҡ йырҙар. Халык ижадында һәм әҙәбиәттә Салауат образы.	Уҡытыусы уҡыған тексты тыңлау; шиғырҙар тексын аңлатмалар һәм әңгәмәләшеп уҡыу; уҡыған шиғырҙарҙың йөкмәткеһе буйынса үҙ аллы һорауҙар ҡуйыу; шағирҙың дәүере өсөн шиғырҙарҙың актуаллеген билдәләү; әҙәби әҫәрҙе ижади һөйләү (хикәйәсенең затын үҙгәртеү); Салауат Юлаевтың биографияһы һәм ижады тураһында материал йыйыу; «Салауат Юлаев – башҡорт әҙәбиәтенә нигеҙ һалыусыларҙың береһе» тигән темаға инша яҙыу.
«Халыҡ ижады» темаһы буйынса тест (1 с.)		
БАШҠОРТ СОВЕТ ӘҘӘБИӘТЕ. ХӘҘЕРГЕ БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ (17 с.)		

Назар Нәжми (1918-1999). Авторҙың тормошо һәм ижады. «Беренсе ҡар» шиғыры. (1 с.) **Гөлфиә Юнысова (1948).** Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡортстан Республикаһының халыҡ шағиры (2015), тәржемәсе, драматург, журналист. «Ҡотло булһын Яңы йыл!» шиғыры. (1 с.) **Сәрүәр Сурина (1957).** Авторҙың тормошо һәм ижады. Шағирә, драматург, сценарист, журналист. «Ҡышты ҡаршылағанда» драмаһы. (2 с.) **Хәсән Назар (1942).** Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡортстан Республикаһының халыҡ шағиры (2017), тәржемәчс, журналист. «Яуа ҡарҙар...» шиғыры. (1 с.)	Шиғри телмәр. Шиғырҙың лиризмы. Шиғыр ритмы. Тәбиғәткә күҙәтеүсән эстетик, оптимистик ҡараш. Кеше һәм тәбиғәт. Тарих һәм хәҙерге заман. Тәбиғәттең үҙгәреүсән, күренер-күренмәҫ күренештәренә мөрәжәғәт итеү. Тәбиғәт тылсымын шағирҙарҙың эпитеттарҙы, юлдарҙы һәм сағыштырыуҙарҙы ҡулланып һүрәтләүе. *Әҙәбиәт теорияһы:* троптар, эпитет, сағыштырыу, ритм.	Әҫәрҙәрҙе тасуири уҡыу, әҫәрҙәрҙең йөкмәткеһен, тематикаһын, идея нигеҙен үҙләштереү; текст буйынса һорауҙар төҙөү, һорауҙарға яуаптар әҙерләү, аңлашылмаған һүҙҙәр эҙләү һәм уларҙың мәғәнәһен аңлатыу; һәр шиғырҙың лирик геройын билдәләү һәм ҡылыҡһырлау; тасуирлау сараларын һәм художество деталдәрен анализлау, уларҙың әҫәрҙәге ролен аңлатыу.
Рәми Ғарипов (1932-1977). Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡортостан Республикаһының халыҡ шағиры (1992). «Башҡортостан» шиғыры. (1 с.) **Ирек Кинйәбулатов (1938-2016).** Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡорт шағиры һәм прозаик. «Дуҫлык төйәге» шиғыры. (1 с.) **Рәшит Шәкүр (1937).** Башкортстан Республикаһының халыҡ шағиры (2021), ғалим-тюрколог, топонимист, публицист, филология фәннәре докторы, йәмәғәт эшмәкәре. Авторҙың тормошо һәм	Шиғырҙарҙың идея-тематик комплексы: тыуған Башҡортостан, сал Урал, әсә. Тыуған ер, тыуған ҡала һәм тыуған ауыл образдарының характеристикаһын төҙөү. Тыуған ергә мөхәббәт хисен һүрәтләү. Лирик герой образы. Әсә образының тыуған яҡтар менән бәйләнеше.	Шиғырҙарҙы тасуири уҡыу, йөкмәткене анализлау; һорауҙарҙы һәм уларға яуаптарҙы текст буйынса төҙөү; был текстың художестволы-һүрәтләү сараларын файҙаланып, шиғырҙың лирик геройына ҡылыҡһырлама биреү; шиғырҙарҙың тел һәм стилистик үҙенсәлектәрен билдәләү; шағирҙар ижадының художество үҙенсәлектәрен асыҡлау.

ижады. «Урал батыр иле – сал Урал» шиғыры. (1 с.) **Кәтибә Кинйәбулатова (1920-2012).** Авторҙың тормошо һәм ижады. Шағирә, прозаик, тәржемәсе. «Әсә күңеле» шиғыры. (1 с.)		
Мостай Кәрим (1919-2005). Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡорт АССР-ның Халыҡ шағиры (1963). «Өс таған» повесынан өҙөктәр. (7 с.)	Балалар тормошо һәм улар араһындағы дуҫлыҡты һүрәтләү. Әҫәрҙең идеяһы һәм образдары. Балалар күҙлегенән тәбиғәтте һаҡлау проблемаһы.	Тексты ҡысҡырып уҡыу; классиктың повесы буйынса төшөрөлгән «Өс таған» фильмын ҡарау; повесть һәм фильм сюжеттарын сағыштырыу, төп проблемаларҙы билдәләү.
Контроль тест (1 с.)		

6-СЫ КЛАСС – 68 СӘҒӘТ.

Тематик блоктар, темалар	Төп йөкмәткеһе	Уҡыусылар эшмәкәрлегенең төп төрҙәренә характеристика
ХӘҘЕРГЕ БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ (19 с.)		
Инеш. Башҡортостан Республикаһының Дәүләт флагы. **Фәрзәнә Ғөбәйҙуллина (1945).** Авторҙың тормошо һәм ижады. Шағирә, яҙыусы, тәржемәсе. «Башҡортостан флагы» шиғыры. (2 с.)	Инеш. Үтелгән материалды ҡабатлау. Башҡортостан Республикаһының Дәүләт флагы менән танышыу.	Уҡытыусының йәмғиәт һәм дәүләт тормошонда, хәҙерге донъяла, кеше тормошонда туған әҙәбиәттең роле тураһында хикәйәһен тыңлау; Башҡортостан Республикаһының дәүләт флагы тураһында видео ҡарау; уның барлыҡҡа килеүе, тәғәйенләнеше, йөкмәткеһе тураһында һөйләү; комментарий һәм әңгәмә менән шиғыр уҡыу; тәҡдим, тексты бәрәр һөйләмләп, сылбырлап уҡыу; уҡыған әҙәби әҫәр тураһында баһалама төҙөү.
Сафуан Әлибаев (1941-2014). Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡорт шағиры, балалар яҙыусыһы,	Шиғырҙарҙың аң-белемгә, тәрбиәгә өндәүсе пафосы. Мәктәпкә юл – кеше тормошонда яуаплы этап. Мәктәптең яңы	Бирелгән шиғырҙарҙы һәм нәсихәтте ҡысҡырып уҡыу, идея-тематик йөкмәткене билдәләү; әҫәрҙәрҙең йөкмәткеһе буйынса һорауҙар төҙөү; уҡытыусы уҡыған хикәйәне тыңлау;

тәржемәсе, журналист. «Мәктәп юлы» шиғыры. (1 с.) **Ярулла Вәлиев (1921-1981).** Авторҙың тормошо һәм ижады. Башҡорт яҙыусыһы һәм журналист. «Беренсе көн» хикәйәһе. (1 с.) **Яҡуп Ҡолмой.** «Мәктәп» шиғыры. (1 с.) **Ризаитдин Фәхретдин.** «Мәктәп». «Нәсихәттәр» китабынан. (1 с.)	белем алыуҙағы роле тураһында идеяны кәүҙәләндереү.	һорауҙарға яуап, персонаждарға характеристика; хикәйәнең өҙөктәрен ҡыҫҡаса һәм һайлап алып һөйләү.
Рауил Бикбаев (1938-2019). Башҡортостан Республикаһының халыҡ шағиры (1992), әҙәбиәт белгесе, филология фәндәре докторы һәм йәмәғәт эшмәкәре. «Халҡыма хат» поэмаһынан өҙөк. (1 с.) **Зәйнәб Биишева (1908-1996).** Башҡорт АССР-ның халыҡ яҙыусыһы (1990), шағирә, драматург, тәржемәсе. «Башҡорт теле» шиғыры. (1 с.) **Ҡәҙим Аралбаев.** «Башҡорт ҡоролтайына» шиғыры. (1 с.)	Телдең матурлығын, наҙлылығын, үҙенсәлеген поэтиклаштыра. Шағирҙарҙың тел үҙенсәлектәре. Халыҡтың мәҙәниәтен һәм гөрөф-ғәҙәттәрен шиғырҙарҙа сағылдырыу. Туған тел – халыҡтың күп быуатлыҡ мираҫы. Башҡорт теленең күп төрлөлөгө, моңлолоғо һәм матурлығы. Лексиканың байлығы: фразеологизмдар һәм телмәр әйтелештәре, телдең бөйөклөгө һәм күп яҡлылығы.	Хәҙерге башҡорт әҙәби телен үҫтереүҙә шағирҙар һәм яҙыусылар ижадының ролен аңлатыу (өйрәнелгән сиктәрендә); Зәйнәб Биишева һәм Рауил Бикбаев ижадының башҡорт әҙәби телен формалаштырыуҙағы роле тураһында үҙ тексыңды булдырыу; әҙәбиәтте өйрәнеү илдең тарихын һәм мәҙәниәтен яҡшыраҡ белергә мөмкинлек биреүсе миҫалдар табыу (өйрәнелгән материалдар сиктәрендә); башҡорт милли теленең байлығын, үҙенсәлеген сағылдырған миҫалдарҙы, тәҡдимдәрҙе йәки өҙөктәрҙе аңлатыу.
Динис Бүләков (1944-1995). «Ҡара икмәк» хикәйәһе. (4 с.)	«Аҡбуҙ алышҡа сыға» китабынан балалар өсөн хикәйәләр һәм повестар. «Упҡын ситендә бейеү», «Саған япраҡ яңырта», «Эҫе ҡар». Балалар тормошон һүрәтләү. Үҫеп килеүсе быуындың әхлаҡи-этик үҙбилдәләнеше, үҙ урынын табыу проблемаһы. Ынтылыштарына характеристика, йәштәрҙең индивидуаль сифаттары, телмәр үҙенсәлеге. Д. Бүләковтың психологик оҫталығы.	Хикәйә уҡыу һәм уҡыған буйынса фекер алышыу; хикәйә планын һәм әҫәрҙең йөкмәткеһе буйынса һорауҙар төҙөү; ҡылыҡтарын сағыштырып геройҙарға ҡылыҡһырлама биреү; теманы һәм идеяны билдәләү; теманы тормош ысынбарлығы менән сағыштырыу, игенсе хеҙмәте тураһында әңгәмәләшеү; үҙ позицияңды дәлилләү.

Гөлфиә Юнысова (1948). «Ер улына», «Талы бөгөлөп тора» шиғырҙары. (1 с.) **Фәниә Чанышева (1926-2018).** «Икмәк еҫе» шиғыры. (1 с.)	Уйланыуға ҡоролған шиғырҙар. Ауыл көнкүрешен һәм тормошто һүрәтләү. Икмәк хаҡында борсолоу һәм тирә-йүнгә мөнәсәбәт, ысынбарлыҡты тойоу хистәрен белдереү. Игенсенең хеҙмәтенә хөрмәт һәм мөхәббәт хистәре. Үткән һәм хәҙерге менән бәйләнеш. Лирик геройҙың эмоциональ торошон күрһәтеүсе һүрәтләү саралары. *Әҙәбиәт теорияһы:* тасуирлау, һүрәтләү, хикәйәләү.	Комментарий һәм әңгәмә менән тексты тасуири уҡыу, аңлашылмаған һүҙҙәрҙе билдәләү, йөкмәткене анализлау; шиғырҙарҙың йөкмәткеһен һөйләп биреү; лирик герой образын билдәләү; был тексҭың художестволы-һүрәтләү сараларын файҙаланып, «ер улы»на ҡылыҡһырлама биреү; тасуирлау сараларын табыу һәм уларҙы ҡулланыуҙы аңлатыу.
Әнүр Вахитов (1932-1984). Өс бөртөк бойҙай» хикәйәһе. (4 с.)	Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. Яҙыусы, шағир, әҙәбиәт белгесе, филология фәндәре кандидаты, тәржемәсе. «Өс бөртөк бойҙай», «Ир ҡанаты» хикәйәләре. Икмәккә ҡарата хөрмәт хистәре, балаларҙың Бөйөк Ватан һуғышы йылдарындағы һәр бөртөккә һаҡсыл мөнәсәбәте. Икмәктең кеше тормошондағы мөһимлеген аңлау. Һуғыштан һуң кешеләрҙең изгелекле булыуын тасуирлау. *Әҙәбиәт теорияһы: хикәйә жанры:* художестволы үҙенсәлектәре, хикәйә билдәләре.	Геройҙарҙың тәртибенә аңлатма биреү; аңлашылмаған һүҙҙәрҙең мәғәнәһен асыҡлау; үҙләштерелгән һүҙҙәргә рус синонимдарын һайлап алыу (был мөмкин булған осраҡта); яҙыусының художество оҫталығы үҙенсәлектәрен характеристикалау; хикәйә темаһын, проблемаларын билдәләү; төйөнләнеүҙе, кульминацияны, сиселеште табыу.
ХАЛЫҠТЫҢ АУЫҘ-ТЕЛ ИЖАДЫ– ХӘҘЕРГЕ БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ (15 с.)		
«Урал батыр» эпосы, «Ҡариҙел» легендаһы. (5 с.)	Жанр булараҡ халыҡ эпосы. Фольклор эпостарының классификацияһы. Эпостың художестволы донъяһын булдырыуҙа художестволы шартлылыҡ һәм фантастиканың әһәмиәте. Башҡорт халҡының героик һыҙаттарының эпостарҙа һынланышы. Урал батыр – кешенең иң яҡшы	Эпосты тасуири уҡыу, иҫкергән һүҙҙәр һүҙлеген төҙөү, легенда тексын комментарийлы уҡыу; ролдәргә бүлеп уҡыу, һөйләү, телдән хәбәр итеү, һүҙҙәрҙең һүҙлектән мәғәнәһен асыҡлау, тексты анализлау элементтары, эпостарға һәм легендаларға хас нәфис алымды асыҡлау; милли-мәҙәни компонентлы (ата-бабаларыбыҙҙың гөрөф-гәҙәтләре, йолалары, көнкүреше, тарихи ваҡиғалар, мәҙәниәт тураһында

	сифаттарын туплаусы (хеҙмәт һөйөүсәнлек, кешелеклелек, йомартлыҡ, физик көс). Ватанға һәм халыҡҡа фиҙәкәр хеҙмәт итеү, батырлыҡ, гәҙеллек, үҙ-үҙеңде хөрмәт итеү – батыр характерының төп һыҙаттары. *Әҙәбиәт теорияһы:* тылсымлы әкиәттәр, гипербола, даими эпитеттар, легенда.	мәғлүмәт алып) фразеологик берәмектәрҙең мәғәнәһен аңлатыу (өйрәнелгән материал сиктәрендә), хәҙерге фразеологизмдарға ҡылыҡһырлама биреү, уларҙың килеп сығыуының сәбәбен аңлатыу, фразеологик берәмектәрҙе, мәҡәлдәрҙе, әйтемдәрҙе, ҡанатлы һүҙҙәрҙе һәм әйтемдәрҙе дөрөҫ ҡулланыу.
Бәйеттәр (2 с.)	Халыҡ ижадының бер төрө булыу йәһәтенән бәйет. Темаһы һәм тарихи ерлеге. Бәйеттәрҙең үҙенсәлектәре. Поэтиклығы. Тематик айырмаһы. Бәйет шиғырының үҙенсәлеге. Бәйеттәрҙе яҙып алыу, башҡа жанрҙар кеүек, импровизация юлы менән сығарылыуы. «Герман һуғышы бәйеттәре», «Мәскәүҙән киттек, Берлинға еттек», «Дон далаларында» бәйеттәре. бәйеттәр, архаизмдар, варваризмдар, диалетизмдар; таҡмаҡтар, *Әҙәбиәт теорияһы:* неологизмдар.	Бәйеттең барлыҡҡа килеүен, уның дини характерын асыҡлау; бәйет эстәлегенә аңлатма биреү; үҙ төйәгеңдәге бәйет яҙыусыларҙы асыҡлау һәм табыу; бәйет өлгөләрен табыу; дәреслек параграфтары менән аналитик эш алып барыу, уҡытыусының һорауҙарына яуап биреү, терминдар менән эшләү.
Таҡмаҡ. Көләмәс (2 с.)	«Егеттәр». Бөйөк Ватан һуғышында башҡорт егеттәренең батырлығы. Фольклорҙың бәләкәй жанрҙарының береһе булараҡ көләмәс. Телмәрҙә һәм әҙәбиәттә көләмәстең популярлығы. Төрлө жанрҙарны берләштергән әҫәрҙәр ижад итеүҙең сәбәптәре: әкиәт-йомаҡ, әкиәт-көләмәс.	Таҡмаҡтарҙың ритмын һәм көйөн билдәләү; мәктәптә һәм уҡыусылар араһында таралған таҡмаҡтарҙы яҙып алыу һәм дәрестә башҡарыу; мәктәп тормошона арналған таҡмаҡтар яҙыу; сылбырлап көләмәстәрҙе уҡыу; текст анализы элементтары менән көләмәстәрҙе һөйләү; үҙеңдең көләмәсеңдә художестволы һөйләү; таҡмаҡ һәм көләмәс жанрҙары тураһында баһалама төҙөү.
Ҡол Ғәли. «Йософтоң матурлығы». Ҡиссанан өҙөк. Шәжәрә «Табын ҡәбиләһенең Ҡара Табын ырыуы шәжәрәһе». Шәжәрә тураһында. (2 с.)	Йәмғиәттең ғәҙеллеген эҙләү. Саф, эскерһеҙ мөхәббәт. Яҡшылыҡ һәм яуызлыҡ көрәшенең бөтә кешелек өсөн уртаҡ, гуманистик идеялары. Ваҡиғаларҙы дини-дидактик күҙлектән аңлатыу. Традицион	Поэма тексын комментарий һәм әңгәмә менән уҡыу, аңлашылмаған һүҙҙәрҙе билдәләү һәм һүҙлек менән эшләү; әҙәби әҫәрҙе ҡыҫҡаса һөйләү; боронғо текстарҙың йөкмәткеһен ҡабул итеү; шәжәрә текстарын уҡыу; дәреслек параграфы менән аналитик

	сюжет. Образлылыҡтың тотороҡло формалары. *Әҙәбиәт теорияһы:* Шәжәрә.	эш, уҡытыусы һорауҙарына яуап биреү, терминдар менән эшләү.
Шәйехзада Бабич (1895-1919). (1 с.) **Зәйнәб Биишева.** «Башҡортостан» шиғыры. (1 с.) **Назар Нәжми.** «Башҡортостан» шиғыры. (1 с.)	Ш. Бабичтың ижади юлы. Башҡорт әҙәбиәтендә Ш. Бабичтың урыны. Шиғриәтенең үҙенсәлектәре: халыҡсанлыҡ, ябайлыҡ, шиғырҙары төҙөлөшөнөң еңеллеге. Шиғырҙарҙың граждандлыҡ пафосы. Шағирҙарҙың Ватанға мөхәббәте һәм республика өсөн ғорурлығы. Ш. Бабич традицияларына нигеҙләнеү. Тыуған ерҙең матди һәм рухи байлыҡтарына айырым ҡараш.	Аудиояҙманы йәки уҡытыусының шиғыр уҡыу тыңлау; текста өндәү, һорау, күп нөктәле , өтөрлө һ.б. һөйләмдәрҙе табыу һәм уҡыу; текста иң матур (оҡшаған) урынды уҡыу; шиғырҙарҙы тасуири уҡыу; уҡыған әҙәби әҫәрҙең йөкмәткеһе буйынса үҙ аллы һорауҙар төҙөү; тыуған ерҙең матди һәм рухи байлығы тураһында әңгәмә.
1-се ярты йыллыҡ буйынса тест. (1 с.)		
БАШҠОРТ СОВЕТ ӘҘӘБИӘТЕ. ХӘҘЕРГЕ БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ (21 с.)		
Нәжип Иҙелбаев. «Салауат ташы» хикәйәһе. (4 с.)	Салауат Юлаев образының фольклор һәм шиғри нигеҙе. Хикәйәлә ҡуйылма мотивтарҙың һәм фольклор жанры элементтарының роле.	Пар менән тексты сиратлап уҡыу; теманы һәм идеяны билдәләү; әҫәрҙәрҙең рухи-әхлаҡи һәм эстетик мәғәнәһен нигеҙләү һәм асыу; хикәйә жанрының үҙенсәлекле билдәләрен үҙләштереү; әҫәрҙең төп фекерен (идеяһын) асыҡлау; текстҡа таянып, һылтанмалар (цитаталар) аша геройҙарға ҡылыҡһырлама биреү.
Жәлил Кейекбаев (1911-1968). Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. Яҙыусы, совет лингвист-тюркологы, филология фәндәре докторы. Урал тураһында ҡобайыр. (1 с.)	Ж. Кейекбаев ижадында ҡобайыр жанры. Жанр структураһының үҙенсәлеге. Уның фольклор һәм әҙәби традициялар менән бәйләнеше. Авторлыҡ позицияһында патриотик аспект һәм лирик символика.	Комментарий һәм әңгәмә менән ҡобайырҙы уҡыу, аңлашылмаған һүҙҙәрҙе билдәләү, йөкмәткене анализлау; ҡобайырҙы аңлап һөйләү; Урал образын таныу һәм был тексттың художестволы-һүрәтләү сараларын ҡулланып уның характеристикаһын тыуҙырыу; тасуирлау сараларын табыу һәм уларҙы ҡулланыуҙы аңлатыу.

Салауат Юлаев. «Юлай менән Салауат» эпосы (өҙөк). (2 с.)	«Юлай менән Салауат» эпосында халыҡ хәтере. Киң эпик фонда ваҡиғаларҙың һәм образдарҙың дөйөмләштерелгән образы. Тарихи фон, ваҡиғалар һәм образдарҙы реалистик һүрәтләү күпселекте тәшкил итә. Пугачев етәкселегендәге яйыҡ казактарының ихтилалы һәм уның манифесы, Салауаттың Пугачевҡа ҡушылыуы; баш күтәреүселәрҙең яза биреү отрядтары менән һуғышы; Салауатты ҡулға алыу, язалау һәм мәңгелек һөргөнгә оҙатыу. Рус һәм башҡорт халҡының батша хөкүмәтенә, социаль һәм милли иҙеүгә ҡаршы бергәләп көрәшеүе.	Тасуири уҡыу һәм уҡылған буйынса әңгәмә ҡороу; план төҙөү, әҫәрҙең йөкмәткеһе буйынса һорауҙар төҙөү; мөһим деталдәрҙе асыҡлау; тема һәм идеяны билдәләү; уҡытыусының йәки алдан әҙерләнгән уҡыусыларҙың дәрес темаһы буйынса хикәйәһен тыңлау (авторҙың биографияһы, авторҙың алдан өйрәнелгән әҫәрҙәренән өҙөктәр һ.б.).
Мирас Иҙелбаев (1945). Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. Яҙыусы, филология фәндәре докторы. «Төш» повесы (өҙөк). (5 с.)	Тарихи-документаль эссе жанры. Фәнни тикшеренеүҙәрҙең, авторҙың уйланыуҙарының роле, уларҙың эске бәйләнеше һәм башҡа художестволы компоненттар менән үҙ-ара йоғонтоһо. Бәләкәй Салауат, уның атаһының образы, уларҙың ҡатмарлылығы һәм күп яҡлылығы, социаль-әхлаҡи мәғәнәһе. Художество деталдәренең роле. Гөлсафияның төшө, уның функцияһы һәм символик мәғәнәһе. *Әҙәбиәт теорияһы:* художестволы образ төшөнсәһе.	Тексты ҡысҡырып уҡыу; текст өҙөктәрен һайлап уҡып, әңгәмәләшеү һәм абзацтың төп һүҙҙәрен, бөтә текстың төп мәғәнә өҙөгөн айырып күрһәтеү; текстың барлыҡҡа килеү сәбәбен асыҡлау; Салауатың бала саҡтан уҡ зирәклеген, ҡыйыулығын миҫалдар ярҙамында күрһәтеү; әҙәбиәттең башҡа жанрҙарында герой образын асыҡлау.
Рәми Ғарипов. «Салауат батыр», «Әсәм ҡулдары» тигән шиғырҙары. (2 с.)	Шағирҙың биографияһы. Туған тел матурлығын данлау, туған телгә ҡарата ихтирам тәрбиәләү. Тыуған ергә, тәбиғәткә, әсәйгә, тыуған халҡына, тарихына ҡарата һөйөү.	Шиғырҙарҙы тасуири уҡыу, әҫәрҙәрҙең йөкмәткеһен, тематикаһын, идея нигеҙен үҙләштереү; текст буйынса һорауҙар төҙөү, һорауҙарға яуаптар әҙерләү, аңлашылмаған һүҙҙәр эҙләү һәм уларҙың мәғәнәһен аңлатыу; һәр шиғырҙың лирик геройын билдәләү һәм характеристикалау; тасуирлау

		сараларын һәм художество деталдәрен анализлау, уларҙың әҫәрҙәге ролен аңлатыу.
Кәтибә Кинйәбулатова. «Уҡытыусым» шиғыры. (1 с.) **Лира Яҡшыбаева (1947).** Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. «Уҡытыусы – ул белем биреүсе лә, икенсе әсәй ҙә...» хикәйәһе. (2 с.)	Хикәйәнең мораль-әхлаҡи проблемаһы. Ғаилә конфликты. Иғтибар уҡытыусы образына йүнәлтелгән. Уҡытыусының әхлаҡи ныҡлығы һәм күңел матурлығы, уның ҡыҙҙың тормошондағы роле.	Шиғырҙарҙы һәм хикәйәне тасуири уҡыу; әҫәрҙәрҙе ҡыҫҡаса анализлау; әҫәрҙәрҙе тасуири уҡығанда хис-тойғоларҙы тапшырыу; текст буйынса һорауҙар билдәләү; дәреслек һәм уҡытыусы һорауҙарына яуаптар туплау; эпитеттар, сағыштырыуҙарҙы һәм башҡа һүрәтләмәләрҙе табыу, уларҙың төп фекерҙе асыуҙа ролен билдәләү; һүҙлек менән эшләү; һүрәтләнгән картиналар, уйҙар һәм хис-тойғолар йәһәтенән бер темаға яҙылған шиғырҙы һәм хикәйәне сағыштырыу, дөйөм һәм үҙенсәлекле яғын асыҡлау; шиғыр ритмын һәм рифмаларҙы асыҡлау, шиғырҙың аһәңлелеге тураһында фекер формалаштырыу; яратҡан уҡытыусының образын телдән һүрәтләү.
Рауил Шаммас (1930). Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. Башҡортостан Республиканың халыҡ шағиры (1921). «Уҡытыусыға» тигән шиғыр. (1 с.) **Фәрит Исәнғолов (1928-1983).** Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. «Уҡытыусы Ғүмәров» хикәйәһе. (3 с.)	Йәш уҡытыусының эшмәкәрлеге. Балалар менән эшләү теләге ҙур. Уҡыу йылы башына тиклем бәйләнеште яйға һалыуы. Буласаҡ синыфына иғтибарлы мөнәсәбәт. Уҡыусыларҙың проблемалары менән танышыу. Уҡыусыларға ихтирам күрһәтеү.	Шиғырҙы тасуири уҡыу; әҫәрҙәрҙе тасуири уҡығанда хис-тойғоларҙы тапшырыу; текст буйынса һорауҙар төҙөү; дәреслек һәм уҡытыусы һорауҙарына яуаптар әҙерләү; шиғыр тексында эпитеттар, сағыштырыуҙар һәм башҡа һүрәтләү сараларын табыу; төп фекерҙе асыуҙа уларҙың ролен билдәләү; бирелгән картиналар, уй-фекерҙәр һәм хис-тойғолар күҙлегенән бер темаға яҙылған шиғырҙы һәм хикәйәне сағыштырыу, дөйөм һәм үҙенсәлекле яҡтарын асыҡлау.
3-сө сирек буйынса тест. (1 с.)		
БАШҠОРТ СОВЕТ ӘҘӘБИӘТЕ. ХӘҘЕРГЕ БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ (11с.)		
Ҡадир Даян (1910-1975). Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. Драматург, шағир, яҙыусы. «Шайморатов генерал» шиғыры.	Легендар 112-се Башҡорт кавалерия дивизияһы командиры образы. Тыуған илгә һөйөү тойғоһо, ҡаты һынауҙарҙа уның өсөн яуаплылыҡ.	Уҡытыусы хикәйәһен тыңлау йәки генерал Миңлеғәле Минһаж улы Шайморатов тураһында фильмдан өҙөк ҡарау; шиғырҙы тасуири уҡыу; әҫәрҙең йөкмәткеһен, тематикаһын, идея нигеҙен үҙләштереү; шиғыр тексы буйынса һорауҙар төҙөү, һорауҙарға

(1 с.)		яуаптар әҙерләү, аңлайышһыҙ һүҙҙәрҙе эҙләү һәм уларҙың мәғәнәһен аңлатыу; шиғырҙың лирик геройын билдәләү һәм ҡылыһырлама биреү; экспрессив һүрәтләү һәм художестволы деталдәрҙе анализлау, уларҙың әҫәрҙәге ролен аңлатыу; «Шайморатов генерал» йырын тыңлау; генерал Шайморатов образын телдән һүрәтләү, шиғырҙы яттан һөйләү.
Әнүәр Бикчәнтәев (1913-1989). Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. Башҡорт совет яҙыусыһы һәм сценарист. «Бөркөт һауала үлә» повесы (өҙөк). (6 с.) **Рәүеф Насиров (1935-2014).** Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. Яҙыусы, журналист. «Ил балаһы Шакирйән» повесынан өҙөк. (2 с.)	Повестағы реалистик тенденция. Образдар системаһы. Өфө балалар колонияһында үҫмерҙең ҡатмарлы, ҡапма-ҡаршы тормош осоро. Геройҙың эске донъяһының характер үҙенсәлектәре һәм эволюцияһы. Киҫкен ғәҙеллек, ил өсөн ҙур һынауҙар йылдарында тәрән илһөйәрлек тойғоһо. Геройҙың Бөйөк Ватан һуғышындағы батырлығы. Р. Насиров әҙәбиәт тарихсыһы булараҡ. Тарихи дөрөҫлөккә иғтибарҙың көсәйеүе. Повестағы реалистик тенденция. А. Матросовтың яҙмышы. 1924 йылдың 5 февралендәге Учалы ҡала Советының загсында Шакирйән Юныс улы Мөхәмәтйәновтың тыуыуы тураһында яҙма. Архивтағы Шакирйәндең балалар фотоһы. СССР Юстиция министрлығының Бөтә Союз суд экспертизалары ғилми-тикшеренеү институтының һығымтаһы. Ауылдаштарының хәтирәләре һәм раҫлауҙары. Геройҙың эске, рухи көсө матурлығы. Уның тормошона бәйле ваҡиғалар, характер үҙенсәлектәре.	Әҫәрҙәрҙе тасуири уҡыу һәм йөкмәткеһен үҙләштереү; һуңғы билдәле факттар нигеҙендә әҫәрҙең йөкмәткеһен анализлау; герой Александр Матросов тураһында тарихи дөрөҫлөктө асыҡлау (Шакирйән Мөхәмәтйәнов); герой тураһында телдән тулы яуап, уның ҡылыҡтарына әхлаҡи баһалау, геройға автор мөнәсәбәтен асыҡлау; әҫәрҙәрҙең төп ваҡиға урынынан яңы факттар менән репортаж төҙөү.
Үтелгәндәр буйынса ҡабатлау. (1 с.)		
Контроль тест (1 с.)		

7-СЕ КЛАСС – 68 СӘҒӘТ.

Тематик блоктар, темалар	Төп йөкмәткеһе	Уҡыусылар эшмәкәрлегенең төп төрҙәренә характеристика
ХАЛЫҠТЫҢ АУЫҘ-ТЕЛ ИЖАДЫ – ХӘҘЕРГЕ БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ (18 с.)		
Ирек Кинйәбулатов. «Ҙур ышаныс Һеҙгә, Уҡытыусы!» шиғыры. 5-6-сы кластарҙа үтелгән материалды ҡабатлау һәм системалаштырыу. . (1 с.)	Төп тема – ил үҫешендә уҡытыусының роле, йәмғиәттә уҡытыусыларға һәм мәғариф эшенә ихтирам күрһәтеү. Уҡытыусының төплө белеме һәм өлгөлө әхлаҡи сифаттары.	Шиғырҙы тасуири уҡыу; әҫәрҙәрҙе тасуири уҡығанда хис-тойғоларҙы күрһәтеү; текст буйынса һорауҙар төҙөү; дәреслек һәм уҡытыусы һорауҙарына яуаптар; шиғыр тексында эпитеттар, сағыштырыуҙар һәм һүрәтләү сараларын табыу; төп фекерҙе асыуҙа уларҙың ролен билдәләү; әҫәр үҙ эсенә алған тарих осорон билдәләү; әҙәби текста художество деталдәрен ҡулланыу үҙенсәлектәренә аңлатма биреү; һүҙлектәр, иҫкергән лексика һүҙлеге, сит ил һүҙҙәре һүҙлеге, фразеологик, мәҡәлдәр һәм әйтемдәр һүҙлеге, ҡанатлы һүҙҙәр һәм әйтемдәр; уҡытыу-этимологик һүҙлектәрен ҡулланыу.
Әмир Әминев (1953). «Инша» хикәйәһе. (2 с.).	Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. Яҙыусы, публицист. «Инша» хикәйәһе. Геройҙың үҙенсәлектәре – ауыл малайының тирә-яҡ мөхитте аңлауы. Малайҙың тыуған тәбиғәте тураһында тәүге ижади шиғырҙары. Тәбиғәт күренештәрен тасуирлау аша кешенең рухи кәйефен, хәл-торошон сағылдырыу. Геройҙың юғары әхлаҡи, рухи камиллығы сығанаҡтары.	Тексты ярым тауыш менән уҡыу; әҫәр геройҙарының һәм персонаждарының күңел торошона характеристика; замандың оҡшаш көнүҙәк проблемаларын асыҡлау; хикәйә тексында төп ваҡиғаға аңлатма биреү; хикәйә исеменең әһәмиәтен билдәләү.
Рәми Ғарипов. «Тел» шиғыры.	Туған телгә һөйөү тойғоһон сағылдырыу. Унның байлығы һәм матурлығы тураһында. Туған тел – кешенең	Уҡытыусы хикәйәһен йәки аудиояҙманы тыңлау, Рәми Ғарипов һәм Рәсүл Ғамзатовтың биографияһы тураһында презентация ҡарау; комментарий һәм

Рәсүл Ғамзатов (1923-2003). «Туған тел» шиғыры (башҡорт теленә Рәми Ғарипов тәржемәһендә). (2 с.).	рухи таянысы. *Әҙәбиәт теорияһы:* фольклор, тарихи йырҙар.	әңгәмә менән шиғыр уҡыу; хәҙерге башҡорт әҙәби телен үҫтереүҙә шағирҙар һәм яҙыусылар ижадының роле тураһында хикәйә төҙөү (өйрәнелгән сиктәрендә); Рәми Ғарипов ижадының башҡорт милли телен үҫтереүҙәге роле тураһында үҙ тексыңды төҙөү, әҙәбиәтте өйрәнеү илдең тарихын һәм мәҙәниәтен яҡшыраҡ белергә мөмкинлек биреүен иҫбатлаған миҫалдар табыу (өйрәнелгән сиктәрендә); шиғырҙарҙа башҡорт теленең милли үҙенсәлеген, байлығын, тасуирлаусы миҫалдарҙы, тәҡдимдәрҙе йәки өҙөктәрҙе аңлатыу.
Башҡорт халыҡ ижады. Йырҙар. Риүәйәттәр һәм легендалар (6 с.)	Йырҙар халыҡ ауыҙ-тел ижады төрҙәренең береһе булараҡ. Көйҙәренең характерына ҡарап, башҡорт халыҡ йырҙарының икегә бүленеүе: оҙон йырҙары һәм ҡыҫҡаса йырҙар. Йырҙарҙың тематикаһы. «Урал», «Эскадрон», «Азамат», «Салауат», «Любизар», «Ҡаһым түрә», «Икенсе әрме», «Салауат телмәре» тарихи йырҙары. Баструкка ябылған, һөргөнгә ебәрелгән кешеләр тураһында йырҙар һәм хикәйәттәр: «Буранбай», «Бейеш». Кантондар тураһындағы йырҙар: «Ҡолой кантон», «Абдулла ахун», «Тәфтиләү». Был йырҙарҙа халыҡтың ҡарашының ҡапма-ҡаршылығы. Ҡатын-ҡыҙҙарҙың ауыр яҙмышы хаҡында риүәйәттәр һәм йырҙар: «Зөлхизә», «Таштуғай», «Ғилмияза». Легендаларҙың риүәйәттән айырмаһы. Легендаларҙа төп образдар. Легендалар тематикаһы. Топонимик легендалар, тарихи легендалар, көнкүреш легендалары. «Ерәнсә сәсән һәм хан» әкиәте. Әкиәттең йөкмәткеһе. Ерәнсә сәсән образы. Милли	Башҡорт фольклорында йыр жанрын билдәләү; оҙон һәм ҡыҫҡа көйҙәрҙе айырыу; халыҡ йырҙары төрҙәрен белеү һәм үҙ аллы билдәләй белеү: тарихи йырҙар, тарихи көнкүреш йырҙары, ҡатын-ҡыҙҙарҙың фажиғәле тормошона арналған мөхәббәт хаҡында йырҙары; йырҙарҙың айырмалыҡтарын һәм художество үҙенсәлектәрен билдәләү; аудиояҙмала йырҙар тыңлау һәм текстарҙы тасуири уҡыу; хис-тойғо һәм кисерештәр трансляцияһы аспектында уҡылғанды аңлау; тарихи экскурстар, эпик йырҙарға тарихи аңлатмалар төҙөү; үҙ-үҙен тотошо, ҡылыҡтары һәм тәртиптәре нигеҙендә лирик персонаждарға характеристика биреү; йырҙар теленә күҙәтеү яһау, эпитеттар, метафоралар һәм сағыштырыуҙарҙы табыу, уларҙың ролен аңлау; дәреслек бүлексәһе менән аналитик эш, уҡытыусы һорауҙарына яуап биреү, легенда, риүәйәттәр терминдарына төшөнөү, легенда, риүәйәттәр тураһында коллектив һөйләшеү.

	характерҙың сәсәндәр образында кәүҙәләнеше: аҡыллылыҡ, тәрән аҡыл менән эш итеү, телмәр образлылығы. *Әҙәбиәт теорияһы:* риүәйәт, легенда.	
Мифтахетдин Аҡмулла (1831-1895). Биографияһы. «Башҡорттарым, уҡыу кәрәк!», «Дуҫлыҡ», «Нәфсе», «Аттың ниһен маҡтайһың?», «Нәсихәттәр» шиғырҙары. (3с.)	Халыҡты мәғрифәтселеккә саҡырыу. Уның шиғриәтенең төп идеяһы һәм йөкмәткеһе. Халыҡ педагогикаһының сағылышы, социаль мотивтар. Шағирҙың сатираһы. Шиғырҙарыныың идея-эстетик йөкмәткеһе. Башҡорт әҙәбиәтендә Мифтахетдин Аҡмулла ижадының тотҡан урыны.	Уҡытыусының авторҙың биографияһы тураһында хикәйәһен тыңлау; аудиояҙманы йәки уҡытыусының бер шиғыр уҡыу тыңлау; шағирҙың шиғырҙарын ҡысҡырып, тасуири уҡыу; оҡшаған урындарын уҡыу; уҡыған әҙәби әҫәрҙең йөкмәткеһе буйынса үҙ аллы һорауҙар төҙөү; парҙар менән эшләү, төркөмләп тикшеренеү эше, шиғырҙарҙан өҙөктәргә комментарий биреү, тел үҙенсәлектәрен һәм тасуирлау сараларын асыҡлау; үҙ позицияңды нигеҙләү өсөн аргументтар һайлай белеү.
Мәжит Ғафури. «Үҙем һәм халҡым», «Мин ҡайҙа?», «Гөлдәр баҡсаһында» шиғырҙарында мәғрифәтселек идеялары. «Һарыҡты кем ашаған?», «Ат менән эт» **мәҫәлдәре**. (3 с.)	Жанр үҙенсәлектәре. Мәҫәлдәр теленең образлылығы. Уның мәҫәлдәрен И.А. Крылов мәҫәлдәре менән сағыштырыу. Йөкмәткеһе, поэтик телмәре, шиғыры, жанр үҙенсәлеге буйынса мәҫәл структураһын анализлау. И.А. Крылов һәм М. Ғафури мәҫәлдәренең күсмә мәғәнәһе, хәҙерге заманда уларҙың функциональ роле.	Әҫәрҙәр проблематикаһын һәм идея идея ниәтен билдәләү, геройҙарға ҡылыҡһырлама, йөкмәткеһенә үҙ ҡарашыңды белдереү, позицияны нигеҙләү; яҙыусы тураһында телдән хикәйә төҙөү; сәхнәләштерелгән мәҫәлде ҡарау (видеояҙмала) һәм режиссерҙың ҡарарҙарын аңлау, актерҙарҙың уйнауын баһалау; әҫәрҙәрҙә темалар оҡшашлығын асыҡлау; мәҫәл ролдәре буйынса тасуири уҡыу; И.А. Крылов менән М. Ғафуриҙың таныш мәҫәлдәрен сағыштырыу, дөйөм һәм үҙенсәлекле урындарҙы асыҡлау, мәҫәлдәрҙә аллегория менән моралде табыу.
1-се сирек буйынса тест (1 с.)	Проекттар, тикшеренеү эштәренең һөҙөмтәләре менән таныштырыу.	Тикшеренеү эштәре һөҙөмтәләрен класс алдында күрһәтеү; презентация маҡсатын иҫәпкә алып, сығыш форматын билдәләү, телдән һәм яҙма текстар төҙөү; эш планын үҙ аллы төҙөү, уны тормошҡа ашырыу барышында кәрәкле төҙәтмәләр индереү.
БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ XIX БЫУАТ – XX БЫУАТ БАШЫ. БАШҠОРТ СОВЕТ ӘҘӘБИӘТЕ (17 с.).		
Василий Зефиров. «Йәнтүрә» хикәйәһе.	1812 йылғы Ватан һуғышы ваҡиғалары. Рәсәйҙә йәшәүсе төрлө халыҡтарҙың	Башҡорттарҙың халыҡ ижады үҙенсәлеген аңлау, уларҙы В. Зефировтың хикәйәһе менән сағыштырыу;

(2 с.)	Наполеон армияһына ҡаршы азатлыҡ көрәше. Башҡорт ҡатын-ҡыҙҙарының үҙҙәренең ирҙәре менән французларға ҡаршы һуғышта ҡатнашыуы тураһында мәғлүмәттәр.	хикәйәлә фольклор йолаларын һәм яҙма әҙәбиәт билдәләрен берләштереү миҫалын табыу; һылтанмалар килтереп, әҫәрҙең тексы буйынса һорауҙарға телдән яуаптар төҙөү; уҡылғанға шәхси мөнәсәбәтте сағылдырыу; әҫәрҙе тәкдим ителгән схема буйынса анализлау; белешмә әҙәбиәтте һәм Интернет ресурстарын файҙаланып, яҙыусының биографияһы тураһында өҫтәмә материал һайлау.
Шәйехзада Бабич. «Көтәм», «Ҡурайҡайға», «Салауат батыр» шиғырҙары. «Башҡорт халҡына көйлө хитап» шиғыры (өҙөк) (2 с.).	Шиғриәттең үҙенсәлектәре: халыҡсанлыҡ, ябайлыҡ, шиғыр төҙөлөшөнөң еңеллеге.	Шиғырҙарҙы тасуири уҡыу; йөкмәткеһен үҙләштереү, идеяны һәм теманы билдәләү; шиғырҙар буйынса һорауҙар төҙөү һәм был һорауҙарға яуап табыу; Ш. Бабичтың тормошо һәм ижады тураһында материалдар һайлап алыу һәм яңы белемдәрҙе дөйөмләштереү; «Бабич» фильмын ҡарау.
Дауыт Юлтый (1893-1938). Тормошо һәм ижады. «Тимеркәй фәлсәфәһе» хикәйәһе (6 с.).	Ябай кешенең фажиғәле яҙмышын, эске донъяһын, уйланыуҙарын, хыялдарын һүрәтләү. Тимеркәй образы. Сәми ҡарт образы. ауыл байы Ҡотлоярҙың кешелекһеҙлеге.	Хикәйәне тасуири уҡыу, тематиканы асыу, әҫәрҙең йөкмәткеһен үҙләштереү; темаһын һәм идеяһын билдәләү, «Тимеркәй фәлсәфәһе» хикәйәһе буйынса һорауҙар һәм яуаптар төҙөү; фольклор элементтарын табыу һәм уларҙың ролдәрен билдәләү; Тимеркәй образына характеристика биреү; кире геройҙарҙы эҙләү һәм уларҙың характерлы һыҙаттарын билдәләү; әҫәрҙе һөйләү өсөн тезислы план төҙөү.
Һәҙиә Дәүләтшина (1905-1954). Тормошо һәм ижады. «Айбикә» повесы. (6 с.)	Ауылды социалистик үҙгәртеүҙә әүҙем ҡатнашыусы ҡатын-ҡыҙ образы. Хикәйәләү теленең байлығы. Образдарға характеристика. *Әҙәбиәт теорияһы:* әҙәби әҫәрҙәрҙә образ, әҙәби әҫәрҙә персонаждарҙың холоҡ-фиғелен асыу саралары.	Уҡытыусы хикәйәһен тыңлау йәки яҙыусының тормошо һәм ижады тураһында фильм ҡарау; әҫәрҙе тасуири уҡыу, идеяны табыу, повестың яҙылыу ваҡытын билдәләү; әҫәр тексы буйынса һорауҙар төҙөү; һорауҙарға яуаптар һайлау; киңәйтелгән план төҙөү һәм әҫәрҙең йөкмәткеһен һөйләп биреү; Һәҙиә Дәүләтшинаның фажиғәле яҙмышы тураһында телдән хикәйә төҙөү; әҫәр өҙөгөн ятҡа һөйләү (уҡытыусы һайлауы буйынса).
2-се сирек буйынса тест (1 с)	Проекттар, тикшеренеү эштәренең һөҙөмтәләре менән таныштырыу.	Тикшеренеү эштәре һөҙөмтәләрен класс алдында күрһәтеү; презентация маҡсатын иҫәпкә алып, сығыш

		форматын билдәләү, телдән һәм яҙма текстар төҙөү; үтелгән материалдарҙы һәм үҙ мөмкинлектәрендә иҫәпкә алып, мәсьәләләрҙе сисеү юлын үҙ аллы төҙөү, тәкдим ителгән сиселеш варианттарын дәлилләү; эш планын үҙ аллы төҙөү, уны тормошҡа ашырыу барышында кәрәкле төҙәтмәләр индереү.
БАШҠОРТ СОВЕТ ӘҘӘБИӘТЕ. РУС ӘҘӘБИӘТЕ (31 с.)		
Рәшит Ниғмәти. Тормошо һәм ижады. «Йәмле Ағиҙел буйҙары» поэмаһы (2 с.).	Үҙәк образ – Ағиҙел йылғаһының Тыуған илде кәүҙәләндереүе, ярҙары буйында булған бөтә тарихтарға шаһит булыуы. Башҡорт халҡының тарихы, бәхетле киләсәк өсөн көрәше. Поэмала кешеләрҙе һәм тәбиғәтте һүрәтләү үҙенсәлектәре. Персоналдарҙың эске торошо. Халыҡ ижады традициялары. Тел һәм һүрәтләү саралары.	Поэма тексын уҡыу һәм анализлау; әҫәрҙең образдар системаһын һәм композиция үҙенсәлектәрен асыу; поэманың лирик геройына характеристика; проблеманы аңлай белеү; фараз итеү; материалды структуралаштырыу; текста тасуирлауҙың шиғри сараларын билдәләү һәм уларҙың роле; уҡытыусының һайлауы буйынса поэманың өҙөктәрен яттан һөйләү, автор тойғоларын тауыш һәм интонация ярҙамында еткерә белеү.
Мостай Кәрим. «Тормош миҙгелдәре» китабынан «Ап-аҡ мөғжизә» хикәйәһе. Айгөл иле» драмаһы (8 с.).	«Ап-аҡ мөғжизә» хикәйәһе. Дуҫҡа тоғролоҡ. Аҡсал образы. Хайуандарға һөйөү һәм иғтибар тәрбиәләү. «Айгөл иле» драмаһы. Драманың йөкмәткеһе, темаһы, идеяһы, образдары. Геройҙар исемлеге төҙөлдө. Сюжетты художестволы эшкәртеү үҙенсәлектәре. Драма теле. *Әҙәбиәт теорияһы:* сюжет һәм композиция, образдар системаһы.	Хикәйәне уҡыу; әҙәби әҫәрҙе сылбыр буйлап һөйләү (берәр һөйләмләп); хикәйә сюжетының сиселешен табыу, тематиканы, проблематиканы һәм идея уйын билдәләү; драма геройҙары диалогын ролдәргә бүлеп уҡыу; тәбиғәтте һүрәтләү; «Айгөл иле» драмаһының төп геройының хәл-торошо; геройҙарҙы һүрәтләү өсөн әҙәби әҫәр тексынан өҙөк һайлап алыу; геройҙарҙы асыу сараларын билдәләү (ҡылыҡ, портрет, пейзаж, автор баһаһы); тиҫтерендең телмәр сығышын баһалау; авторҙың позицияһын асыҡлау һәм интерпретациялау.
Михаил Шолохов (1905-1984). Башҡорт теленә Сабир Шәрипов тәржемәләгән «Кеше яҙмышы» хикәйәһе (2 с.).	«Кеше яҙмышы» хикәйәһенең яҙылыу тарихы – хикәйәнең нигеҙендә реаль ваҡиғалар ятыуы. Һуғыш темаһы. Кеше рухының көсө, тормош мәғәнәһен эҙләү. Әҫәрҙең композицияһы – хикәйә эсендә хикәйә.	Хикәйәнең сюжетына ҡылыҡһырлама биреү, уның тематикаһын, проблематикаһын һәм идея ниәтен тикшереү; геройҙарға характеристика биреү өсөн әҙәби әҫәр тексынан өҙөктәр һайлап алыу; геройҙарҙы асыу сараларын билдәләү (ҡылыҡ, портрет, пейзаж;

		авторҙың телмәрен асыҡлау һәм интерпретациялау); тиҫтеренең телмәр сығышын баһалау.
Ғайса Хөсәйенов (1928-1921). Тормошо һәм ижады. Башҡортостан Республиканың халыҡ яҙыусыһы (2008), яҙыусы, ғалим, әҙәбиәт белгесе, филология фәндәре докторы, БР Фәндәр академияһы академигы. «Һуңғы тарпан», «Ете ырыу» хикәйәттәре, «Алдар батыр» ҡиссаһы. (8 с.)	Тыуған ерҙең батырҙары образы. Тарихи ысынбарлыҡ.	Башҡорт әҙәбиәтененең тарихи хәрәкәте булараҡ әҙәби процесҡа характеристика, унын төп нигеҙен билдәләү; әҙәбиәт тарихы һәм әҙәби тәнҡит тураһында төшөнсәләр формалаштырыу; Ғ. Хөсәйеновтың хикәйәләрен һәм повестарын уҡыу һәм баһалама биреү (рецензиялау); теманы, төп конфликтты һәм проблематиканың көнүҙәклеген, әҫәрҙәр идеяһын асыҡлау; образдарға характеристика биреү.
Яныбай Хамматов (1925-2000). Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. «Бөртөкләп йыйыла алтын» романынан «Ғәйзулла» өҙөгө (6 с.).	Башҡортостан ерендәге XX быуат көнкүреше картиналары, империалистик һуғыш алды, поэманың характерын һәм идеяһын аңлау өсөн уларҙың әһәмиәте. Идея-тематик йөкмәтке, үҙәк образдар, стилистик-тел үҙенсәлектәре. Халыҡтың донъяны мифологик күҙаллауы. Хикәйәләү тураһында төшөнсә.	Романдан өҙөктө тасуири уҡыу; идея-тематик йөкмәткене билдәләү; йөкмәтке буйынса һорауҙар яҙыу; парҙар йәки төркөмдәр буйынса һорауҙар бүлеү; яуаптарҙы анализлау; башҡорттарҙың тәбиғәт байлыҡтарына мөнәсәбәтен асыҡлау; Интернетта башҡорттарҙың мифологияһы тураһында мәғлүмәт эҙләү; дәреслек бүлексәләре менән аналитик эш итеү, уҡытыусының һорауҙарына яуаптар әҙерләү, терминдар менән эшләү.
Рамаҙан Өмөтбаев (1924-1997). Тормошо һәм ижады. «Атлы башҡорт» повесынан өҙөк (6 с.).	Легендар 112-се Башҡорт кавалерия дивизияһының данлы юлы. Башҡорт яугире-кавалерисы һәм уның атының Бөйөк Ватан һуғышы йылдарындағы яҙмышы. Совет яугирҙарының батырлығы, ватансылығы, фиҙаҡәрлеге, һуғыштың фажиғәле йылдарында ауырлыҡтар һәм шатлыҡтар.	Әҫәрҙе тасуири уҡыу; йөкмәткеһе буйынса һорауҙар төҙөү; дәреслек бүлексәләре менән аналитик эш, художестволы тексты комментарийлы уҡыу, уҡытыусының лекцияһын тыңлау һәм уның планын төҙөү; Бөйөк Ватан һуғышы осоронда башҡорт атлыларының ҡаһарманлығы тураһында хикәйә төҙөү; был темаға иркле әңгәмә.
Контроль тест (1 с.)		

8-СЕ КЛАСС – 34 СӘҒӘТ.

Дөйөм сәғәттәр һаны – 34, шуларҙың 8 сәғәте – тикшереү эштәренә / проект эштәре һөҙөмтәләрен күрһәтеүгә, 1 сәғәте – резервҡа бүленә.

Тематик блоктар, темалар	Төп йөкмәткеһе	Уҡыусылар эшмәкәрлегенең төп төрҙәренә характеристика
ХӘҘЕРГЕ БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ (8 с.)		
Рәшит Назаров (1944-2006). Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. «Башҡорт» шиғыры. **Абдулхаҡ Игебаев (1930-2016).** Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. Башҡортостан Республиканың халыҡ шағиры (2010) «Башҡортостан» шиғыры (1 с.).	Тыуған ил, тыуған тәбиғәт тураһында шиғырҙар, тирә-йүнде ысын мәғәнәһендә ҡабул итеү. Кеше һәм тәбиғәт. Тыуған яҡ тәбиғәте картиналарын тасуирлау аша кешенең рухи кәйефен, хәл-торошон сағылдырыу. Башҡорт шағирҙарының тыуған тәбиғәтен ҡабул итеүендә уртаҡ һәм индивидуаль һыҙаттары. Абдулхаҡ Игебаев – мөхәббәт, йәшлек романтикаһына дан йырлаусы лирик шағир. Шиғырҙарына көй яҙған. Уның йырҙары ҙур популярлыҡ менән файҙалана: «Беренсе мөхәббәт», «Йәшермәсе, иркәм», «Күңел йәшлекте һағына», «Тыуған яҡ», «Ләйсән» һәм башҡалар. Ул 30-ҙан ашыу шиғри йыйынтыҡ авторы. Шағирҙарҙың туған телгә һөйөүе. Шағирҙар телдең бөйөклөгөн күрһәтә.	Шиғырҙарҙы тасуири уҡыу һәм йөкмәткеһен үҙләштереү; теманы һәм төп идеяны билдәләү; һорауҙар төҙөү һәм текст буйынса һорауҙарға үҙ аллы яуап биреү; Рәшит Назаровтың һәм Абдулхаҡ Игебаевтың тормошо һәм ижады тураһында яңы материалдар йыйыу; шағирҙарҙың башҡорт әҙәбиәте тарихындағы ролен билдәләү, уларҙың яңылыҡтарын билдәләү; художестволы һүрәтләү сараларын һәм уларҙың шиғырҙарҙағы ролен анализлау.
Хәким Ғиләжев (1923-1997). Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. Башҡорт шағиры һәм яҙыусыһы. «Башҡорт теле» шиғыры. **Мәүлит Ямалетдинов (1947-2020).** Авторҙың биографияһы һәм	Халыҡ тормошон, милли характерҙы дөйөм проблема – халыҡтың үҙаңын асыу күҙлегенән сығып һүрәтләү. Халыҡ характерындағы ыңғай һыҙаттарҙы поэтикалаштырыу.	Әҫәрҙәр проблематикаһын һәм идея ниәтен билдәләү; геройҙарға ҡылыҡһырлама; йөкмәткеһенә үҙ ҡарашыңды белдереү; үҙ ҡарашыңды дәлилләү; туған тел тураһында телдән хикәйә төҙөү; әҫәрҙәрҙә темалар уртаҡлығын асыҡлау.

ижады тураһында төп мәғлүмәт. Башҡорт шағиры, яҙыусы, журналист, йәмәғәт эшмәкәре, мөхәррир, сценарист. «Халҡым хазинаһы» шиғыры. **Мәхмүт Хөсәйен (1923-1993).** «Башҡорт теле ғорур яңғырай» шиғыры. (1 с.)		
Валентин Распутин (1937-2015). «Француз теле дәрестәре» хикәйәһе (Әмир Әминев тәржемәһе). (1 с.)	Повеста һуғыш осоро ауырлыҡтарын сағылдырыу. Йәш геройға хас белем, әхлаҡи тотороҡлоҡ, үҙ бәҫен тойоу. Уҡытыусының күңел йомартлығы, унын малай яҙмышындағы роле.	Тикшерелгән әҫәрҙең дөйөм кешелек йөкмәткеһен асыу; хикәйә темаһын, идеяһын, композиция үҙенсәлектәрен билдәләү; хикәйәнең символик исемен, төп геройҙарҙың образ үҙенсәлектәрен асыҡлау; әҫәрҙе анализлау, композиция элементтарының ролен билдәләү; хикәйәнән өҙөктө тасуири уҡыу.
Дини әҙәбиәт **Рауил Бикбаев.** «Хәҙистәр» шиғыры. **Мәүлит Ямалетдинов.** Сүрәи «әл-Фатиха». Фатиха сүрәһе шиғыры. (1 с.)	Мөхәммәт пәйғәмбәрҙең әйткәндәрен поэтиклаштырыу һәм шиғриәттә Ҡөрьән мотивтарын художестволы сағылдырыу. Ҡөрьән сүрәләренең шиғри тәржемәләре. Доньяны асылына, кешенең рухи камиллығына төшөнөү.	Төп теманы һәм идеяны билдәләү; йөкмәткене үҙләштереү; әҫәрҙе тасуири уҡыу; текст буйынса һорауҙар төҙөү, уларға яуаптар әҙерләү; дәрес темаһы буйынса уҡытыусы хикәйәһен тыңлау.
Шафиҡ Әминев-Тамъяни (1858-1936). Башҡорт шағиры, сәсән-импровизатор. «Урал», «Башҡорт бабаларының тарихы» шиғырҙары (1 с.).	Тыуған илен яҡлаған ир-егеттәрҙе данлау. Тел, стиль үҙенсәлектәре.	Тикшерелгән әҫәрҙең аныҡ тарихи һәм дөйөм кешелек йөкмәткеһен асыу; теманы, идеяны, әҫәр композицияһының үҙенсәлектәрен билдәләү; әҫәрҙәрҙең символик исемен, төп геройҙарҙың образ үҙенсәлектәрен асыҡлау; әҫәрҙән өҙөктө тасуири уҡыу.
Ғәли Ибраһимов (1919-1989). Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. Башҡорт яҙыусыһы һәм шағиры. «Кинйә» романы (3 с.).	Романдың яҙылыу тарихы. Пугачевтың көрәштәше Кинйә Арыҫланов образы. Башҡорт халҡының уларҙың ерҙәрен баҫып алыусыларға ҡаршы көрәше. Романдың художество үҙенсәлектәре. Роман теленең һәм стиленең үҙенсәлеге.	Романды уҡыу, уның йөкмәткеһен үҙләштереү; маҡсатынан сығып, текст буйынса һорауҙар төҙөү һәм ентекле яуаптар әҙерләү; сюжет характеристикаһы, әҫәрҙең тематикаһын, проблематикаһын, идея-эстетик йөкмәткеһен билдәләү; план төҙөү; абзацтың төп һүҙҙәрен, бөтә текстың төп мәғәнәһен белдергән

		өҙөгөн табыу; төп геройҙарға ҡылыҡһырлама, геройҙарҙың ыңғай һәм кире сифаттарын асыҡлау; ҡыҫҡаса һөйләү һәментекле һөйләү серҙәрен өйрәнеү; Кинйә Арыҫлановтың һәм уның көрәштәштәренең яҙмышы һәм батырлыҡтары тураһында хикәйә; образдарҙы сағыштырыу, уларҙың тәртибен баһалау; романда фольклор мотивтарын билдәләү; дәреслек бүлексәһе менән аналитик эш, уҡытыусының һорауҙарына яуап биреү, терминдар менән эшләү; шул осорҙоң тарихи шәхестәре тураһында коллектив диалог.
«Ғәли Ибраһимов трилогияһында Кинйә Арыҫланов образы» Проект, тикшеренеү эштәрен тәҡдим итеү. 1-се тикшереү эше. (1 с.)	Проекттар, тикшеренеү эштәренең һөҙөмтәләре менән таныштырыу.	Тикшеренеү эштәре һөҙөмтәләрен класс алдында күрһәтеү; презентация маҡсатын иҫәпкә алып, сығыш форматын билдәләү, телдән һәм яҙма текстар төҙөү; эш планын үҙ аллы төҙөү, уны тормошҡа ашырыу барышында кәрәкле төҙәтмәләр индереү.
ХАЛЫҠ АУЫҘ-ТЕЛ ИЖАДЫ. ХӘҘЕРГЕ БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ (8 с.)		
Әйтештәр. «Бер тигәс тә ни яман?», «Аҡмырҙа сәсәндең Ҡобағыш сәсән менән әйтеше». Ҡобайырҙар. «Ил тигәндең кеме юҡ», «Салауат батыр» (2 с.).	Әйтеш – ике аҡындың импровизациялы ярышы, ауыҙ-тел ижадының йыр поэзияһы формаһы. Ҡыллы музыка ҡоралдары аккомпанементы ҡулланып башҡарыла. Ауыҙ-тел әҙәбиәтенең төп жанры. Шиғри бәхәс процесы. Үҙендең ижади мөмкинлектәреңде, донъяға ҡараштарыңды асыу. Жанрҙың иң яҡшы өлгөләре – Һабрау йырауҙың Иҙеүкәй батыр менән, Ҡобағыш сәсәндең Аҡмырҙа сәсән менән, Ҡарас сәсәндең ҡаҙаҡ батыры Аҡса менән, Байыҡ сәсәндең ҡаҙаҡ аҡыны Бохара менән, Салауаттың яратҡан ҡыҙы Зөләйха менән шиғри бәхәстәре.	Ҡобайырҙарҙы тасуири уҡыу; әйтештәрҙе ролдәргә бүлеп уҡыу; сәсәндәрҙең импровизацияларында тематик йүнәлештәрҙе, төп конфликтты һәм проблематиканың көнүҙәклеген, ҡобайырҙар һәм әйтештәр идеяларын билдәләү; башҡорт әҙәбиәтенең тарихи хәрәкәте булараҡ әҙәби процессҡа характеристика биреү, уның нигеҙен билдәләү; әҙәбиәт тарихы һәм әҙәби тәнҡит тураһында төшөнсәләр формалаштырыу; «пафос» төшөнсәһен үҙләштереү.

	Әҙәбиәт теорияһы: әйтеш жанры, ҡобайыр.	
Яныбай Хамматов. «Төньяҡ амурҙары» романы. (2 с.).	Романдың яҙылыу тарихы. 1812 йылғы Ватан һуғышында башҡорт ғәскәрҙәренең ҡаһарманлығын һүрәтләү. Төп геройҙар. романдың теле һәм стиле.	Романды тасуири уҡыу; идея-тематик йөкмәткене билдәләү; романдың йөкмәткеһе буйынса һорауҙар яҙыу; парҙар йәки төркөмдәр буйынса һорауҙар бүлеү; һорауҙарға яуаптар әҙерләү; яуаптарҙы анализлау; әҫәрҙәрҙә фольклор элементтарын һәм мотивтарын табыу; интернетта башҡорттарҙың Гёте менән осрашыуы тураһында материалдар эҙләү; дәреслек бүлексәһе менән аналитик эш итеү, уҡытыусы һорауҙарына яуап биреү; шул замандың тарихи шәхестәре тураһында коллектив диалог.
Ғайса Хөсәйенов. «Һуңғы тарпан» әҫәре. «Ете ырыу» хикәйәһе, «Алдар батыр» повесы. (1 с.)	Тыуған ерҙең батырҙары образы. Тарихи ысынбарлыҡ.	Хикәйәне тасуири уҡыу, унын йөкмәткеһен үҙләштереү; маҡсатынан сығып, текст буйынса һорауҙар төҙөү һәм уларға яуап табыу; сюжетҡа, тематикаға, проблематикаға, хикәйәнең идея-эмоциональ йөкмәткеһенә характеристика; хикәйәнең планын төҙөү; төп геройҙарға характеристика биреү, геройҙарҙың ыңғай һәм кире сифаттарын асыҡлай белеү; ентекле һөйләү; әҫәрҙең яҙмышы һәм Алдар батыр ҡаһарманлыҡтары тураһында бәйән итеү; әҫәрҙә фольклор элементтарын һәм мотивтарын билдәләү; повесть йөкмәткеһен ҡыҫҡаса һөйләп биреү.
Булат Рафиҡов (1934-1998). Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. Башҡорт яҙыусыһы һәм шағиры, тәржемәсе, драматург, журналист. «Эйәрелгән ат» повесы (2 с.).	Салауат Юлаевтың, атаһы Юлайҙың, башҡа баш күтәреүселәрҙең Рогервик ҡәлғәһендә тотҡонлоҡтағы тормошо. Повесть геройҙарының рухи ныҡлығы. Салауаттың Тыуған илендә ҡалған ике улының яҙмышы.	Б. Рафиҡов әҫәрҙәренең яҙылыу тарихы менән танышыу; әҫәрҙе тасуи уҡыу; әҫәрҙең жанр һәм композиция үҙенсәлеген билдәләү; мөһим темалар һәм проблемалар тураһында монолог, диалог рәүешендә фекер йөрөтөү; роман сюжет нигеҙҙәрен һәм геройҙарының характерҙарын, эпик хикәйәләүҙең киңлеген билдәләү; геройҙарға ҡылыҡһырлама, художестволы тасуирлау сараларының ролен билдәләү; Салауат Юлаевтың яҙмышы һәм унын ғаиләһе тураһында хикәйә төҙөү.

Рәшит Солтангәрәев (1935-1999). Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. Башҡорт яҙыусыһы, публицист. «Осто бөркөт» повесы. **Мәүлит Ямалетдинов.** «Ҡотолоу юлҡайҙарын тапманым» повесы. (1 с.).	Граждандар һуғышы ваҡиғалары. Комбриг Муса Мортазин образы. Батырлыҡты, Ватан алдындағы хәрби ҡаҙаныштарҙы, фажиғәле һәләк булыуҙы һүрәтләү	Муса батыр тураһындағы повестарҙы тасуири уҡыу; идея-тематик йөкмәткене билдәләү; йөкмәтке буйынса һорауҙар төҙөү; һорауҙарға яуаптар әҙерләү, яуаптарҙы анализлау; интернетта Муса Мортазин ҡулға алынғандан һуң унының балаларының яҙмышы тураһында материалдар эҙләү; дәреслек бүлексәһе менән аналитик эш, уҡытыусы һорауҙарына яуап биреү, терминдар менән эшләү; шул осорҙоң тарихи шәхестәре тураһында коллектив диалог.
«Муса Мортазин эҙҙәре буйлап» Проект, тикшеренеү эштәрен тәҡдим итеү. 2-се тикшереү эше. (1 с.)	Проекттар, тикшеренеү эштәренең һөҙөмтәләре менән таныштырыу.	Тикшеренеү эштәре һөҙөмтәләрен класс алдында күрһәтеү; презентация маҡсатын иҫәпкә алып, сығыш форматын билдәләү, телдән һәм яҙма текстар төҙөү; эш планын үҙ аллы төҙөү, уны тормошҡа ашырыу барышында кәрәкле төҙәтмәләр индереү.
БАШҠОРТ СОВЕТ ӘҘӘБИӘТЕ. ХӘҘЕРГЕ БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ (10 с.)		
Ғәлимов Сәләм (1911-1939). Тормошо һәм ижады. «Шоңҡар» поэмаһы (1 с.)	Тема, поэманың идея йөкмәткеһе. Яңы кешенең ҡайтанан тыуыу темаһы. Төп геройҙар (Әхмәт, Гөлнур, яҙыусы, архитектор, капитан, Миңйән). Композицияның үҙенсәлеге һәм байлығы, тел үҙенсәлектәре, образлылыҡ.	Поэманы тасуири уҡыу; класташтарҙың тасуири уҡыуын телдән баһалау, актёрҙарҙың уҡыуы; таныш булмаған һүҙҙәрҙе эҙләү, һүҙлектәр һәм белешмә әҙәбиәт ярҙамында уларҙың әһәмиәтен билдәләү; поэманың сюжетын һөйләү; һорауҙарға телдән һәм яҙма яуаптар; коллектив диалогта ҡатнашыу; поэма геройҙарының ҡылыҡтарына әхлаҡи баһа биреү; геройҙарға характеристика биреү.
Баязит Бикбай (1909-1968). Тормошо һәм ижады. «Ер» поэмаһы, «Ҡаһым түрә» драмаһы (3 с.).	«Ер» поэмаһы – халыҡтарҙың азатлыҡ өсөн күп быуатлыҡ көрәше. Халыҡ һәм ер образын һүрәтләү. Лирик герой образы. Поэманың художество үҙенсәлектәре. «Ҡаһым түрә» драмаһы. Башҡорттарҙың 1812 йылғы Ватан һуғышында ҡатнашыуы. Драманың идея йөкмәткеһе. Рус һәм башҡорт халыҡтары араһында дуҫлыҡ. Халыҡ образы. Драманың төп конфликты.	Интернет ресурстарын һәм белешмә әҙәбиәтен файҙаланып, яҙыусы тураһында мәғлүмәттәр эҙләү; яҙыусы тураһында сығыш әҙерләү һәм унының тураһында телдән һөйләү; поэманы тасуири уҡыу, драманы ролдәргә бүлеп уҡыу; һорауҙарға телдән яуап биреү (шул иҫәптән һылтанмаларҙы файҙаланып); коллектив диалогта ҡатнашыу; әҫәрҙәргә һорауҙар төҙөү; геройҙарға ҡылыҡһырлама биреү;

	Композицион үҙенсәлектәр. Фольклор жанрҙары һәм элементтары функциялары.	авторлыҡ позицияһын сағылдырыуҙың төрлө формаларын анализлау; әҙәбиәт ғилеме терминдары һүҙлеге менән эшләү; проблемалы һорауға телдән һәм яҙма яуап төҙөү.
Зәйнәб Биишева. Тормошо һәм ижады. «Һөнәрсе менән Өйрәнсек» хикәйәһе (2 с.).	Хикәйәнең төп геройҙары. Оҫта һәм өйрәнсек, бер ауылда үҫкән һәм йәшәгән ике күрше. Һөнәрсе һәм Өйрәнсеккә характеристика бирергә. Алдаҡтың асылыуы. Яҡшылыҡтың яуызлыҡты еңеүе.	Әҫәрҙе уҡыу; әҫәрҙең сюжетын, уның тематикаһын, проблематикаһын, идея-эмоциональ йөкмәткеһен тикшереү; геройҙарҙы әхлаҡи яҡтан баһалау; персонаждарҙы сағыштырыу һәм уларҙың сағыштырма характеристикаһы планын төҙөү; геройҙарға яҙма сағыштырма характеристика төҙөү; сюжет элементтарын асыҡлау; һылтанмалы (цитатный) план төҙөү, дәреслектең бүлексәһе менән аналитик эш, уҡытыусының һорауҙарына яуап биреү; терминдар менән эш; замандаштың әхлаҡи тәртибе тураһында коллектив диалогта ҡатнашыу.
Мостай Кәрим. Тормошо һәм ижады. Лирика. «Үлмәҫбай» поэмаһы (1 с.)	Поэманың яҙылыу тарихы. Һуғышта яу һәм кеше һүрәтләнеше. Поэмалағы халыҡ геройы. Автор-хикәйәләүсе образы. Поэмалағы шиғри үҙенсәлектәр, поэманың интонация төрлөлөгө. Башҡорт халыҡ ижады менән бәйләнеше. Юмор. Бөйөк Ватан һуғышы йылдарында М.Кәрим ижады.	Шиғырҙарҙы, поэманы тасуири уҡыу; йөкмәткене үҙләштереү, идеяны һәм теманы билдәләү; әҫәрҙәр буйынса һорауҙар төҙөү, һорауҙарға яуаптар төҙөү; Мостай Кәримдең тормошо һәм ижады тураһында яңы материал һайлау, алған яңы белемдәрҙе дөйөмләштереү; «Йәшәйһе бар» шиғырын һәм драманан өҙөктө яттан һөйләү; ««Үлмәҫбай» поэмаһында халыҡ юморы һәм сатираһы» тигән темаға ҡыҫҡа инша яҙыу.
Рәми Ғарипов. Шағирҙың биографияһы. «Урал йөрәге», «Аманат» шиғырҙары. «Уйҙарым» ҡобайыры (1 с.).	Туған тел матурлығын данлау, туған телгә ҡарата ихтирам тәрбиәләү. Тыуған ергә, тәбиғәткә һөйөү.	Шиғырҙарҙы тасуири уҡыу; әҫәрҙәрҙең йөкмәткеһен, тематикаһын, идея нигеҙен үҙләштереү; һорауҙарға яуаптар әҙерләү, аңлашылмаған һүҙҙәрҙе эҙләү һәм уларҙың мәғәнәһен аңлатыу; һәр шиғырҙың лирик геройын билдәләү һәм характерлау; тасуирлау сараларын һәм художество деталдәрен анализлау, әҫәрҙә уларҙың ролен аңлатыу; Рәми Ғариповтың тормошо һәм ижады тураһында яңы материал һайлау, яңы белемдәрҙе дөйөмләштереү.

Рауил Бикбаев, «Башҡортостан бында башлана», «Йүкәләрҙән һығылып бал тама» шиғырҙары (1 с.).	Тыуған ергә һөйөү, унының именлеге, тәбиғәтте һаҡлау, халыҡ яҙмышы өсөн борсолоу, кешеләр араһында дуҫлыҡ, тормошҡа аңлы мөнәсәбәт проблемалары.	Әҫәрҙәрҙе тасуири уҡыу, йөкмәткеһен үҙләштереү, идеяны һәм теманы, идея нигеҙен билдәләү; һорауҙы текст буйынса төҙөү, һорауҙарға яуаптар әҙерләү, аңлашылмаған һүҙҙәр эҙләү һәм уларҙың мәғәнәһен аңлатыу; һәр шиғырҙың лирик геройын билдәләү һәм характерлау; тасуирлау сараларын һәм художество деталдәрен анализлау, уларҙың әҫәрҙәге ролен аңлатыу.
Роберт Паль (1938). «Уралым» шиғыры. **Талха Ғиниәтуллин (1925-1919).** «Мәтрүшкә еҫе», «Әсә һәм бала» хикәйәләре (1 с.)	«Уралым» шиғыры. Уралдың матурлығын данлау. Кеше һәм тәбиғәт. Пейзажының үҙенсәлеге. Лирик геройҙың патриотик тойғолары. «Мәтрүшкә еҫе», «Әсә һәм бала» хикәйәләре. Әҫәрҙәрҙә эске донъя сафлығын, ябай кешеләрҙең күңел күркәмлеген һүрәтләү. Һуғыш, ауыл кешеләренең ауыр тормошо, уларҙың үҙ-ара мөнәсәбәттәре темаһы.	Әҫәрҙәрҙе тасуири уҡыу; әҫәрҙең сюжетына, уның тематикаһына, проблематикаһына, идея-эмоциональ йөкмәткеһенә характеристика; геройҙарҙы әхлаҡи яҡтан баһалау; персонаждарҙы сағыштырыу һәм уларҙың сағыштырма характеристикалары планын төҙөү; дәреслектең бүлексәһе менән аналитик эш, уҡытыусы һорауҙарына яуаптар, терминдар менән эш итеү; Т. Ғиниәтуллиндың (А. Генатуллин) ижады тураһында коллектив диалог.
Үлмәҫбай поэмаһында М. Кәримдең сатирик оҫталығы» Проект, тикшеренеү эштәрен тәҡдим итеү. 3-сө тикшереү эше. (1 с.)	Проекттар, тикшеренеү эштәренең һөҙөмтәләре менән таныштырыу.	Тикшеренеү эштәре һөҙөмтәләрен класс алдында күрһәтеү; презентация маҡсатын иҫәпкә алып, сығыш форматын билдәләү, телдән һәм яҙма текстар төҙөү; эш планын үҙ аллы төҙөү, уны тормошҡа ашырыу барышында кәрәкле төҙәтмәләр индереү.
ХӘҘЕРГЕ БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ (3 с.)		
Назар Нәжми. «Аҡшишмә», «Һинең ниндәй улыңмын мин» шиғырҙары (1 с.)	Башҡортостан образы һәм уның иҫтәлекле урындарын тасуирлау. Тыуған еребеҙ, тыуған ҡалаһыбыҙ һәм тыуған ауылыбыҙ образы. Тыуған ергә һөйөү тойғоһон һүрәтләү. Лирик герой образы.	Шиғырҙарҙы тасуири уҡыу, йөкмәткене анализлау; текстар буйынса һорауҙар төҙөү һәм уларға яуап биреү; лирик герой образына характеристика; Өфөгә арналған «Өфө – гүзәл баш ҡалам» йырын яттан һөйләү; шиғырҙарҙың тел һәм стилистик үҙенсәлектәрен билдәләү; Назар Нәжмиҙең тормошо һәм ижады тураһында яңы материал һайлау, яңы белемдәрҙе дөйөмләштереү.

Әмир Әминев. «Ҡытайгород» повесы (1 с.)	Ер мәсьәләһе. Менталитет, әхлаҡ, шәхес азатлығы-азатһыҙлығы, халыҡтың мәғлүмәтлелеге, ассимиляциялар, милли үҙенсәлекте, телде һәм мәҙәниәтте юғалтыу, Ватанды сит ил кешеләренә һатыу тураһында уйланыуҙар. Сатира. Антитеза алымы. Әҫәр сюжетын төҙөү үҙенсәлектәре.	Повесты уҡыу; идея-тематик йөкмәткене билдәләү; повеста күтәрелгән төп проблемаларҙы билдәләү; йөкмәтке буйынса һорауҙар төҙөү; һорауҙарҙы парҙар йәки төркөмдәр буйынса бүлеү; яуаптарҙы анализлау; Әмир Әминевтың ижады тураһында коллектив диалог.
Ринат Камал (1954). Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. «Таня-Таңһылыу» романы (1 ч.)	Әҫәрҙең идея йөкмәткеһе. Төп тема. Туған телгә һөйөү, милләткә ихтирам тәрбиәләү. Әҫәрҙең жанр төҙөлөшө үҙенсәлектәре. Романдың төп образдары. Көнһылыу, Фәнисә, Петриҡҡа характеристика. Әҫәр геройының яҙмышы аша тотош халыҡтың яҙмышын сағылдырыу.	Әҫәрҙе тасуири уҡыу; идея-тематик йөкмәткеһен билдәләү; романдың йөкмәткеһе буйынса һорауҙар төҙөү; парҙар йәки төркөмдәр буйынса һорауҙар бүлеү; һорауҙарға яуаптар әҙерләү; яуаптарҙы анализлау; дәреслек бүлексәләре менән аналитик эш, уҡытыусының һорауҙарына яуаптар биреү; романдың көнүҙәк проблемалары тураһында коллектив диалог; образдарға сағыштырма планда ҡылыҡһырлама биреү; текст һылтанмаларын (цитаталарын) ҡулланып план төҙөү; Интернет селтәрендә яҙыусының ижады тураһында материал эҙләү.
«Беҙҙең яҡташтар Тыуған илде һаҡланылар» Проект, тикшеренеү эштәрен тәҡдим итеү. 4-се тикшереү эше. (1 с.)	Проекттар, тикшеренеү эштәренең һөҙөмтәләре менән таныштырыу.	Тикшеренеү эштәре һөҙөмтәләрен класс алдында күрһәтеү; презентация маҡсатын иҫәпкә алып, сығыш форматын билдәләү, телдән һәм яҙма текстар төҙөү; эш планын үҙ аллы төҙөү, уны тормошҡа ашырыу барышында кәрәкле төҙәтмәләр индереү.
Резерв – 1 с.		

9-СЕ КЛАСС – 34 СӘҒӘТ.

Тематик блоктар, темалар	**Төп йөкмәткеһе**	**Уҡыусылар эшмәкәрлегенең төп төрҙәренә характеристика**
ХАЛЫҠТЫҢ АУЫҘ-ТЕЛ ИЖАДЫ (8 с.)		
Инеш. Нәфис әҙәбиәт – сәнғәт төрө (1 с.).	Нәфис әҙәбиәт – сәнғәт төрө. Художестволы әҙәбиәттең үҙенсәлеге. Сәнғәт төрҙәре менән сағыштырыу. Нәфис әҙәбиәттең күп планлылығы. Ике төп яғы: 1) уйлап сығарылған булыуы, «һүҙҙән тыш» ысынбарлыҡ образдары; 2) ғәмәлдә телмәр конструкциялары, һүҙ структуралары.	Уҡытыусы аңлатыуын тыңлау; иптәштәренең сығыштарын анализлау; дәреслек менән үҙ аллы эшләү; фәнни-популяр әҙәбиәт менән эшләү; йәмғиәт һәм дәүләт тормошонда, хәҙерге донъяла, кеше тормошонда туған әҙәбиәттең ролен билдәләү.
Башҡорт халыҡ ижады. Ҡарһүҙҙәр. Йола поэзияһы (1 с.).	Башҡорттарҙың ғаилә-көнкүреш йола мәҙәниәте – халыҡтың тарихи-генетик, рухи, иҡтисади-хоҡуҡи, идеологик тормошоноң мөһим бер өлөшө. Йола мәҙәниәтенең ғаилә-көнкүреш һәм тәбиғәт миҙгеле (календарь) йолаларына бүленеүе.	Фольклор әҫәрҙәрен тасуири уҡыу, уларға аңлатма биреү; уҡыу процесында уҡығандарға ҡарата шәхси мөнәсәбәтте белдереү; телдән хәбәр итеү, уҡыған текст буйынса һорауҙарға яуап биреү; ижади эш башҡарыу, үҙ фекереңде дәлилләп әйтеү; дәреслек менән аналитик эш, уҡытыусы һорауҙарына яуап биреү, терминдар менән эшләү.
Эпос **«Урал батыр»** эпосы» (2 с.).	Шиғри үҙенсәлектәре һәм ритмикаһы. Тарихилығы, мифологик нигеҙе. Әхлаҡ проблемалары. Яҡшылыҡ менән яуызлыҡтың көрәше. Урал менән Шүлгәндең ике туғандың сағыштырма характеристикаһы. Баһадир образы тураһында халыҡ төшөнсәһе. Әкиәт деталдәренең роле. Илһөйәрлек һәм гуманистик мәғәнә. Эпостың мифологик нигеҙе. Халыҡ бәхете өсөн тәбиғәттең стихиялы көстәренә ҡаршы көрәш идеяһы. Кешенең үлемһеҙлеге һәм тәбиғәт темаһы. Халыҡ философияһы. Самрау батша һәм халыҡ йәмғиәт идеалдары булған. Фантастика	Эпосты аңлатып уҡыу; иҫкергән һүҙҙәр һүҙлеген төҙөү; эпостың мифологик нигеҙен, төп идеяһын, кеше ҡиммәте һәм үлемһеҙлек идеяһын билдәләү һәм аңлау; халыҡ философияһын һәм педагогикаһын тәрән аңлауҙы һәм индереүҙе анализлау; Урал һәм Шүлгән образдарын сағыштырма характеристика; һөйләү, телдән хәбәр итеү; дәреслек бүлексәһе менән аналитик эш; эпостың донъя күләмендә урынын билдәләү.

	һәм реализм элементтары. Урал батыр образы халыҡ идеалы булараҡ. «Урал батыр» эпосының донъя мәҙәниәтендә тотҡан урыны. *Әҙәбиәт теорияһы:* эпос.	
«Иҙеүкәй менән Мораҙым» эпосы» (1 с.).	Башҡорт халҡының татар-монгол иҙеүенән азат итеү өсөн көрәшен сағылдырыу. Төп герой Иҙеүкәй образы, унда халыҡтың ғәҙел хаким тураһындағы хыялы кәүҙәләнеше. Эпостың шиғри үҙенсәлектәре. Батырлыҡты һәм фиҙаҡәрлекте данлау. Тыуған ерҙе азат итеү өсөн көрәш. Эпостың композицияһы. Тел һәм стиль.	Эпосты уҡыу; эпос тибын билдәләү; төп идеяны, ата менә ул мөнәсәбәтен, сюжет һәм композицияны билдәләү һәм аңлау; халыҡ философияһын һәм педагогикаһын үҙенә туплаған йырау образына, төп геройҙарға ҡылыҡһырлама биреү; Батырлыҡ традициялары өлгөләрен табыу; эпостың төрки фольклористикаһында тотҡан урындарын билдәләү.
Йырау һәм сәсәндәр ижады (2 с.).	Ауыҙ-тел әҙәбиәте – профессиональ һүҙ оҫталарының ижады. Уларҙың шиғри формала барлыҡҡа килеүе. Тәүге билдәләмәләрҙең барлыҡҡа килеүе – һынсы, баҡсы, йырау. Эпостарҙа, ҡобайырҙарҙа, йырау һәм сәсәндәр йырҙарында көнүҙәк темалар. Ауыҙ-тел әҙәбиәтендә төп темалар: алыш, көрәш. Был теманың өс йүнәлеше: батырҙарҙы, ҡаһарманлыҡты, хәрби башлыҡтарҙы данлау; дошмандарға мөрәжәғәт итеү – уларҙы фашлау һәм көлөү; халыҡҡа мөрәжәғәт итеү. Тыуған ерҙәрҙе баҫҡынсыларҙан һаҡлау. XIV–XVI быуаттағы йырауҙар ижады. Башҡорттар, ҡаҙаҡтар, ҡарағалпаҡтар һәм Нуғай халҡы өсөн Һабрау, Асан Ҡайғы, Ҡазтуған, Шалғыйыҙ йырауҙар ижады уртаҡ ҡаҙаныш булып иҫәпләнә. Төп проблемалар һәм идеялар. **Ҡаҙтуған, Һабрау, Асан Ҡайғы. Шалғыйыҙ**. Тормошо һәм ижады. Башҡорт әҙәбиәтенең Россия осоро. Сәсәндәр дәүере. Сәсән – башҡорт ауыҙ-тел һүҙе оҫтаһы. Профессиональ сәсәндәр-импровизаторҙар:	Сәсәнлек ижадының үҙенсәлеген, унда фольклор традициялары һәм яҙма әҙәбиәт билдәләренең берләштереүен аңлау; әҫәрҙән өҙөктәр килтереү ярҙамында әҫәрҙәрҙең текстары буйынса һорауҙарға телдән яуап биреү; уҡығанға ҡарата үҙ мөнәсәбәтеңде сағылдырыу; әҫәрҙәргә хас үҙенсәлектәре билдәләү; йырау һәм сәсәндәр йырҙары жанрына хас билдәләрҙе табыу; шиғри әҫәрҙе тәҡдим ителгән схема буйынса анализлау; белешмә әҙәбиәтен һәм Интернет ресурстарын ҡулланып, сәсәндәрҙең һәм йырауҙарҙың биографияһы тураһында өҫтәмә материал һайлау.

	Ерәнсә, Ҡобағош, Аҡмырҙа, Ҡарас, Байыҡ Айҙар, Мәхмүт, Буранбай, Ишмөхәмәт Мырҙаҡаев, Ғәбит Арғынбаев, Мөхәмәтша Буранғолов. Ауыҙ-тел әҙәбиәте авторҙарының әҫәрҙәрҙе яҙма рәүештә бәйән итеүгә күсеүе, импровизаторлыҡ сифаттарының юғалыуы, булған ҡоролоштоң идеологияһына буйһоноуы.	
«Әҙәбиәтте үҫтереүҙә сәсәндәрҙең роле» Проект, тикшеренеү эштәрен тәҡдим итеү. 1-се тикшереү эше. (1 с.)	Проекттар, тикшеренеү эштәренең һөҙөмтәләре менән таныштырыу.	Тикшеренеү эштәре һөҙөмтәләрен класс алдында күрһәтеү; презентация маҡсатын иҫәпкә алып, сығыш форматын билдәләү, телдән һәм яҙма текстар төҙөү; эш планын үҙ аллы төҙөү, уны тормошҡа ашырыу барышында кәрәкле төҙәтмәләр индереү.
XI – XVIII БЫУАТ БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ (8 с.)		
Ҡол Ғәли. «Йософ вә Зөләйха» («Киссаи Йософ»тан өҙөк). «Кысса-и Йософ» поэмаһының үҙенсәлектәре. Сюжеттың төҙөлөшө. **XVIII быуат әҙәбиәте. Әҙәби йүнәлештәр** (2 с.).	Башҡорт әҙәбиәтендә ауыҙ-тел әҙәбиәтенең барлыҡҡа килеүе. Йырау һәм сәсәндәрҙең ижады үҫеше. Дастандарҙың идея-тематик йөкмәткеһе. Шиғриәттең аноним ҡулъяҙмаһы.	Интернет ресурстарын һәм белешмә әҙәбиәтен файҙаланып, яҙыусы тураһында мәғлүмәттәр эҙләү; яҙыусы тураһында мәғлүмәт төҙөү һәм уның тураһында телдән һөйләү; поэманы тасуири уҡыу; һорауҙарға телдән яуап биреү (шул иҫәптән һылтанмаларҙы файҙаланып); коллектив диалогта ҡатнашыу; поэманың дини мотивын асыҡлау; әҫәргә һорауҙар төҙөү; геройҙарға ҡылыҡһырлама биреү; авторлыҡ позицияһын сағылдырыуҙың төрлө формаларын анализлау; әҙәбиәт ғилеме терминдары һүҙлеге менән эшләү; проблемалы һорауға телдән һәм яҙма яуап төҙөү.
Юрматы ырыуының шәжәрәһе. Үҫәргән ырыуы шәжәрәһе. Батыршаның хаты (1 с.)	XVI–XVIII быуаттарҙағы башҡорт эпик функциональ әҙәбиәтендә шәжәрәнең урыны. Юрматы, Үҫәргән, Ҡарағай-Ҡыпсаҡ, Ҡара-Табын, Әйле, Бөрйән, Тамъян, Әйле ырыуы шәжәрәләре. Документаль факттар. XVIII быуат уртаһында рус-башҡорт мөнәсәбәттәре үҫеше картинаһы.	Шәжәрә текстарына уҡыусыларҙың шәхси мөнәсәбәтен сағылдырыу; уҡылғандың жанр билдәләрен асыҡлау; аралашыуҙың төрлө осраҡтарында телмәрҙә мәҡәлдәр, әйтемдәр, ҡанатлы һүҙҙәрҙе ҡулланыу (өйрәнелгән сиктәрендә); текстҡа комментарий биреү;

	Батыршаның хаты. Батыршаның хатында XVIII быуат урталарында рус-башҡорт мөнәсәбәттәре үҫешен сағылдырған факттар тупланған.	Батырша хаты миҫалында халыҡтарҙың дуҫтарса мөнәсәбәттәрен билдәләү; текстарҙа милли мәҙәниәттең мөһим һүҙҙәрен ҡулланыу йәһәтенән документаль факттарҙы асыҡлау (өйрәнелгән сиктәрендә); аңлатмалы һүҙлек, сит ил һүҙҙәре һүҙлеге, фразеологик һүҙлек, мәҡәлдәр һәм әйтемдәр һүҙлеге, ҡанатлы һүҙҙәр һәм әйтемдәр ҡулланыу.
Салауат Юлаев. Биография. С. Юлаевтың Крәҫтиәндәр һуғышындағы (1773 – 1775) роле һәм ҡатнашыуы. Поэтик ижады. «Яу», «Уҡ», «Зөләйха», «Тыуған илем», «Уралым», «Егеткә», «Тирмәмдә», «Йырҙарҙан», «Салауат телмәре» шиғырҙары (2 с.)	Мөхәббәт һәм пейзаж лирикаһы. Героик лирика. Телдән һөйләп яҙылған импровизациялар: «Юлһыҙ ерҙән юлдар ярып...», «Йүрүҙән, һин беҙҙең тыуған йылғаһы...», «Сәстәреңдең толом сулпылары...», «Ағиҙелкәй аға ҡая аралап...», «Һауаларҙа осҡан, ай, ағылбай...» һ.б. Идея һәм йөкмәтке. Документаль-публицистик хаттар (хаттар, бойороҡтар һ.б.). *Әҙәбиәт теорияһы:* тарихи шәхес һәм әҙәби герой, прототип, тарихи ваҡиға һәм художестволы әҫәр.	Шиғырҙарҙы тасуири уҡыу; Салауат Юлаев шиғырҙарының йөкмәткеһен анализлау; «Уҡ», «Егеткә» шиғырҙарын яттан һөйләү; шиғырҙарҙың көнүҙәклеген билдәләү; Салауат Юлаевтың биографияһы һәм шиғырҙары тураһында материалдар йыйыу; халыҡ азатлығы өсөн Салауат Юлаевтың көрәше тураһында телдән яуап планын төҙөү, киңәйтелгән яуап әҙерләү; класташтарҙың яуабын баһалау; «Салауат Юлаев – башҡорт әҙәбиәтенә нигеҙ һалыусыларҙың береһе» тигән темаға инша яҙыуәҫәренең яҙма әҫәрен төҙөү.
Т. Ялсығол әл-Башҡорди (1767–1838) (1 с.)	Биографияһы. Сәйәхәттәр. Мәҙәни һәм әҙәби эшмәкәрлеге. Башҡорт һәм төрки-монгол ырыуҙарының, болғар хандарының шәжәрәләрен һүрәтләгән «Тәуарихи Болгарийа» китабы.	Әҫәрҙәрҙең сюжеттарын, уларҙың тематикаһын, проблематикаһын һәм идея ниәтен тикшереү; геройҙарға характеристика биреү өсөн әҙәби әҫәрҙең тексынан өҙөктәр һайлап алыу; геройҙарҙы асыу сараларын билдәләү (баһа, портрет, пейзаж); авторлыҡ позицияһын асыҡлау һәм интерпретациялау; хикәйәләрҙе сағыштырыу, уларҙа дөйөм һәм үҙенсәлекле урынды асыҡлау; китаптың идея-эстетик ҡиммәтен асыҡлау.
Ғәбдрәхим Усман (1754-1834) (1 с.).	Ғәбдрәхим Усмандың (Утыҙ-Имәни) шиғриәте. Көнсығыш әҙәбиәте жанрҙарының өҫтөнлөгө: ғәзәл, хикмәт, мәрсиә, бәйет. Шағирҙың лингвистика, философия һәм теология буйынса фәнни хеҙмәттәре.	Тасуири уҡыу һәм уҡыған буйынса әңгәмә ҡороу; план төҙөү, әҫәрҙең йөкмәткеһе буйынса һорауҙар әҙерләү; мөһим деталдәрҙе асыҡлау; теманы һәм идеяны билдәләү; Утыҙ-Имәни ижадының төп йүнәлешен билдәләй белеү.

	«Ғәүариф эз-заман» («Замана уҡымышлылары»), «Әбъйәти төрки фи-фазиләти ғилем» («Ғилемдең өҫтөнлөгө тураһында төркисә бәйеттәр»), «Тәнзиһел әфкәр фи нәсихәтел-әхйәр» («Фекерҙе пакландырыр изге өгөттәр») исемле шиғырҙар шәлкеме.	
«Минең ырыуым шәжәрәһе» Проект, тикшеренеү эштәрен тәҡдим итеү. 2-се тикшереү эше. (1 с.)	Проекттар, тикшеренеү эштәренең һөҙөмтәләре менән таныштырыу.	Тикшеренеү эштәре һөҙөмтәләрен класс алдында күрһәтеү; презентация маҡсатын иҫәпкә алып, сығыш форматын билдәләү, телдән һәм яҙма текстар төҙөү; эш планын үҙ аллы төҙөү, уны тормошҡа ашырыу барышында кәрәкле төҙәтмәләр индереү.
БАШКИРСКАЯ ЛИТЕРАТУРА XIX – НАЧАЛА XX вв. (12 с.)		
Әҙәби әҫәрҙәрҙә халыҡсан сюжеттар: «Ҡуҙыйкүрпәс менән Маянһылыу», «Алдар менән Зөһрә», «Бәхтиәрнәмә», «Буҙйегет». (1 с.)	Т.С. Беляевтың «Куз-Курпяч, башҡорт телендә бер ҡурайсы тарафынан яҙылған һәм 1809 йылғы Рифей тауҙары үҙәндәрендә Рәсәй теленә тәржемә ителгән башҡорт повесы» версияһы. XIX быуат башындағы башҡорт әҙәбиәте ҡомартҡыһы. Сюжеттың ҡаҙаҡ, алтай халыҡтары эпостары менән бәйләнеше. Конфликт. Романтик һәм реалистик тенденциялар.	Халыҡ хикәйәтен (эпосын) уҡыу һәм өйрәнеү; уның тибын асыҡлау; төп идеяһын, сюжетын һәм композицияһын билдәләү һәм аңлау; төп геройҙарға ҡылыҡһырлама биреү; гипербола өлгөләрен табыу; эпостың төрки фольклористикаһындағы урындарын билдәләү; халыҡ ижады тарихи үҫтереүҙең йәмғиәт тарихы менән үҙ-ара бәйләнеш миҫалдарын табыу; Милли-мәҙәни компонент менән таныш булмаған һүҙҙәрҙең мәғәнәһен асыҡлау һәм аңлатыу; телмәрҙә уларҙы дөрөҫ ҡулланыу; милли үҙенсәлек, байлыҡ, туған тел тасуирлығы миҫалдарын табыу; дөйөм тел һәм нәфис метафораларҙың милли үҙенсәлеген анализлау; милли-мәҙәни компонент менән фразеологик әйләнештәрҙең мәғәнәһен аңлатыу; әҙәби әҫәрҙәрҙе ижад итеү тарихын анализлау һәм аңлатма биреү.
XIX быуат – XX быуат башы башҡорт әҙәбиәте (1 с.)	XIX быуаттың тәүге яртыһында әҙәбиәт. Яңы реалистик әҙәбиәт элементтары. Суфыйсылыҡ шиғриәте традициялары. XIX быуаттың икенсе яртыһында әҙәбиәт (1861 й. реформанан һуң). XIX быуаттың тәүге яртыһында Башҡортостанда	Башҡорт әҙәбиәтендә һәм Рәсәй халыҡтары әҙәбиәтендә «дөйөм» темаларҙы һәм төп проблемаларҙы асыҡлау; шағир-мәғрифәтселәрҙең ижады менән танышыу; башҡорт әҙәби фекерен

	һәм Рәсәйҙә ижтимағи тормош. Башҡорт йәмәғәтселегендә мәҙәни-әҙәби хәрәкәт. Башҡорт шиғриәтендә дини-мистик йүнәлештәр һәм уның вәкилдәре. Мәғрифәтселек идеяһының үҫеше. Мәғрифәтселек торошо һәм уның әҙәби процесҡа йоғонтоһо. Мәғрифәтселек әҙәбиәте вәкилдәре М. Аҡмулла, М. Өмөтбаев. Рус әҙәбиәтенең башҡорт мәҙәни-әҙәби тормошон йәнләндереүҙәге роле. А. Пушкин, Л. Толстой, А. Чехов кеүек рус авторҙары ижадында башҡорттарҙың тормош-көнкүреше. XIX быуаттың икенсе яртыһында мәҙәниәт. Башҡорт һәм рус мәҙәниәте, әҙәбиәте бәйләнеше. XIX быуаттың икенсе яртыһында башҡорт әҙәбиәтенең үҫеш тенденцияһы.	үҫтереүҙә уларҙың ролен асыҡлау; әҫәрҙәрҙең темаһын һәм идеяларын билдәләү.
Ғәли Сокорой (1826-1889). (1 с.).	Биографияһы. Шағирҙың шәжәрәһе. Шиғри яҙмалары. «Тәуарихи Болғарийа» ҡулъяҙмаһы. Шиғырҙары.	Халыҡтың ауыҙ-тел ижады мотивтары буйынса ижад ителгән әҫәрҙәрҙең билдәләрен табыу; теманы һәм идеяны асыҡлау, әҫәр геройҙарын һәм телен һүрәтләү.
Мифтахетдин Аҡмулла (1731-1895). Биографияһы. «Башҡорттарым, уҡыу кәрәк!», «Дуҫлыҡ», «Нәфсе», «Аттың ниһен маҡтайһың?», «Урыным – зиндан» шиғырҙары (2 с.).	Халыҡты мәғрифәтселеккә саҡырыу. Уның шиғриәтенең төп идеяһы һәм йөкмәткеһе. Халыҡ педагогикаһының сағылышы, социаль мотивтар. Шағирҙың сатираһы. Уның шиғырҙарының идея-эстетик йөкмәткеһе. Башҡорт әҙәбиәтендә Мифтахетдин Аҡмулланың ижадының тотҡан урыны.	Интернет ресурстарын һәм белешмә әҙәбиәтте файҙаланып, шағир хаҡында мәғлүмәттәр эҙләү; мәғрифәтсе шағир тураһында мәғлүмәт төҙөү һәм уның хаҡында телдән һөйләү; шиғырҙарҙы тасуири уҡыу, көнүҙәк проблемаларҙы аңлатыу; һүҙлек ярҙамында аңлашылмаған һүҙҙәрҙең әһәмиәтен аңлатыу; әҫәрҙәрҙең төп идеяһын һәм темаһын асыҡлау; телдән һәм яҙма рәүештә һорауҙарға яуаптар төҙөү; «Башҡорттарым, уҡыу кәрәк!» шиғырын тасуири уҡыу, яттан һөйләү.
Мөхәмәтсәлим Өмөтбаев (1841-1907). Авторҙың биографияһы һәм ижтимағи эшмәкәрлеге. «Йомран иле», «Ҡайыш илә Йүкә», «Үткән	Шиғырҙары тематикаһы. Шиғри оҫталығы. «Ҡайыш илә Йүкә» шиғырындағы этнографик традициялар сағылышы. Образдарҙың аллегорик әһәмиәте. М. Өмөтбаев – публицист һәм тәржемәсе.	Шиғырҙарҙы тасуири уҡыу, уларҙа күтәрелгән проблемаларҙы асыу; этнографик күҙлектән шиғырҙың мәғәнәһен билдәләү; һүҙлек ярҙамында аңлашылмаған һүҙҙәрҙең мәғәнәһен аңлатыу; әҫәрҙәрҙең төп идеяһын һәм темаһын асыҡлау; телдән

заманда башҡорт ҡыҙҙарының элек оҙатылыуы» шиғырҙары. (2 с.)		һәм яҙма рәүештә һорауҙарға яуап биреү; белешмә әҙәбиәтен һәм Интернет ресурстарын файҙаланып автор хаҡында мәғлүмәттәр эҙләү, сығыш әҙерләү һәм уның тураһында телдән һөйләү.
Ризаитдин Фәхретдин (1859-1936). Мәғрифәтсе-педагог, тарихсы, тел һәм әҙәбиәт белгесе. «Сәлимә» повесы. Сәлимә һәм шәкерттәр образдары. Әҫәрҙең теле һәм стиле. Мәғрифәтселек идеяһының сағылышы. «Әсмә» повесы (2 с.).	Повесть сюжеты. Образдар системаһы. Төп идеяһы. Башҡорт әҙәбиәтендә Р. Фәхретдин ижадының әһәмиәте.	Әҫәрҙәрҙе тасуири уҡыу һәм йөкмәткеһен асыу; ҡатмарлы һүҙҙәр мәғәнәһен аңлау өсөн уларҙың уҡыу, һүҙлектәргә мөрәжәғәт итеү; яҙыусының биографияһы һәм ижады тураһында материал һайлау, өйрәнелгән әҫәрҙәрҙе ижад итеү тарихы тураһында хикәйә төҙөү; әҫәрҙәрҙең художество үҙенсәлектәрен, стилен һәм телен анализлау.
Сафуан Яҡшығолов (1871-1931) (1 с.)	Тормошо һәм ижады. «Дим буйында яҙғы таң», «Башҡорт хәлдәре», «Дим буйы» шиғырҙар йыйынтығы. Шағирҙың башҡорттарҙың хәле тураһында уйланыуҙары, ер, мәҙәниәт мәсьәләләре. Шағирҙың мәғрифәтселек ҡараштары. Хитап жанры традициялары. *Әҙәбиәт теорияһы:* хитап.	Алдан әҙерләнгән уҡыусыларҙың дәрес темаһы буйынса хикәйәһен тыңлау (авторҙың биографияһы һәм ижады, шағирҙың башҡорттарҙың хәле, ер һәм аң-белем таратыу проблемалары тураһында уйланыуҙары, шағирҙың халыҡтың битарафлығы һәм наҙанлығы тураһында борсолоуы); Әҫәрҙәрҙе тасуири уҡыу һәм йөкмәткеһен үҙләштереү; китаптағы һорауҙарға яуаптар; уҡыған әҙәби әҫәрҙең йөкмәткеһе буйынса һорауҙарҙы үҙ аллы ҡуйыу; әҙәби әҫәр геройының телдән портретын төҙөргә мөмкин булған һүҙҙәрҙе һәм әйтемдәрҙе табыу һәм уҡыу; нәфис әҫәр (текст оҡшашлығы буйынса) нигеҙендә үҙ тексыңды яҙыу.
Фәткелкадир Сөләймәнов (А. Инан) (1889-1976) (1 с.)	Биографияһы. Башҡорт хәрәкәтендә ҡатнашыуы. Ижадында башҡорттар темаһы сағылышы. «Башҡорт моңо» шиғыры. Туған халҡыбыҙҙың ауыр яҙмышы тураһында уйланыуҙары. «Башҡорт йәйләүендә» хикәйәһе. XX быуат башындағы башҡорттарҙың тарихы һәм тормошо хаҡында хикәйәләр: «Ил өсөн»,	Авторҙың Октябрь ваҡиғаларына тиклемге һәм унан һуңғы тормош юлы, уның ижтимағи һәм фәнни эшмәкәрлеген ентекле яҡтыртҡан диафильмға сценарий төҙөү; авторҙың әҫәрен тасуирлап уҡыу, күтәрелгән һорауҙарҙы, проблемаларҙы асыу; персонаждарҙы элек уҡылған текст персонаждары менән сағыштырыу; этнографик күҙлектән шиғырҙың

	«Ҡасҡын», «Үлəт». Фольклор мотивтары. Романтик элементтар. «Тимербай ҡурайсы» хикəйəhе. Тимербайҙың фажиғəле яҙмышы. Пессимистик кəйефтəрҙең сəбəбе. «Салауат батыр» драмаhы. Азатлыҡ идеяhы. Салауат Юлаев хаҡында тəүге əҙəби əҫəр, уның башҡорт əҙəбиəтендəге əhəмиəте.	əhəмиəтен билдəлəү; авторҙың бер уҡыған əҙəби əҫəре тураhында баhалама төҙөү.
«Башҡорт əҙəбиəтендə Аҡмулланың роле» Проект, тикшеренеү эштəрен тəҡдим итеү. 3-сө тикшереү эше. (1 с.)	Проекттар, тикшеренеү эштəренең hөҙөмтəлəре менəн таныштырыу.	Тикшеренеү эштəре hөҙөмтəлəрен класс алдында күрhəтеү; презентация маҡсатын иҫəпкə алып, сығыш форматын билдəлəү, телдəн həм яҙма текстар төҙөү; эш планын үҙ аллы төҙөү, уны тормошҡа ашырыу барышында кəрəкле төҙəтмəлəр индереү.
XX БЫУАТ БАШЫ БАШҠОРТ ƏҘƏБИƏТЕ. БАШҠОРТ СОВЕТ ƏҘƏБИƏТЕ (4 с.)		
Мəжит Ғафури (2 с.)	«Себер тимер юлы йəки Миллəттең хəле», «1906 йылдан 1907 йылға васыят», «1907 йылдың яуабы», «Бөтhөн hуғыш», Икмəк», «Ант», «Аждаhа», «Бир ҡулыңды» шиғырҙарында həм «Шағирҙың алтын приискаhында», «Фəкирлектə үткəн тереклек» повестарында мəғрифəтселек идеялары. Ҡалалағы həм ауылдағы фəкир тормошто реаль hүрəтлəү. «Ярлылар, йəки Өйҙəш ҡатын» хикəйəhе. Социаль тигеҙhеҙлекте, буржуаз йəмғиəттең əхлаҡи йөҙөн асыу. Проза əҫəрҙəре: «Ҡара йөҙҙəр», «Тормош баҫҡыстары». Уҙған тормошто идеологик көрəш позицияhынан hүрəтлəү. «Шағирҙың алтын приискыларында» повесы. Əҫəрҙең автобиографик характеры. Эшселəрҙең ауыр тормошоноң сағылыш табыуы. Образдар системаhы. Зиннəт, Мəжит, Фəйзулла, Шакир, Лотфулла кеүек шəкерттəрҙең белемгə ынтылышы. Приискылары хужалары Закир həм	Быуат башында яҙылған тəүге хикəйəлəрен повестары менəн сағыштырыу; əҫəрҙəрҙең идея ниəтен həм проблематикаhын билдəлəү, геройҙарға ҡылыҡhырлама биреү, йөкмəткеhенə үҙ ҡарашыңды белдереү, əҫəр тураhында телдəн хикəйə төҙөү; повестың театраль сəхнəлəштерелгəн (видеояҙмала) вариантын ҡарау həм режиссерҙарҙың позицияhын аңлау, актерҙарҙың уйнауын баhалау; башҡортса фекерлəү повестарында дөйөм темаларҙы асыҡлау; повестарҙа дөйөм темаларҙы асыҡлау; «Башҡорт əҙəби фекерен үҫтереүҙə М. Ғафуриҙың роле» темаhы буйынса фекер алышыу өсөн hорауҙар əҙерлəү.

	Шакир Рәмиевтарҙың тупаҫлығы. Композицион үҙенсәлек, повесть сюжеты, контртраст алымының уңышлы ҡулланылышы. Телдең байлығы һәм автор стиле саралары.	
Шәйехзада Бабич (2 с.).	«Халҡым өсөн!», «Кем өсөн», «Бер минут», «Көрәшеп үткәр ғүмереңде», «Көтәм», «Йәшәһен эшселәр!», «Ҡурайҡайға», «Башҡортостан», «Салауат батыр», «Көтмәҫтән», «Яҙғы йыр», «Башҡорт халҡына көйлө хитап», «Беҙ» шиғырҙары. Бабич – романтик. «Бер минут», «Әйҙә, милләт!», «Көрәшеп үткәр ғүмереңде» шиғырҙарының төп идеяһы. Бабич – сатирик. «Ҡандала» балладаһы. «Ғазазил» поэмаһы, «Китабеннас» эпиграммаһы. Идея йөкмәткеһе һәм художество формаһы. Бабич – шиғыр оҫтаһы. Шиғриәттең үҙенсәлектәре: халыҡсанлыҡ, ябайлыҡ, шиғыр төҙөлөшөнөң еңеллеге. Ш. Бабичтың башҡорт әҙәбиәтендәге урыны.	Текстан өҙөктәр килтереп, әҫәрҙең тексы буйынса телдән һорауҙарға яуап биреү; уҡылғанға ҡарата уҡыусыларҙың шәхси мөнәсәбәтен белдереү; әҫәрҙең ритмик үҙенсәлектәрен тасуирлау; шиғыр һәм поэма жанрына хас билдәләр билдәләү; шиғри әҫәрҙе тәҡдим ителгән схема буйынса анализлау; белешмә әҙәбиәтен һәм Интернет ресурстарын файҙаланып, шағирҙың биографияһы тураһында өҫтәмә материал һайлау.
«Мөхәммәтсәлим Өмөтбаев – танылған мәғрифәтсе» Проект, тикшеренеү эштәрен тәҡдим итеү. 4-се тикшереү эше. (1 с.)	Проекттар, тикшеренеү эштәренең һөҙөмтәләре менән таныштырыу.	Тикшеренеү эштәре һөҙөмтәләрен класс алдында күрһәтеү; презентация маҡсатын иҫәпкә алып, сығыш форматын билдәләү, телдән һәм яҙма текстар төҙөү; эш планын үҙ аллы төҙөү, уны тормошҡа ашырыу барышында кәрәкле төҙәтмәләр индереү.
Резерв – 2 с.		

5 класс өсөн башҡорт әҙәбиәтенән календарь- тематик план.

№	Дәрестең темаһы	Сәғәттәр һаны		Өйгә эш	Үткәреү ваҡыты
		Бөтәһе	Контроль эш		
1	Башҡортостан Республикаһының Дәүләт гимны.	1		гимнды ятларға	4.09
2	Ризаитдин Фәхретдин(1859-1936).Тормош юлы һәм ижады. Белем. (Нәсихәттәр китабынан.)	1		белем тураһында 3 мәҡәл яҙырға	7.09
3	Мәжит Ғафури (1880-1934). Тормош юлы һәм ижады. Нурлы мәктәп.	1		шиғырҙы тасуири уҡырға	11.09
4	Рәшит Ниғмәти (1909-1959). Тормош юлы һәм ижады. Хәйерле юл һеҙгә!	1		шиғырҙан өҙөк ятларға	14.09
5	Раил Байбулатов(1937-2002).Тормош юлы һәм ижады. Яҙыусы, тәржемәсе, драматург һәм журналист. Ағас һәйкәл.	1		13-15-се бит уҡырға	18.09
6	Раил Байбулатов ижады. Ағас һәйкәл.	1		17-22-се бит уҡырға	21.09
7	Раил Байбулатов ижады. Ағас һәйкәл.	1		22-25-се бит уҡырға	25.09
8	Раил Байбулатов ижады. Ағас һәйкәл.	1		9-сы эш, 27-се бит	28.09
9	Мостай Кәрим (1919-2005). Тормош юлы һәм ижады. Башҡорт АССР-ының халыҡ шағиры (1963), яҙыусы һәм драматург, йәмәғәт эшмәкәре. Уҡытыусыма.	1		“Уҡытыусыма”- ятларға	2.10
10	Назар Нәжми (1918-1999).Тормошо һәм ижады. Башҡортостан Республикаһының халыҡ шағиры (1992), публицист, драматург, мемуарист. Шиғыр «Беренсе дәрес».	1		шиғырҙы тасуири уҡырға	5.10
11	Дауыт Юлтый (1893-1938). Тормошо һәм ижады. Башҡорт совет яҙыусыһы, драматург, журналист һәм йәмәғәт эшмәкәре. Шиғырҙар «Көҙ» .	1		көҙ һүрәтен төшөрөргә	9.10
12	Ғилемдар Рамазанов (1923-1993).Тормошо һәм ижады. Башҡорт совет шағиры, әҙәбиәт белгесе, тәржемәсе, филология фәндәре докторы.Ураҡ өҫтө.	1		әҫәрҙе уҡырға	12.10

№	Дәрестең темаһы	Сәғәт. һаны	Контр. эш	Үткәреү ваҡыты
13-14	А. Карнай (1904-1943). Тормошо һәм ижады. Яҙыусы, тәржемәсе, журналист, хәрби корреспондент. “ Урманда”.	2		16.10 19.10
15	А. Карнай (1904-1943). Тормошо һәм ижады. Яҙыусы, тәржемәсе, журналист, хәрби корреспондент. “ «Турғай».	1		23.10
16	**1-се сирек буйынса тест эшләү**	1	1	26.10
17	Баязит Бикбай (1909-1968). Тормошо һәм ижады. Шағир, прозаик, драматург. «Туған тел» шиғыры .	1		6.11
18	Баязит Бикбай (1909-1968). Тормошо һәм ижады. Шағир, прозаик, драматург. “Рус теле”.	1		9.11
19	Рәми Ғарипов. (1932-1977). Тормошо һәм ижады. Башҡортостан Республикаһының халыҡ шағиры (1992), тәржемәсе. «Туған тел» шиғыры .	1		13.11
20	Ҡәҙим Аралбай. (1941). Башҡортостан Республикаһының халыҡ шағиры (2011). Тормошо һәм ижады. Шиғыр «Башҡорт теле»	1		16.11
21	Фәрзәнә Аҡбулатова. (1960). Тормошо һәм ижады. Яҙыусы, журналист. Хикәйә «Атай икмәге».	1		20.11
22	Фарзана Акбулатова. (1960). Тормошо һәм ижады. Яҙыусы, журналист. Хикәйә «Атай икмәге».	1		23.11
23	Фарзана Акбулатова. (1960). Тормошо һәм ижады. Яҙыусы, журналист. Хикәйә «Атай икмәге».	1		27.11
24	Хәйҙәр Тапаҡов. (1955). Ижады. Шағир, яҙыусы, публицист.Бибинур «улуәсәй».	1		30.11
25	Хәйҙәр Тапаҡов. (1955). Ижады. Шағир, яҙыусы, публицист.Бибинур «улуәсәй».	1		4.12
26	Ризаитдин Фәхретдин. (1859-1936). Биографияһы. Китап һәм уҡыу.(Нәсихәттәр китабынан).	1		7.12
27	Мәжит Ғафури. (1880-1934). Тормош юлы һәм ижады. Шиғыр «Балалар һәм китап».			11.12
28	Яҡуп Ҡолмой (1918-1994).Тормошо һәм ижады. Шағир һәм журналист. Шиғыр «Ҡыҙыҡлы китап».	1		14.12
29	Нәжип Иҙелбай. (1912-1991). Шағир, яҙыусы, драматург, журналист һәм тәржемәсе. Шиғыр «Иң яҡын дуҫ» .	1		18.12
30-31-	Динис Бүләков (1944-1995).Тормошо һәм ижады. Яҙыусы һәм йәмәғәт эшмәкәре. Хикәйә «Яралы китап» .	2		21.12 25.12
32	**Контроль эш. Тест**	1	1	28.12

33	Урал батыр эпосы.	1		11.01
34	Урал батыр эпосы.	1		15.01
35	Башҡорт халыҡ әкиәттәре.Аҡъял батыр.	1		18.01
36	Башҡорт халыҡ әкиәттәре. Ҡамыр батыр.	1		22.01
37-38	Башҡорт халыҡ әкиәттәре.Алпамыша батыр.	2		25.01
39	Башҡорт халыҡ әкиәте.Әминбәк.	1		29.01
40	Башҡорт халыҡ әкиәте.Әминбәк.	1		1.02
41	Башҡорт халыҡ әкиәте.Әминбәк.	1		5.02
42	Башҡорт халыҡ әкиәттәре.Ҡәмән менән Сәмән, картуф сәскән Сәлмән.	1		8.02
43	Башҡорт халыҡ әкиәттәре.Ҡәмән менән Сәмән, картуф сәскән Сәлмән.	1		12.02
44	Башҡорт халыҡ әкиәттәре.Айыу менән бал ҡорттары.	1		15.02
45	Башҡорт халыҡ ижады.Йомаҡтар.	1		19.02
46	Мәҡәлдәр.	1		22.02
47	Әйтемдәр.	1		26.02
48	Башҡорт халыҡ йырҙары.Таҡмаҡтар.	1		29.02
49	Салауат Юлаев (1754-1800). Биографияһы.	1		7.03
50	Башҡорт халҡының милли геройы (батыр) һәм шағир-сәсән (сәсән). “Ҡайтып киләм”. “Яуҙа яраланғас”. “Йырҙарҙан”.	1		11.03
51	**Халыҡ ижады буйынса тест**	1	**1**	14.03
52	Назар Нәжми. (1918-1999). Тормошо юлы һәм ижады. Шиғыр «Беренсе ҡар».	1		18.03
53	Гөлфиә Юнысова. (1948). Тормошо һәм ижады. Башҡортостан Республикаһының халыҡ шағиры (2015), тәржемәсе, драматург, журналист. Шиғыр «Ҡотло булһын Яңы йыл!».	1		21.03

54-55	Сәрүәр Сурина. (1957). Тормош юлы һәм ижады. Шағирә, драматург, сценарист, журналист. Драма «Ҡышты ҡаршылағанда».	2		1.04. 4.04
56	Хәсән Назар (1942).Тормош юлы һәм ижады. Башҡортостан Республикаһының халыҡ шағиры (2017), тәржемәсе, журналист. Шиғыр «Яуа ҡарҙар...».	1		8.04
57	Рәми Ғарипов. (1932-1977). Тормошо һәм ижады. Башҡортостан Республикаһының халыҡ шағиры (1992). «Башҡортостан».	1		11.04
58	Ирек Кинйәбулатов. (1938-2016). Шағир һәм прозаик. «Дуҫлыҡ төйәге».	1		15.04
59	Рәшит Шакур. (1937). Башҡортостан Республикаһының халыҡ шағиры (2021), башҡорт ғалимы-төркиәтсе, топонимист, публицист, филология фәндәре докторы, йәмәғәт эшмәкәре. “Урал батыр иле – сал Урал”.	1		18.04
60	Кәтибә Кинйәбулатов. (1920-2012). Шағирә, прозаик, тәржемәсе. Шиғыр «Әсә күңеле».	1		22.04
61	Мостай Кәрим. (1919-2005). Башҡорт АССР-ының халыҡ шағиры (1963). Өс таған. Бөркөтлө.	1		25.04
62	Мостай Кәрим. Күкрәктауҙағы әңгәмә.	1		29.04
63	Мостай Кәрим. (1919-2005). Башҡорт АССР-ының халыҡ шағиры (1963). Өс таған. Башлыҡ һайлау.	1		2.05
64	Мостай Кәрим. (1919-2005). Башҡорт АССР-ының халыҡ шағиры (1963). Өс таған. Вәзирҙең беренсе һәләкәте.	1		6.05
65	Мостай Кәрим. (1919-2005). Башҡорт АССР-ының халыҡ шағиры (1963). Өс таған.Өсөнсө терәү.	1		13.05
66	Мостай Кәрим. (1919-2005). Башҡорт АССР-ының халыҡ шағиры (1963).Өс таған.Ҡаптыңмы балыҡ ҡарағы.	1		16.05
67	Мостай Кәрим. (1919-2005). Башҡорт АССР-ының халыҡ шағиры (1963).Өс таған.Ҡаптыңмы балыҡ ҡарағы.	1		20.05
68	**Контроль эш. Тест**	1	**1**	23.05
	Бөтәһе	68	4	

6 класс өсөн туған (башҡорт) әҙәбиәтенән календарь-тематик план

№ п/п	Тема	Сәғәт һаны	Контроль эш	Өйгә эш	Үткәреү ваҡыты
1	Башҡортостан Республикаһы флагы.	1		1-6-сы һорауҙар	4.09
2	Ф.Ғөбәйҙуллина “Башҡортостан флагы”	1		Шиғырҙы тасуири уҡырға	7.09
3	С.Әлибаев “Мәктәп юлы»	1		Шиғырҙы тасуири уҡырға	11.09
4	Я.Вәлиев “Беренсе көн “	1		Әҫәрҙе һөйләргә әҙерләнергә	14.09
5	Я.Ҡолмой “Мәктәп”	1		Шиғырҙы тасуири уҡырға	18.09
6	Р.Фәхретдин “Нәсихәттәр”	1		1 мәҡәл буйынса һөйләргә әҙерләнергә	21.09
7	Р.Бикбай “Халҡыма хат”	1		Шиғырҙы ятларға	25.09
8	З.Биишева “Башҡорт теле”	1		Шиғырҙы тасуири уҡырға	28.09
9	Ҡ.Аралбаев “Башҡорт Ҡоролтайына”	1		Шиғырҙы тасуири уҡырға	2.10
10	Д.Бүләков “Ҡара икмәк”	1		18-20-се бит	5.10
11	Д.Бүләков “Ҡара икмәк”	1		20-24-се бит	9.10
12	Д.Бүләков “Ҡара икмәк”	1		1-5-се һорауҙарға яуап бирергә	12.10

№ п/п	Тема	Сәғәт һаны	Контроль эш	Үткәреү ваҡыты
13	Д.Бүләков “Ҡара икмәк”	1		16.10
14	Г.Юнысова “Ер улына”	1		19.10
15	Ф.Чанышева “Икмәк еҫе”	1		23.10
16	Ә.Вахитов “Өс бөртөк бойҙай”	1		26.10
17	Ә.Вахитов “Өс бөртөк бойҙай”	1		9.11
18	Ә.Вахитов “Өс бөртөк бойҙай”	1		13.11
19	Ә.Вахитов “Өс бөртөк бойҙай”	1		16.11
20	“Урал батыр” экиәте.	1		20.11
21	“Урал батыр” экиәте.	1		23.11
22	“Урал батыр” экиәте.	1		27.11
23	“Урал батыр” экиәте.	1		30.11
24	“Ҡариҙел” легендаһы.	1		4.12
25	Бәйеттәр. Герман һуғышы бәйете.	1		7.12
26	Алтмыш ике партизан бәйете.	1		11.12
27	Таҡмаҡтар.	1		14.12
28	Көләмәстәр.	1		18.12
29	Боронғо әҙәбиәт.Ҡол Ғәли “Йософ ҡиссаһы”.	1		21.12
30	Табын ҡабиләһенең Ҡара табын ырыуы шәжәрәһе. Шәжәрә тураһында	1		25.12
31	2-се сирек буйынса Тест	1	1	28.12

32	Ш. Бабич “Башҡортостан”. “Тупраҡ”.	1		11.01
33	З.Биишева “Башҡортостан”.	1		15.01
34	Н.Нәжми “Башҡортостан”	1		18.01
35-39	Н.Иҙелбаев “Салауат ташы”	4		22.01 25.01 29.01 1.02
40	Й.Кейекбаев “Урал тураһында ҡобайыр”	1		5.02
41-42	С.Юлаев. “Юлай менән Салауат”	2		8.02 12.02
43-47	М.Иҙелбаев “Төш”	5		15.02 19.02 22.02 26.02 29.02
48	Р.Ғарипов “Салауат батыр”	1		4.03
49	Р.Ғарипов “Әсәм ҡулдары”	1		7.03
50	К.Кинйәбулатова “Уҡытыусым”	1		11.03
51-52	Л.Яҡшыбаева “Уҡытыусы-ул белем биреүсе лә, икенсе әсәй ҙә”	2		14.03 18.03
53	Р.Шаммас “Уҡытыусыға”	1		21.03
54-56	Ф.Иҫәнғолов “Уҡытыусы Ғүмәров”	3		1.04 4.04 8.04
57	3-сө сирек буйынса тест		1	11.04
58	Ҡ.Даян “Шайморатов генерал”	1		15.04
59-64	Ә. Бикчәнтәев. “Бөркөт һауала үлә”	6		18.04 22.04

				25.04 29.04 2.05 6.05
65	Р.Насыров “Ил балаһы-Шакирйән”	1		13.05
66	“Шакирйән Мөхәмәтйәнов тураһында	1		16.05
67	Үтелгәндәрҙе ҡабатлау	1		20.05
68	Контроль эш. Тест	1	1	23.05
	Бөтәһе	68	3	

7 класс өсөн башҡорт әҙәбиәтенән календарь –тематик план.

№	Дәрестең темаһы	Сәғәт һаны	Контроль эш	Өйгә эш	Үткәреү ваҡыты
1	Ирек Кинйәбулатов. «Ҙур ышаныс Һеҙгә, Уҡытыусы!»	1		Тасуири уҡырға	1.09
2-3	Әмир Әминев «Инша».	2		4-8-се бит, уҡырға 1-5-се һорауҙар	7.09
4	Рәми Ғарипов. «Тел»	1		Шиғырҙы тасуири уҡырға	8.09
5	Расул Гамзатов (1923- 2003). «Туған тел» (Р.Ғарипов тәржемәһе)	1		Шиғырҙы тасуири уҡырға	14.09
6	Башҡорт халыҡ ижады.	1		1,2 се эш	15.09
7	Тарихи йырҙар. “Урал”, “Эскадрон”, «Азамат», «Салауат», «Любизар», «Ҡаһым түрә», «Икенсе әрме», «Салауат телмәре»	1		“Урал” йырын ятларға	21.09
8	Баструкка ябылған, һөргөнгә ебәрелгән кешеләр тураһында йырҙар һәм хикәйәттәр: «Буранбай», «Бейеш».	1		44-47-се бит, уҡырға	22.09
9	Кантондар тураһындағы йырҙар: «Ҡолой кантон», «Абдулла ахун», «Тәфтиләү».	1		19-сы бит, 1-4-се эштәр	28.09
10	Ҡатын-ҡыҙҙарҙың ауыр яҙмышы хаҡында риүәйәттәр һәм йырҙар: «Зөлхизә», «Таштуғай», «Ғилмияза».	1		1-6-сы эштәр	29.09
11	ТҮ.”Йырҙар-халыҡ күңеленең көҙгөһө”	1		Инша яҙырға	5.10
12	Мифтахетдин Акмулла (1831-1895).Биографияһы.	1		Аҡмулланың биографияһын һөйләргә	6.10
13	«Башҡорттарым, уҡыу кәрәк!»,«Дуҫлыҡ» , «Нәфсе», «Аттың ниһен маҡтайһың?»	1		«Башҡорттарым, уҡыу кәрәк!»,«Дуҫлыҡ » , «Нәфсе», «Аттың ниһен маҡтайһың?»	12.10
14	«Нәсихәттәр»	1		«Нәсихәттәр» уҡырға	13.10

№	Дәрестең темаһы	Сәғәт һаны	Контроль эш	Үткәреү ваҡыты
15	Мәжит Гафури. Мәғрифәтселек.	1		19.10
16	Мәжит Гафури. «Үҙем һәм халҡым», «Мин ҡайҙа?», «Гөлдәр баҡсаһында»,	1		20.10
17	Мәжит Гафури. «Һарыҡты кем ашаған?»	1		26.10
18	1-се сирек буйынса тест	1	1	27.10
19	Василий Зефиров. «Йәнтүрә» хикәйәһе	2		9.11
20	Шәйехзада Бабич. «Көтәм», «Ҡурайҡайға» , «Салауат батыр»	1		10.11
21	Шәйехзада Бабич. «Башҡорт халҡына көйлө хитап» шиғырынан өҙөк.	1		16.11
22	Дауыт Юлтый (1893-1938). Тормош юлы һәм ижады.	1		17.11
23	Дауыт Юлтый. «Тимеркәй фәлсәфәһе»	1		23.11
24	Дауыт Юлтый. «Тимеркәй фәлсәфәһе»	1		24.11
25	Дауыт Юлтый. «Тимеркәй фәлсәфәһе»	1		30.11
26	Дауыт Юлтый. «Тимеркәй фәлсәфәһе»	1		1.12
27	Дауыт Юлтый. «Тимеркәй фәлсәфәһе»	1		7.12
28	Һәҙиә Дәүләтшина (1905-1954).Тормош юлы һәм ижады. “Айбикә»	1		8.12
29	Һәҙиә Дәүләтшина ижады. “Айбикә»	1		14.12
30	Һәҙиә Дәүләтшина ижады. “Айбикә»	1		15.12
31	Һәҙиә Дәүләтшина ижады. “Айбикә»	1		21.12
32	Һәҙиә Дәүләтшина ижады. “Айбикә»	1		22.12
33	2-се сирек буйынса тест	1	1	28.12
34	Әҙәби әҫәрҙәрҙә образдарҙың характерын асыу саралары .	**1**		11.01
35, 36	Рәшит Ниғмәти. Тормош юлы һәм ижады. «Йәмле Ағиҙел буйҙары» поэмаһы	2		12.01 18.01
37	Мостай Кәрим. «Ап-аҡ мөғжизә» хикәйәһе.	1		19.01
38	Мостай Кәрим. «Ап-аҡ мөғжизә» хикәйәһе.	1		25.01
39	Мостай Кәрим. «Ап-аҡ мөғжизә» хикәйәһе.	1		26.01
40	«Айгөл иле» драмаһы. Драма тураһында төшөнсә.	1		1.02
41	Мостай Кәрим. «Айгөл иле» драмаһы	1		2.02
42	Мостай Кәрим. «Айгөл иле» драмаһы	1		8.02

43	Мостай Кәрим. «Айгөл иле» драмаһы	1		9.02
44	Мостай Кәрим. «Айгөл иле» драмаһы	1		15.02
45	БТҮ Инша “Айгөл иле”драмаһында Ватан, Әсәй, тоғролоҡ темалары”	1		16.02
46-47	Михаил Шолохов (1905-1984). «Кеше яҙмышы»	2		22.02 29.02
48-49	Ғайса Хөсәйенов (1928-2021). «Һуңғы тарпан»	2		7.03
50	Ғайса Хөсәйенов, «Һуңғы тарпан»	1		14.03
51	Ғайса Хөсәйенов, «Алдар батыр»	1		15.03
52	Ғайса Хөсәйенов, «Алдар батыр»	1		21.03
53-55	Ғайса Хөсәйенов, “Ете ырыу”	3		22.03 4.04 5.04
56	Яңыбай Хамматов. (1925-2000). Биографияһы.	1		11.04
57	«Ғәйзулла» («Бөртөкләп йыйыла алтын» романынан өҙөк)	1		12.04
58	«Ғәйзулла» («Бөртөкләп йыйыла алтын» романынан өҙөк)	1		18.04
59	«Ғәйзулла» («Бөртөкләп йыйыла алтын» романынан өҙөк)	1		19.04
60	«Ғәйзулла» («Бөртөкләп йыйыла алтын» романынан өҙөк)	1		25.04
61	«Ғәйзулла» («Бөртөкләп йыйыла алтын» романынан өҙөк)	1		26.04
62	Рамазан Өмөтбаев. (1924-1997). Тормош юлы һәм ижады. «Атлы башҡорт» повесынан өҙөк	1		2.05
63	Рамазан Өмөтбаев. «Атлы башҡорт» повесынан өҙөк	1		3.05
64	Рамазан Өмөтбаев. «Атлы башҡорт» повесынан өҙөк	1		10.05
65	Рамазан Өмөтбаев. «Атлы башҡорт» повесынан өҙөк	1		16.05
66	Рамазан Өмөтбаев. «Атлы башҡорт» повесынан өҙөк	1		17.05
67	БТҮ Инша “Ауылда байрам. 30-сы йылдар.” Картина буйынса инша.	1		23.05
68	Контроль эш. Тест.	1	1	24.05
	Бөтәһе:	68	3	

ҠУШЫМТАЛАР

1-се ҡушымта

Ятлау өсөн һәм үҙ аллы уҡыу өсөн тәҡдит итеогә әҫәрҙәр исемлеге
Перечень произведений для чтения наизусть и самостоятельного чтения

5-се класс

Ятлау өсөн

1. Бикбай Б. «Туған тел» шиғыры.
2. Ғарипов Р. «Туған тел» шиғыры.
3. Игебаев А. «Яңы йылға аҡ теләктәр» шиғыры («Башҡорт әҙәбиәтенән уҡыу китабы»).
4. Назаров Р. «Яҙ килә» шиғыры («Башҡорт әҙәбиәтенән уҡыу китабы»).
5. Ниғмәти Р. «Хәйерле юл һеҙгә!» шиғыры («Мәктәп» өҙөгө), «Ҡыҙымдың һорауҙарына яуаптар» шиғыры» (өҙөк).
6. Мәҡәлдәр, йомаҡтар, йырҙар (уҡыусы һайлауы буйынса).
7. Ханнанова З. «Мин бәхетле – әсәйем бар...» шиғыры («Башҡорт әҙәбиәтенән уҡыу китабы»).
8. Юлаев С. «Ҡайтып киләм» шиғыры.

Үҙ аллы уҡыу өсөн

1. Әбсәләмов М. «Йомағужа тирәктәре» хикәйәһе.
2. Агиш С. «Турыҡай» хикәйәһе.
3. Бүләков Д. «Яҙғы ташҡын менән килгән бәхет» хикәйәһе.
4. Вәлиев Г. «Әсәйем фатихаһы» хикәйәһе.
5. Ғарипов Р. «Һабантурғай» шиғыры.
6. Ғиниәтуллин Т. «Миҙал» хикәйәһе.
7. Исәнғолов Ф. «Хәмит күпере» хикәйәһе.
8. Кәрим М. «Билдәһеҙ һалдат» шиғыры.
9. Карнай А. «Турғай» хикәйәһе.
10. Мостафин Й. «Ыласын» хикәйәһе.
11. Хисмәтуллин З. «Урман ҡунағы» хикәйәһе.
12. Йософов Т. «Ерән ҡашҡа» шиғыры.

6-сы класс

Ятлау өсөн

1. Бабич Ш. «Башҡортостан» шиғыры.
2. Биишева З. «Башҡорт теле» шиғыры.
3. Бикбаев Р. «Уралым», «Салауат ҡылысы» шиғырҙары.
4. Даян Ҡ. «Шайморатов генерал» шиғыры.
5. Әкиәттәр, таҡмаҡтар (уҡытыусы һайлауы буйынса).
6. Туҡай Ғ. «Шүрәле» поэмаһы (беренсе бүлеге).
7. Хөсәйенов Ғ. «Парсалар» (туған тел, тыуған ер тураһында).

Үҙ аллы укыу өсөн

1. Ғөбәйҙуллина Ф. «Умырзая» шиғыры.
2. Игебаев А. «Әсәйемә», «Сыйырсығым» шиғырҙары.
3. Килмөхәмәтов Т. «Турайғыр» хикәйәһе.
4. Солтанов Й. «Ҡәнәфер сәскәһе» хикәйәһе.
5. Яҡупов С. «Ҡарабаш турғай» хикәйәһе.
6. Мифтахов Р. «Һүҙ» шиғыры.
7. Ниғмәтуллин Р. «Йәйге ямғыр» шиғыры.
8. Бикчәнтәев Ә. «Ҙур оркестр» повесы.

7-се класс

Ятлау өсөн

1. Аҡмулла М. «Аттың ниһен маҡтайһың?» шиғыры.
2. Ғафури М. «Мин ҡайҙа?», «Үҙем һәм халҡым», «Гөлдәр баҡсаһында» шиғырҙары.
3. Дәүләтшина Һ. «Айбикә» әҫәре (өҙөк).
4. Тарихи йырҙар: «Урал», «Азамат», «Ҡаһым түрә», «Ҡолой кантон».
5. Кәрим М. «Айгөл иле» драмаһы (өҙөк).
6. Ниғмәти Р. «Йәмле Ағиҙел буйҙары» поэмаһы (өҙөк).

Үҙ аллы укыу өсөн

1. Ғафури М. «Тормош баҫҡыстары» повесы, «Ант» шиғыры.
2. Агиш С. «Әхмәҙулла» хикәйәһе.
3. Мәргән К. «Ҡариҙел» повесты.
4. Хөсәйенов Ғ. «Батырҙар ҡиссаһы» повестары.

5. Биишева З. «Салауаттың һуңғы монологы» поэмаһы.
6. Ғиззатуллин И. «Яңынан сафта» хикәйәләр һәм очерктар. «Үлгәндән һуң утыҙ йыл» повесы.
7. Игебаев А. Шиғырҙар. Поэмалар.
8. Вахитов А. «Шәжәрә хикәйәләр һәм хикәйәттәр йыйынтығы.
9. Бүләков Д. «Ауылымдың аҡ өйҙәре» хикәйәләр йыйынтығы, «Упҡын ситендә бейеү» повесы.
10. Иҙелбаев М. «Юлдаштар» хикәйәләр йыйынтығы.
11. Анак Ш. «Моңдар иле» шиғыры.
12. Злобин С. «Салауат Юлаев» романы.
13. Хамматов Я. «Төнъяҡ амурҙары» роман-дилогияһы.
14. Мусин Н. «Кеше һуҡмағы» повесы.

8-се класс

Ятлау өсөн

1. «Аҡмырҙа сәсән менән Ҡобағыш сәсәндең әйтеше» (өҙөк).
2. Бикбаев Р. «Башҡортостан бында башлана» шиғыры.
3. Бикбай Б. «Ер» поэмаһы (өҙөк).
4. Ғарипов Р. «Урал йөрәге», «Аманат», «Уйҙарым» ҡобайыры.
5. Кәрим М. «Йәшәйһе бар» шиғыры.
6. Сәләм Ғ. «Шоңҡар» поэмаһы (өҙөк).

Үҙ аллы укыу өсөн

1. Ниғмәти Р. «Ағиҙел ярында» пьесаһы.
2. Кулибай С. «Күңелле хикәйәләр» йыйынтығы, «Яҙһылыу» шиғыры.
3. Бикбай Б. «Тере шишмәләр» повесы.
4. Кәрим М. «Оҙон-оҙаҡ бала саҡ», «Ярлыҡау» повестары.
5. Биишева З. «Уйҙар, уйҙар…» повесы, «Мөхәббәт һәм нәфрәт» драмаһы.
6. Кейекбаев Ж. «Туғандар һәм таныштар» романы.
7. Хамматов Я. «Башҡорттар китте һуғышҡа» романы.
8. Атнабаев Ә. «Тыуған тупраҡ» шиғыры, поэтический сборник «Мөхәббәт юлы» шиғри йыйынтығы.
9. Сафин Р. «Яҙҙар көтәм» шиғри йыйынтығы.
10. Рәхимғолова Ф. «Тамсылар йырлай» шиғри йыйынтығы.
11. Хәкимов Ә. «Ҡош юлы» романы.
12. Айтматов С. «Беренсе уҡытыусы» повесы.

13. Вәлиди А.-З. «Хәтирәләр».
14. Ибраһимов Ғ. «Кинйә» роман-трилогияһы.
15. Мусин Н. «Мәңгелек урман» роман-дилогияһы.
16. Нәжми Н. «Атай йорто», «Трафтар» шиғырҙар, поэмалар.
17. Ғарипов Р. «Минең антологиям» тәржемәләре, «Алырымҡош менән Бирмәмҡош» һайланма әҫәрҙәре.
18. Дәүләди Ғ. «Матурлыҡ ғазабы» шиғырҙар, поэмалар.
19. Солтанов Й. «Ҡырҡбыуын» шиғырҙар, поэмалар.
20. Ғәли М. «Аҡ ямғыр», «Ҡояшлы шишмә» балалар өсөн шиғырҙар йыйынтығы.
21. Аралбай Ҡ. Поэмалар.
22. Бикбай Р. «Яҙмышым» шиғырҙар, поэмалар, «Һыуһаным, һыуҙар бирегеҙ!» поэмаһы.
23. Назар Х. «Асманға ашыу» шиғыри йыйынтығы.
24. Иҙелбаев М. «Декабрь йондоҙҙары» повесы.
25. Туғыҙбаева Ф. «Фатихамды бирәм һиңә» шиғыри йыйынтығы.
26. Ноғоманов Б. «Ыңғырашҡан ауыл» повесы.

9-сы класс

Ятлау өсөн

1. «Урал батыр» эпосынан өҙөк (Аҡбуҙатты тасуирлаған урын)
2. Юлаев С. «Яу», «Уҡ», «Егеткә» шиғырҙары.
3. Аҡмулла М. «Башҡорттарым, уҡыу кәрәк!», «Инсафлыҡ», «Тиһеңме?» шиғырҙары.
4. Бабич Ш. «Халҡым өсөн», «Кем өсөн?», «Салауат батыр» шиғырҙары.

Үҙ аллы укыу өсөн (һайлап алып)

1. Дәүләди Ғ. «Ҡоролтайға барам» шиғыры.
2. Игебаев А. «Яҙ башы», «Яңы йылға аҡ теләктәр » шиғырҙары.
3. Ҡотлогилдина З. «Игенсе» шиғыры.
4. Моратов А. «Башкортлоҡ» шиғыры.
5. Рафиҡов Б. «Эйәрләнгән ат» повесы.
6. Тапаҡов Х. «Бибинур улясэй» хикәйәһе.
7. Туғыҙбаева Ф. «Эй, яҙмышым минең!», «Аҡмулла», «Ҡыңғырау» шиғырҙары.
8. Хисаметдинова Р. «Әй бала саҡ» шиғыры.
9. Чанышева Ф. «Икмәк еҫе» шиғыры.
10. Шәрипов С. «Яҙмыш менән алыш».

11. Йосопов Т. «Ҡая ҡҫтөндә уйланыуҙар» шиғыры.
12. Яҡшыбаева Л. «Бәхетең үҙең менән» хикәйәһе.

Рус әҙәбиәте

1. Астафьев В. «Батша-балыҡ», «Ҡайҙалыр һуғыш бара...» повестары.
2. Бианки В. «Тәүге һунар», «Кем нисек йырлай?», «Ҡырмыҫҡа балаһы нисек өйөнә ашыҡҡан?», «Ҡоторған тейен» хикәйәләре.
3. Шукшин В. «Ҡайғы» хикәйәһе.

Туғандаш халыҡтар әҙәбиәте

1. Ғамзатов Р. «Туған тел» шиғыры.
2. Йәлил М. «Йырҙарым» шиғыры.
3. Дәрдмәнд. «Нурый менән Зәйнәб» хикәйәһе.
4. Йосопов И. «Ҡара бүрек хаҡында һүҙ» шиғыры.
5. Моҡанов С. «Минең республикам» шиғыры.
6. Туҡай Ғ. «Шүрәле» поэмаһы, «Иҫемдә ҡалғандар».
7. Хөсәин М. «Башҡорт теле» шиғыры.

Әҙәби портреттар

1. Абдуллин И. «Йөрәк менән шаярмайҙар», «Тиле йәшлек» драмалары.
2. Абдуллин И. «Ҡош юлынан барам» романы.
3. Аралбай Ҡ. «Таналыҡ тауышы» шиғыры, «Робағиҙар».
4. Байымов Р. «Сыбар шоңҡар» романы.
5. Бүләков Ф. «Ҡанатланып ос һин, Толпарым», «Шаймуратов-генерал» драмалары.
6. Ғәйетбаев Н. «Яр ситендәге йорт» драмаһы.
7. Ғиниәтуллин Т. «Тау артында ниҙәр бар?» повесы.
8. Ғәниева Т. «Ҡыпсактар», «Арҡайым» поэмалары.
9. Ғарипова Т. «Бөйрәкәй» роман-эпопеяһы.
10. Ибраһимов Ғ. «Кинйә» трилогияһы.
11. Атнабаева А. «Замандашым» поэмаһы.
12. Ғәли М. «Ҡояш еле», «Ҡыҙыл үләндәр» шиғырҙары.
13. Мусин Н. «Зәңгәртауҙа – аҡ болан», «Яралы кеше тауышы», «Таң менән сыҡ юлдарға» трилогияһы.
14. Назаров Р. «Таңды ҡаршылау», «Йөрәгемде һеҙгә илтәм» шиғри йыйынтыҡтары.

15. Рафиҡов Б. «Ҡараһакал» романы.
16. Таһирова Ә. «Йөрәк йәдкәре» шиғырҙар, сонеттар, тәржемәләр.
17. Туғыҙбаева Ф. «Эй, язмышым минең», «Аҡмулла», «Ҡыңғырау» шиғырҙары.
18. Хамматов Я. «Бөртөкләп йыйыла алтын», «Ҡаһарман», «Тыуған көн» романдары.
19. Хисамов Ғ. «Өсөнсө шартлау» повесы.
20. Шафиҡов Ғ. «Тарихи очерктар».
21. Юнысова Г. Һайланма әҫәрҙәр. 2 томда.
22. Йосопов Т. «Икмәк еҫе», «Йылдар сылбыры», «Алтын туҙан», «Усаҡ яна», «Ҡая өҫтөндә уйланыуҙар», «Ташҡын» шиғырҙары.

23.

2-се ҡушымта

Учебно-методическое и информационно-ресурсное обеспечение
Учебная литература

1. Аслаев Т. Х., Атнагулова С.В. Сюжетные картинки для развития речи. Уфа: Книга, 1996.
2. Аудио-видео пособия по башкирской литературе. Уфа, 2005.
3. Башҡорт теле, башҡорт әҙәбиәте. Электрон дәреслектәр.7-9,10-11, педколледждар өсөн.
4. Габитова З.М., Тулумбаев Х.А. Электронный учебник. Башҡорт теле һәм әҙәбиәте.ru. Уфа, 2006.
5. Башҡорт теле (5-9) һәм әҙәбиәтенән 5-11) тест һорауҙары. И.Ә. Шарапов. Өфө, 2012.
6. Башҡорт телен һәм әҙәбиәтен заманса уҡытыу. Уҡытыусылар өсөн ҡулланма. М.И. Баһаутдинова, Г.Н. Йәғәфәрова. – Өфө: Китап, 2012.
7. Башҡорт теле һәм туған әҙәбиәт дәрестәрен үҙ-ара бәйләнештә уҡытыу. М.Б.Юлмөхәмәтов, Өфө, 2012.
8. Башҡорт теле, башҡорт әҙәбиәте. Электрон дәреслектәр. 7-9, 10-11, педколледждар өсөн.
9. Лирик әҫәрҙәрҙе өйрәнеү. Б.Б. Ғафаров. Өфө: Китап, 2012.
10. Әҙәбиәт уҡытыу методикаһы. Б.Б.Ғафаров. Өфө: Китап, 2012.
11. Башкирско-русский словарь пословиц и поговорок. Уфа: Книга, 1994.
12. Скороговорки, чистоговорки, считалочки. Составители: Исянгулова А.Ф., Давлеткулова Г.Ш. Уфа: Рабочая династия, 2008.
13. Журналы: «Учитель Башҡортостана», «Акбузат», «Аманат».
14. Упражнения для физминуток. Методические пособия. Составители: Исянгулова Ә.Ф., Давлеткулова Г.Ш. Уфа: Рабочая династия, 2008.
15. Русско-башкирский учебный словарь. Саяхова Л.Г., Ураксин З.Г. Уфа: Китап, 2001.
16. 8-9 синыфтар өсөн “Әсә теле” дәреслегенә методик күрһәтмәләр. Өфө: Китап, 2006.
17. Исҡужина Ф.С., Вәлиева Г.Д. Башҡорт телендә текст теорияһы һәм методикаһы. Өфө: Китап, 2011.
18. Псчин В.Ш. Телдең күркәмлек саралары. Өфө: Китап, 2003.
19. Әхмәтйәнов К. Әҙәбиәт теорияһы. 3-сө баҫма. Өфө: Китап, 2004.
20. Баһауетдинова М.И. Башҡорт телен һәм әҙәбиәтен заманса уҡытыу / Уҡытыусылар өсөн ҡулланма. Өфө: Китап, 2009.

21. Шарапов И.Ә. Башҡорт телендә тышыш билдәләре. Өфө: Китап, 2007.
22. Агишев И.М., Биишев Ә.Г. Башҡорт теленең һүҙлеге: 2 томда, Мәскәү, 1993.
23. Ураҡсин З.Ғ. Урыҫса-башҡортса һүҙлек: -2 томда, Өфө, Китап, 2005.
24. Ураҡсин З.Ғ. Хәҙерге башҡорт әҙәби теленең аңлатмалы һүҙлеге: Өфө, 2004.
25. Ураҡсин З.Ғ. Башҡорт теленең фразеологик һүҙлеге: Өфө, 2006.
26. Әхтәмов М.Х. Грамматика һүҙлеге: Өфө, 2007.
27. Әхтәмов М.Х. Антонимдар: Өфө, 2009.
28. Әхтәмов М.Х. Синонимдар һүҙлеге: Өфө, 2006.
29. Әхмәтов М.Х. Омонимдар (аҙаш һүҙҙәр) һүҙлеге. Өфө: Китап, 2005.
30. Ураҡсин З.Ғ.Башҡорт теленең фразеологик һүҙлеге. Яңыртылған, 2-се баҫма. Өфө: Китап, 2006.

Информационные ресурсы

31. Веб-ресурс для самостоятельного изучения башкирского языка «Интерактивный башкирский» // URL: https://bashlang.ru (дата обращения: 06.06.2022).
32. Детский обучающий интернет-портал «Балалар» // URL: https://balalar.org/ (дата обращения: 06.06.2022).
33. Мобильное приложение «СӘЛӘМ» // URL: https://bashlang.ru (дата обращения: 06.06.2022).
34. Мобильное приложение «Самоучитель по башкирскому языку» // URL:https://play.google.com/store/apps/details?id=com.bashkirteacher&hl=ur&gl=US (дата обращения: 06.06.2022).
35. Международная система дистанционного обучения башкирскому языку // URL: https: //region.bspu.ru/mod/page/view.php (дата обращения: 06.06.2022).
36. Мобильное приложение «Башкирский филворд» // URL: https://bashlang.ru (дата обращения: 06.06.2022).
37. Мобильное приложение «IQБАЛА БАШ» // URL: https://bashlang.ru (дата обращения: 06.06.2022).
38. Веб-ресурс «Онлайн башкирский язык» // URL: https://region.bspu/ (дата обращения: 06.06.2022).
39. Информационный портал Республики Башкортостан // URL: https://www.bashkortostan.ru/ (дата обращения: 06.06.2022).
40. Детско-юношеский телеканал «Тамыр» ГУП ТРК «Башкортостан» // URL: http: tv-rb.ru/ (дата обращения: 06.06.2022).
41. Русско-башкирский онлайн словарь // URL: http: huzlick.bashqort.com/ (дата обращения: 06.06.2022).
42. Башкирское издательство «Китап» имени Зайнаб Биишевой // URL: http: www.kitap-ufa.ru (дата обращения: 06.06.2022).
43. Культурный мир Башкортостана // URL: http: ebook.bashnl.ru (дата обращения: 06.06.2022).
44. Национальная электронная библиотека РБ // URL: http: ebook.bashnl.ru (дата обращения: 06.06.2022).
45. Башкирская энциклопедия // URL: http: www.bashenc.ru (дата обращения: 06.06.2022).
46. Самоучитель башкирского языка // URL: http: leph.bashedu.ru/publications/samouchitel.pdf (дата обращения: 06.06.2022).
47. Башкирские народные сказки // URL: http://skazkoved.ru/index.php?fid=1&sid=49 (дата обращения: 06.06.2022).
48. Башҡорт бейеү көйҙәре, йырҙары (Башкирские мелодии и песни) // URL: http:allmuz.org/melody (дата обращения: 06.06.2022).

3-сө ҡушымта

Әҙәби белем биреү кимәлен диагностик, ағымдағы һәм йомғаҡлау контроле

Уҡыу йылы башында уҡыусылар төркөмөнөң һәм индивидуаль әҙәби үҫеш кимәлен диагностикалау һәм уның артабанғы динамикаһын асыҡлау.

Тасуири уҡыу күнекмәләрен үҙләштереүҙе тикшереү (шул иҫәптән яттан һөйләү), ролдәр буйынса яттан һөйләү, тексты сәхнәләштереү, художестволы әҙәби әҫәрҙең башҡарыу интерпретацияһы элементтарын үҫтереү.

Һөйләшеүҙең монологик телмәр күнекмәләрен асыҡлау һәм әҫәрҙең сюжетын, геройҙарҙың һәм персонаждарҙың характерҙарын аңлау сараһы булараҡ һөйләүҙең төрлө формалары.

Яҙма телмәр мәҙәниәте кимәлен диагностикалау һәм әҙәби әҫәр йөкмәткеһенең төп аспекттарын аңлау формаһы булараҡ әҙәби йәки әхлаҡи-этик проблема буйынса яҙма фекер. Әҙәби һәм публицистик темаларға иншалар.

Уҡыусыларҙың проект эшмәкәрлегенә етәкселек итеү буйынса дәрес-консультациялар. Зачеттар, семинарҙар, коллоквиумдар, әҙәби белем биреү сифатын контроллек итеүҙең башҡа формалары.

Прошито, пронумеровано и скреплено
печатью (87) листов
Должность: заведующий филиалом
Подпись ________ /З.А.Хатмуллина/
«31» 08 2023 г. М.П.